

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ümit BAL

ED-DÂNÎ VE İBNÜ'L-CEZERÎ KİTAPLARINDA KIRAAT
FARKLILIKLARIYLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN HADİS KİTAPLARINDA KÖKENLERİ
-TİRMİZİ VE EBÛ DÂVÛD ÖRNEĞİ-

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ümit BAL

ED- DÂNÎ VE İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN KİTAPLARINDA KIRAAT
FARKLILIKLARIYLA İLGİLİ RİVÂYETLERİN HADİS KİTAPLARINDA KÖKENLERİ
–TİRMİZİ VE EBÛ DÂVÛD ÖRNEĞİ-

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ümit BAL'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı hadis Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK (İmza)

Üye (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Recep ERTUĞAY (İmza)

Tez Başlığı:

Ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin Kitaplarında Kıraat Farklılıklarıyla İlgili
Rivâyetlerin Hadis Kitaplarında Kökenleri
–Tirmizî ve Ebû Dâvûd Örneği–

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 21/03/2024

Mezuniyet Tarihi: 18/04/2024

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ed-Dânî ve İbnü’l-Cezerî’nin Kitaplarında Kıraat Farklılıklarıyla İlgili Rivâyetlerin Hadis Kitaplarında Kökenleri –Tirmizî ve Ebû Dâvûd Örneği-” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Tarih: 21/03/2024

(İmza)

Ümit BAL

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

21/03/2024

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ümit BAL
Öğrenci Numarası	202152103004
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Programı	Hadis Tezli YL
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin Kitaplarında Kıraat Farklılıklarıyla İlgili Rivâyetlerin Hadis Kitaplarında Kökenleri –Tirmizî ve Ebû Dâvûd Örneği-
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2310207860
Rapor Tarihi	03/03/2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %13 Alıntılar dahil: %10
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 107 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİ İLE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANA HATLARIYLA KIRAAT İLMİ

1.1. Kıraat İlminin Tanımı.....	10
1.2. Kıraat İlminin Faydaları	10
1.3. Kıraat İlminin Tarihi Seyri.....	11
1.3.1. Doğuşu ve Gelişimi.....	11
1.3.2. Tedvîn ve Tasnifi	14
1.4. Kıraat İmamları ve Râvileri.....	18
1.4.1. Nâfi (169/785).....	18
1.4.2. İbn Kesîr (120/737)	19
1.4.3. Ebû Amr (154/770)	19
1.4.4. İbn Âmir (118/736)	20
1.4.5. Âsım b. Behdele (127/745)	20
1.4.6. Hamza b. Habîb (156/772).....	21
1.4.7. Kisâî (189/805).....	21
1.4.8. Ebû Câ'fer (130/747)	22
1.4.9. Ya'kûb el-Hadramî (205/821).....	22
1.4.10. Halef b. Hişâm (229/844).....	23
1.5. Senetleri Bakımından Kıraat Çeşitleri:.....	23
1.5.1 Mütevâtir Kıraat	23
1.5.2. Meşhûr Kıraat.....	24
1.5.3. Âhâd Kıraat	24
1.5.4. Şâz Kıraat	25
1.5.5. Müdrec Kıraat	25
1.5.6. Mevzû Kıraat.....	25
1.6. Sayıları Bakımından Kıraat Çeşitleri	26
1.6.1. Yedi Kıraat	26
1.6.2. On Kıraat	27
1.6.3. On Dört Kıraat.....	27

1.7. Kıraat-Hadis İlişkisi	29
1.7.1. Öğretim Metodu Bağlamında Mukayese	30
1.7.2. Çeşitleri Bağlamında Mukayese.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

ED-DÂNÎ VE İBNÜ'L CEZERÎ'NİN KİTAPLARINDAKİ RİVAYETLERE, TİRMİZÎ VE EBÛ DÂVÛD SÛNENLER'İNİN KAYNAKLIĞI

2.1. Tirmizî ve <i>Sünen</i> 'i.....	34
2.1.1. <i>Sünen</i> 'i ve <i>Ebvabü 'l-Kıraat</i> Bölümü.....	34
2.2. ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî Kitaplarındaki Rivâyetlerin Tirmizî'deki Kökenleri.....	35
2.3. Ebû Dâvûd ve <i>Sünen</i> 'i.....	54
2.3.1. <i>Sünen</i> 'i ve <i>Kitâbü 'l-Hurûf</i> ve <i>'l-Kıraat</i> Bölümü	54
2.4. ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî Kitaplarındaki Rivâyetlerin Ebû Dâvûd'daki Kökenleri.....	55
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ	90

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhi's-selam
b.	Bin/Oğlu
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.no	hadis No
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İF.	İlahiyat Fakültesi
ö.	Ölüm tarihi
(ö.?)	Ölüm tarihi kesin değil.
r.a	Radıyallahu 'anh
Rv.	Rivâyet
s.	Sayfa
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sav	Sallâllahu aleyhi ve sellem
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkîk
Yay.	Yayınevi/yayınları
Ünv.	Üniversite

ÖZET

Kıraat kitaplarındaki rivayetlerin hadis kaynaklarındaki asıllarının ve bunların kıraat kitaplarına yansımaların tespiti, kıraat ilmi ile hadis ilmi arasında ilişki bağlamında önem arz etmektedir. Konu itibarıyla ele alınan hadis rivâyetleri, kıraat rivâyetlerinin okunuş biçimlerini ortaya koyduğu gibi hadis ile kıraat arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Kıraat ilminin önde gelen isimlerinden Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kıraat kitaplarında yer alan rivayetlerin Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *Sünenler*'indeki asılları gösterilmiştir. Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *Sünenler*'inin Kıraat bölümlerinde yer alan hadislerde çeşitli okunuş biçimleri ele alınmıştır. Ele alınan bu rivâyetlerin çoğunluğunun Tirmizî ve Ebû Dâvûd *Sünenler*'inden alınması, Hadis ilmiyle ilişkisi bağlamında Kıraat ilminin tarihi seyrine bakmanın yanı sıra senetleri ve sayıları bakımından kıraat çeşitlerini yakından incelemek iki ilim arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir. Nitekim Tirmizî'nin *Ebvâbü'l-Kıraat*, Ebû Dâvûd'un ise *Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* şeklinde başlık açıp kıraat ile ilgili hadisleri ele almaları iki ilim arasındaki bu ilişkiyi örneklemektedir. Çalışmamızda Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kitaplarındaki kimi rivayetlerin Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *Sünenler*'inde bulunmaması sebebiyle söz konusu hadisler diğer hadis kitaplarından tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kıraat, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ebû Amr ed-Dânî, İbnü'l-Cezerî.

SUMMARY

THE ROOTS OF THE NARRATIONS ABOUT THE DIFFERENCES OF QIRAAT IN THE BOOKS OF AL-DANĪ AND IBN AL-JAZARĪ IN THE BOOKS OF HADĪTH - THE EXAMPLE OF TIRMIDHĪ AND ABU DAWUD-

Determining the origins of the narrations in the recitation books in the context of hadith and their reflections on the recitation books is important in terms of the relations between the science of recitation and the science of hadith. The hadith narrations discussed in terms of subject reveal the reading styles of the recitation narrations as well as the relationship between hadith and recitation. The originals of the narrations in the recitation books of Ebû Amr ed-Dânî and İbnü'l-Cezerî, two of the leading names in the science of recitation, in the Sunans of Tirmidhi and Ebû Dâvûd are shown. Various reading styles are discussed in the hadiths in the Recitation sections of the Sunans of Tirmidhi and Abu Dawud. The majority of these narrations are taken from the Sunans of Tirmidhi and Abu Dawud, the historical course of the science of recitation is looked at in the context of its relationship with the science of hadith, and the types of recitation are closely examined. It summarizes the relationship between the two sciences in terms of notes and numbers. As a matter of fact, Tirmidhi's discussion of the hadiths related to recitation under the title of Ebvâbü'l-Kıraat and Ebû Dâvûd's discussion of the hadiths related to recitation under the title of Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat are examples of this relationship between the two sciences. In our study, since some narrations in the books of Ebû Amr ed-Dânî and İbnü'l-Cezerî are not found in the Sunans of Tirmidhi and Ebû Dâvûd, we tried to identify the hadiths in question from other hadith books.

Keywords: Hadith, Qira'at, Tirmidhi, Abu Dawud, Abu Amr ed-Dani, Ibn al-Jazari.

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmanirrahim. Elhamdülillahi Rabbilâlemîn. Vessalâtü vesselâmü alâ Muhammedin ve alâ âlihi ve ashâbihi ve sellem. Hz. Peygamber'den öğrenilen bir ilim olan Kur'an-ı Kerim'in kıraatı, ilim dalı olarak rivayetlere, dolayısıyla hadis ilmine dayanmaktadır. Kıraat ilmi ve hadis ilmi arasında ortak birtakım istilahlar ve özellikler vardır.

Tirmizî'nin *Ebvabü'l-Kıraat*, Ebû Dâvûd'un ise *Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* şeklinde kıraat ile ilgili temel bölüm başlığı açmaları dikkate değer bir noktadır. Bu nedenle sözü geçen *Sünenler*'in içindeki rivâyetleri hem kendi içerisinde hem de sonraki süreçlerde yazılan kıraat kitaplarıyla mezcederek çalışmak, iki *Sünen*'in hem birbiri arasında hem de bahsi edilen diğer kıraat kitaplarıyla mukayesesini yapmak adına fayda sağlamaktadır. Sözü geçen kıraat kitapları, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin telif ettiği eserlerdir. Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kıraat kitapları bağlamında kıraat farklılıklarıyla ilgili eserlerinde ele aldığı görüşleri aktarmak konumuzun anlaşılması bağlamında aydınlatıcı bir nitelik taşıyacaktır.

Bu çalışmamız, giriş kısmı ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın amacı, önemi ve kullanılan kaynakların yanı sıra Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin hayatları, ilmi kişilikleri ve eserleri ele alınmıştır. Birinci bölümde ana hatlarıyla Kıraat ilmi ele alınmaya çalışılmış ve Kıraat ilminin Hadis İlmiyle olan ilişkisi tespiti çalışılmıştır. Araştırmamızın ikinci bölümünde ise Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un kıraat kitapları ekseninde ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarındaki rivâyetlerin kıraat ihtilafları ile ilgili olanları inceleme konusu olarak alınmıştır.

Öğrenimim boyunca bilgi birikimi, tecrübesi ve yardımlarını esirgemeyen ayrıca akademisyen kişiliğinden, bilgi ve deneyimlerinden her zaman istifade ettiğim değerli hocalarıma ve hususen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsa AKALIN'a teşekkür ederim.

Öğrenciliğim süresince bana her zaman en iyisini sunmaya çalışan, güç olup beni destekleyen, haklarını ödeyemeyeceğim annem Hatice BAL ve babam Ali BAL'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ümit BAL
Antalya, 2024

GİRİŞ

1. Tezin Amacı, Önemi, Metodu ve Kaynakları

1.1. Tezin Amacı ve Önemi

Kur’ân-ı Kerîm, Allah (cc) tarafından lafzen ve manen, Cebrâîl (a.s) vasıtasıyla Hz. Peygamber’e Arapça olarak indirilmiş ilâhi bir kitaptır. Bu ilâhi kitabı insanlara tebliğ etme noktasında Peygamber Efendimiz bu sorumluluğu üstlenmiş, elçilik vasfını icra etmiştir. Sözü geçen tebliğin dili de Arapça olmuştur -ki Kur’ân’ın Arapça indirilmesi durumu da lafız meselesiyle yakından ilişkilidir. Nitekim Yüce Allah **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ** “Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”¹ buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm yalnızca mâna boyutunda inmeyip lafzen de Peygamber Efendimize inzal edilmiştir. Kıraat farklılıkları ve yedi harf meselesi Kur’an’ın lafzi boyutuyla alakalı bir durumdur. Kolaylık olması hasebiyle Kur’ân’ın yedi harf üzere indirilmesi ve bu durumun kıraat farklılıklarına yansımalarının tesadüfî değil aksine menşeinin ilahi olduğu da âşikardır. Bu doğrultuda yedi harf bağlamında kıraat farklılıklarını ele alan rivâyetleri ortaya çıkarıp ulema nazarında tevillerini ispat etmek tezimizin önemini ortaya koymaktadır.

Kur’ân’ın hem lafzen hem manen de ilâhi olması telaffuz biçimi olan kıraatlerin Kur’an’dan olup olmaması konusunda tartışmalara sebebiyet vermiştir. Biz bu çalışmamızda Kur’ân’ın lafzi boyutuyla alakalı olan ed-Dânî ve İbnü’l-Cezerî kaynaklarındaki rivâyetleri, Tirmizî ve Ebû Dâvûd’un kıraat başlıkları altında ele aldıkları rivâyetleriyle ilişkilerini tespiti çalışacağız. Kıraat alanında âlimlerimiz arasında öne çıkan Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü’l-Cezerî’nin; Tirmizî ve Ebû Dâvûd’un rivâyetleri ekseninde kendi kaynaklarında rivâyetleri ele aldıkları şekliyle bir kısım âyetlerin veya kelimelerin çoğunlukla kıraat imamı arasındaki okuyuş farklılıklarını örneklemek çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

1.2 Metodu ve Kaynakları

Çalışmamızda nitel araştırma ve endüksiyon yöntemi kullanılarak; veri toplama, çözümleme metodlarıyla dokümantasyon çalışması yapılmış; karşılaştırma yöntemiyle bulgular analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın giriş kısmında ele aldığımız Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü’l-Cezerî’nin genel bağlamda hayatları, ilmi kişilikleri ve eserleri için Abdurrahmân Çetin’in “*Ebû Amr ed-Dânî*

¹ Yûsuf, 12/2.

ve *Kıraat İlmindeki Yeri*” ve Ali Osmân Yüksel’in “*Tayyibetü’n-Neşr*” adlı çalışması temel kaynak olarak kullanılmıştır. Birinci bölümde ana hatlarıyla ele aldığımız Kıraat ilmi ve hadis ile olan ilişkisi için, çeşitli makaleler, yayınlanmış tezler ve eserlerin yanı sıra Abdülhamit Bırışık’ın “*Kıraat İlmi ve Tarihi*” ve Ali Osman Yüksel’in çalışması temel referans olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümündeki hadis rivâyetleri Tirmizî ve Ebû Dâvûd’un *Sünenler*’inden alınıp bu rivâyetler çerçevesinde Ebû Amr ed-Dânî’nin “*Câmiu’l-Beyân fi’l-Kıraati’s-Seb’*”, “*el-Ahrufü’s-seb’a*”, “*el-Müktefa*”, “*et-Teyisîr*” gibi eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. İbnü’l-Cezerî için ise “*en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, “*Şerh-u Tayyibetü’n-Neşr*”, “*Ğâyetü’n-Nihâye*”, “*Tahbîru’t-Teyisîr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, “*Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn*” gibi eserleri temel kaynak olarak referans alınmıştır. Ayrıca çalışmanın hemen hemen her bölümünde bilgisine başvurduğumuz Tayyar Altıkulaç Hoca’nın genel çalışma metinlerinin de kaynaklarımız arasında olduğunu belirtmek isteriz.

2. Ebû Amr ed-Dânî’nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Müellifimizin künyesi “Ebû Amr” olup ismi Osmân’dır. Yaşadığı dönemde halk arasında İbnü’s-Sayrafi olarak tanınmışsa da yaşamını çoğunlukla geçirdiği bir liman şehri olan Dâniye’ye nisbetle “ed-Dânî” olarak kabul görmüştür.²

Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) Endülüslü bir kıraat âlimidir. Kıraat ilmi üzerinde yaptığı çalışmalarıyla tanınan ed-Dânî’nin kesin olmamakla birlikte 371’de (981) Kurtuba’da doğduğu zikredilmektedir.³ İlim yolculuğuna henüz çocuk yaşlarda Kurtuba’da başlayan ed-Dânî, Endülüs âlimlerinin ilim süzgecinden geçmiş, bununla da yetinmeyip başka beldelelere fiili anlamda ilim yolculukları yapmıştır. Bu bağlamda ed-Dânî’yi ilimde öteye taşıyacak hususlardan birisi de ilim yolculukları sayesinde 80’den fazla âlimden ders alması ve ilim seyahatleri yapmasıdır.⁴ Aynı zamanda İbn Beşkuval (ö. 578/1183), *es-Sıla* isimli eserinde ed-Dânî’nin hattı ve kavrayışının güzel, ayrıca ilim ehlinde olduğunu da ifade ederek övgüyle bahsetmiştir.⁵

Ebû Amr ed-Dânî’nin yaşadığı döneme baktığımızda siyasi anlamda karmaşaların ve istikrarsızlıkların had safhâda olması bu dönemi ilmi anlamda geriye götürmemiştir. Aksine yetiştiği hicri dördüncü asır, ilim ve medeniyette Endülüs’e altın çağını yaşatmıştır. Ancak hicri beşinci asra gelindiğinde Emevî devletinin parçalanması ve siyasi istikrarsızlıklar ilim ve kültür

² Abdurrahmân Çetin, “Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri” *Uludağ Üniv. İ.F.*, s. 31-40, Sayı:3 Cilt:3 Yıl:3 1991.

³ İbnü’l-Cezerî, “*Ğâyetü’n-Nihâye fi Tabakâtü’l-Kurrâ*”, 1. C, s. 447, Rv. 2091, 1. Bs, Dârü’l Kütübü’l İlmiyye, 2006 Lübnan.

⁴ Abdurrahmân Zakkour, “Ebû Amr Ed-Dânî’nin Kur’ân İlimlerindeki Etkileri ve Telif Yöntemleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, s. 12, Gaziantep 2020.

⁵ İbn Beşkuval, “*es-Sıla fi tarih-i eimmet-i el-Endelüs*” Meketebetü’l Hanci -Kahire, 2. Baskı, s. 406.

hayatını negatif anlamda etkilemiştir.⁶ İlim seyahatlerinden sonra İspanya'nın doğusunda Belensiya (Valencia) eyaletine bağlı -bir liman şehri olan- Dâniye'ye yerleşen Ebû Amr, vefatına kadar da bu şehirde yaşamıştır. Ed-Dânî, 14 Şevval 444 (6-8 Şubat 1053) pazartesi günü Dâniye'de vefat etmiş ve Emir Ali b. Mücahîd'in de katılımıyla aynı yere defnedilmiştir.⁷

2.1. İlmi Kişiliği

Güçlü bir hafızaya sahip olan ed-Dânî'nin "Gördüğüm her şeyi yazdım, yazdığım her şeyi ezberledim, ezberlediğimi de unutmadım" ifadesi, ilmi kişiliğini ortaya koyan niteliklerdendir. İbnü'l-Cezerî'nin de ifadelerine bakıldığında Allah'ın ona yetenekler ikram ettiği yönündeki düşünceleri bu tezi destekler niteliktedir. Yine İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-Nihâye*'deki ifadelerine bakıldığında ed-Dânî'nin 386 yılında ilim tahsil etmeye başlamasının yanı sıra 397 yılında da Kayrevan ve Mısır gibi bölgelere rihleler gerçekleştirdiği görülmektedir.⁸ Ebû Amr ed-Dânî, ilim yolculuğunun ilk yıllarını Kurtuba ve çevresindeki hocalardan ders alarak geçirmiştir. Babası vefat ettikten dört yıl sonra ilim yolculuklarına başlayan ed-Dânî, 2 Muharrem 397 (29 Eylül 1006) pazar günü Şark'a doğru yola çıktığını, Kayrevan ve Mısır'a vardığını ifade etmektedir.⁹ Müellifimiz Mısır seyahatinden sonra Hicâz'a geçerek hac farızasını yerine getirmiştir. Hicaz seyahatini de ilimle dolduran ed-Dâni, Mekke ve Medine'deki âlimlerden istifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca Kur'ân, Kıraat, Hadis ve Fıkıh gibi ilimlere dair eser okuyup rivâyetler toplayan ed-Dânî, seyahatler sırasında İbn Mücahîd'in (ö. 324/936) *Kitâbü's-Seb'a*'sını da Müslim el-Kâtib'den (ö.?) dinlemiştir. Mekke ve Medine seyahatlerinden sonra tekrar Mısır'a dönmüş ve bir süre daha Mısır'da ikamet etmiştir.¹⁰

Kurtuba, Kayrevan, Kahire, Mısır, Mekke ve Medine gibi bölgelerde ilim tahsil eden ed-Dânî, ciltler dolusu kitaplar telif etmeye ve bilgilerini sonraki kuşaklara aktaracak talebeler yetiştirmeye başlamıştır. Yolculukları, Dâniye şehrinde biten müellifimiz Hicrî 444 senesi Şevval ayının 14. Günü (6-8 Şubat 1053) 73 yaşında yine bu şehirde vefat etmiştir.¹¹

⁶ Recep Koyuncu, "et-Taḥdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvid, Ebû Amr b. Osman b. Saîd ed-Dânî" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İ.F. Dergisi*, 43, 2017, s. 89-104.

⁷ Abdurrahmân Çetin, "Dâni" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 8, s. 459-461.

⁸ İbnü'l-Cezerî, "*Ğâyetü'n-nihâye*" s. 448.

⁹ Abdurrahmân Çetin, "*Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*", 1.Baskı Ensar Neşriyat 2015 İstanbul s. 94-95.

¹⁰ Abdulhamit, Birişik, "*Kıraat ilmi ve Tarihi*", Emin Yay. Bursa, s. 101.

¹¹ Çetin, "*Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*", s. 96-99.

2.2. Eserleri

Ebû Amr ed-Dânî, uzun yılların uğraşı sonucu ilim olarak belli bir noktaya ulaşmış, nihâyetinde eserler vermeye başlamıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre eserlerinin sayısı 120'yi aşmaktadır.¹² İbn Beşkuval (578/1183), onun Kur'ân ilimlerini, tefsîrini, tarîklerini, mânalarını, irabını bilme noktasında üstâd olmuş âlimlerden biri olduğunu zikretmektedir. Ayrıca hadis ilmine ne kadar vakıf olduğundan da bahsetmektedir.¹³ Zehebî (748/1347), ed-Dânî için: “Kurrâ onun kitaplarına boyun eğmiştir. Onun Kıraat, Resmü'l-Mushaf, Tecvid, Vakf ve İbtida gibi ilimlerindeki nakillerine güvenip itimat etmişlerdir.”¹⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Ebû Amr ed-Dânî, pek çok alanda eser ortaya koyan bir müelliftir. Telif ettiği eserleri, asırlar boyunca dilden dile dolaşmış, bu sahada yer alan ve yer almayı talep eden her âlimin, her talebenin başvurduğu merci olmuştur. Nitekim Kıraat ilminde ön plana çıkan İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429 ve eş-Şatıbî (ö. 590/1194) gibi âlimler, Ebû Amr ed-Dânî'nin kitaplarını esas alıp bu bağlamda eserlerini telif etmişlerdir.¹⁵

2.2.1. Kıraat ve Diğer Alanlara Dair Eserleri:¹⁶

- 1- *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kıraatî's-Seb'*
- 2- *et-Teysîr fî'l-Kıraatî's-Seb'*
- 3- *el-Muhkem fî nâkdi'l-Mesahîf'*
- 4- *el-Müktefa fî'l-vakfî ve'l-ibtida'*
- 5- *et-Tâ'rif fî'l-htilafî'r-ruvât'an Nafi'*
- 6- *el-Beyân fî'addi âyi'l-Kur'ân*
- 7- *et-Tehzîb fî'l-Kirâe*
- 8- *el-İdğâmü'l-Kebîr*
- 9- *et-Taḥdîd fî'l-itḵân ve't-tecvid.*
- 10- *el-Müddîḥ li-mezâhibi'l-kurrâ*
- 11- *Mehâricü'l-hurûf ve ecnasüha*
- 12- *Muhtasar fî mezâhibi'l-kurrâ'i's-seb'a*
- 13- *Tezkiretü'l-Huffâz*
- 14- *es-Sünenü'l-Vâride fî'l-Fiten*

¹² İbn Beşkuval, “*Kitabü's-Sıla*” s. 406.

¹³ İbnü'l-Cezerî, “*Ğâyetü'n-Nihâye*” s. 448.

¹⁴ Zehebî, “*Tezkiretü'l-Huffâz*”, 2/1121.

¹⁵ Abdurrahmân Çetin, “*Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri*” s. 31-40.

¹⁶ Abdurrahmân Çetin, “*Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*”, s. 121-260, Ayrıca bkz: Abdurrahmân Çetin, “*Dânî*” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1993, C.8, s. 459-461.

15- *Şerhü'l-Kasideti'l-Hakâniyye fi't-tecvîd*

16- *el-Ahrufü's-seb'a li'l-Kur'ân*

3. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Hem kıraat hem de hadis âlimi olan Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, 25 Ramazan 751 (26 Kâsım 1350) yılında Dımaşk'ta (Şam) doğmuştur.¹⁷ Fiziki olarak yakışıklı olmasının yanı sıra fasih ve belîğ bir hitabete sahip olan İbnü'l-Cezerî'nin asıl ismi Muhammed'dir.¹⁸ Babasının ve dedesinin ismi de kendisiyle aynıdır. İbnü'l-Cezerî'nin iki tane künyesi olmakla birlikte bunlardan biri Ebü'l-Hayr diğeri ise Ebû Abdullah'tır. Ünvanları arasında en meşhur olanı da Şemsüddîn'dir. İbnü'l-Cezerî'nin en önemli ve yaygın olan nisbesi ise Cezerî nisbesidir. Dedesi, Dicle ile Fırat arasındaki Cezîret-u İbn Ömer¹⁹ bölgesindendir. Dedesi bu bölgeden olduğu için kendisi bu nisbeyle anılmıştır.²⁰

Henüz 12-13 yaşlarında Kur'ân'ı-Kerîm'i ezberleyen İbnü'l-Cezerî, kıraat ilmini doğduğu yer olan Şam'ın ileri gelen üstâdlarından okumaya başlamıştır. 1367'de (769) ilim tahsil etmek için Mısır'a giden İbnü'l-Cezerî orada Ebû Bekir Abdullah b. el-Cündî (ö.?), Ebû Muhammed b. Abdurrahmân b. el-Bağdâdî (ö.?) gibi âlimlerden de kıraat ilmini almayı ihmal etmemiştir. Mısır'a ikinci seyahatinde ise on kıraatle birlikte A'meş (ö. 148/765), İbn Muhaysın (ö. 123/741) ve Hasan-ı-Basrî (ö. 110/728)'nin kıraatlerini de almasının yanı sıra bazı âlimlerden de hadis dinlemiştir.²¹ İkinci Mısır seferinde hadis öğrenimine ağırlık veren İbnü'l-Cezerî, el-Ebrakûhi (871/1466) ile Dimyâti (705/1306)'den ve ashâbından hadis öğrenimi yapmıştır. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere kıraat ilmine hayli bir önem vermiş ve on üç imamın kıraatini ikmal etmeyi ihmal etmemiştir. Mısır seferinden sonra Yemen'e, Yemenli âlim Ebû'l-Hasen Ali b. Şeddâd el-Bûra (ö.?)'dan ilim tahsil etmek maksadıyla seyahat etme teşebbüsünde bulunmuş ancak gidemediği rivâyet edilmiştir.²²

İbnü'l-Cezerî'nin zikrettiğine göre henüz hocaları hayattayken icazetleri sayesinde Şam'da Kubbetü'n-Nesr'in altında, Kıraat ilmi öğretimine başlamış, doğu ve batıdan talebeler gelmeye başlamıştır. Bir taraftan öğrenci okuturken bir taraftan da eserler veren İbnü'l-Cezerî kendisine resmi makamlardan teklif edilen görevleri de mümkün mertebe geri çevirmemiştir. Daha önce de zikrettiğimiz Kubbetü'n-Nesr'in altındaki tedrisi bunların ilkidir. İki yıl bu görevi

¹⁷ Mustafa Hussein Hamad Alallo, "Mehmet Efendi'nin El-Hediyye Fi Şerhi'l-Cezeriyye Adlı Eserinin Tahkik ve Neşri" *Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Ünv. SBE*, s. 12, Bursa-2021.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî "*Ğâyetü'n-nihâye*" 2, 247.

¹⁹ Bu bölge günümüz Şırnak İl'inin Cizre ilçesidir.

²⁰ İsmail Işık "İbnü'l-Cezerî, Câmiu'l-Esânîd" *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE*, s. 6-7, İstanbul 2011.

²¹ Birişık, "*Kıraat ilmi ve Tarihi*", s. 105.

²² İbnü'l-Cezerî "*Ğâyetü'n-Nihâye*", 1, 528- 2, 255, Yüksel, "*Tayyibetü'n-Neşr*", s. 154-156.

devam ettirdikten sonra Abdulvehhâb b. Sellâr olan hocasının vefatıyla Ümmü Sâlih Türbesi'ndeki Meşihâtül-İkrai'l-Kübrâ makamına getirilmiştir. Daha sonra Eşrefiyye Medresesi'nde üst düzey yönetici olarak görevde bulunmuş, akabinde büyük üstâdlara ders okutmuştur. Kısa bir süre sonra da Şam valiliği gibi önemli mülki amirlik görevlerine getirilmiştir.²³

Anadolu'da İslâm'a dair hareketlenmeler başladıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan hizmetler de artmaya başlamıştır. Bu alandaki büyük çalışmalar öncelikle Yıldırım Bayezid (ö.1403) zamanında olmuş Kanunî dönemiyle gelişimlerine devam etmiştir. 798/1395 yılında Osmanlı'nın büyük padişahlarından olan Yıldırım Bayezid Han, İbnü'l-Cezerî'yi kıraat tedrisatı yapmak üzere Bursa Hüdavendigâr Sultan 1. Murat Câmî İmam-Hatîbi olan Mü'min Efendi'nin yönlendirmesiyle Osmanlı topraklarına davet etmiştir. Bayezid'in davetine icabet eden İbnü'l-Cezerî'ye, Bursa'ya geldikten sonra padişah tarafından mekân ve imkânlar verilmiştir.²⁴ İbnü'l-Cezerî'ye son derece cömert davranan Bayezid Han, bu topraklara yerleşip kalmasını ister. Ancak İbnü'l-Cezerî, geri dönmesi gerektiğini söyleyerek nazik bir dille reddeder. Bayezid, bunun üzerine İstanbul'u kuşatmak için askerleriyle bir sefer hazırlığı içinde olduğunu ve onun da kendisiyle birlikte bu sefere katılmasını ister. Bu teklifi duyan İbnü'l-Cezerî'nin, "Hatta senin önünde bile giderim"²⁵ diyerek davetine icabet ettiği rivâyet edilmektedir.²⁶ İstanbul seferinden döndükten sonra evine dönmek isteyen İbnü'l-Cezerî, buna fırsat bulamaz. Bu duruma binaen zamanını değerlendirmek isteyen İbnü'l-Cezerî, "*en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*" isimli eserini Bursa'da telif eder.²⁷

27 Zilhicce 805/28 Temmuz 1402'de Ankara yakınlarında Bayezid Han'ı yenerek esir alan Timurlenk, oğullarını da hazineleri almak için görevlendirmiştir. Bu esaret yalnızca Bayezid'in değil İbnü'l-Cezerî'nin de hayatında birtakım değişiklikler yapmaya sevk edecektir. İbnü'l-Cezerî'ye bir hayli ihsan ve ikramlarda bulunan Timur, ondan kendisine Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini öğretmesini istemiştir. Bu nedenle kendisiyle beraber ülkesine gelmesini arzu ettiğini ifade etmiştir.²⁸ Osmanlı topraklarından kendi isteği dışında ayrılmak zorunda kalan İbnü'l-Cezerî, Maverâünnehir bölgesine Timur'la beraber gitmiştir.²⁹ İbnü'l-Cezerî, Mîlâdî 1429'a denk gelen Hicrî 833 yılının Rebûlevvel ayının 5'inde Şiraz'daki evinde

²³ Yüksel, "*Tayyibetü'n-Neşr*", s. 156-158.

²⁴ Ramazan Pakdil, "*Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*" İFAV Yayınları, İstanbul 2019, s. 403-405.

²⁵ Sehâvî, (ö.902) "*ed-Davû'l-Lamî*", Dar-u Mektebetü'l-Hayat -Beyrût, 9, s. 256.

²⁶ Işık, "İbnü'l-Cezerî, Câmiu'l- Esânîd", s. 14-15.

²⁷ Işık, "İbnü'l-Cezerî, Câmiu'l- Esânîd", s. 14-15.

²⁸ Mehmet Savan, "İbnü'l-Cezerî'nin Hadis İlmindeki Yeri", *Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE*, s. 13, Konya 2010.

²⁹ Işık, "İbnü'l-Cezerî, Câmiu'l- Esânîd", s. 18.

82 yaşında hayata veda etmiştir. Rivâyetlere göre kendi yaptırdığı Darü'l-Kur'ân'ın bahçesine defnedilmiştir.³⁰

Hayatını ilme adayan İbnü'l-Cezerî, ortaya koyduğu eserlerinde de görüldüğü gibi ilmi hayatının merkezine almış, ilim için yolculuklara çıkmıştır. O dönemin şartlarına göre ortaya koymuş olduğu çalışmaları, İbnü'l-Cezerî'nin zeki olduğuna işaret ettiği gibi ilme karşı duyduğu arzuyu da ortaya koymaktadır. Nitekim aradan yüzyıllar geçmesine rağmen içinde bulunduğumuz modern dönemde İbnü'l-Cezerî'nin ortaya koymuş olduğu eserlerin benzerini ortaya koymak bir yana eserlerini anlayıp tahlil etme noktasında zorluklar çekildiği aşikardır.

3.1 İlmî Kişiliği

İbnü'l-Cezerî'nin yalnızca ön plana çıktığı alan kıraat değildir. Her ne kadar bu alanda ilmi itibarıyla şöhrat bulduysa da Tefsîr, Fıkıh, Hadis, Tarih, Siyer ve Kelam gibi alanlar da kayda değer çalışmaları olmuştur. Arap dili belagâtının tüm alanlarında (Nahiv, Sarf, Beyân, Bedi') ileri derece bilgiye sahipti. Yaptığı yolculuklar sayesinde her konakta ilim gören İbnü'l-Cezerî, yapmış olduğu rihlelerle hadis alanında da eşsiz çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca sika hadis hafızlarından olduğu da rivâyet edilmektedir.³¹ İbnü'l-Cezerî, yaptığı çalışmalar itibarıyla kıraat alanında her bölgeye şöhratını duyurmuştur. Diğer alanlardan ziyade Kur'ân ilimleriyle tanınmış ve bu alanda elle tutulur eserler ortaya koymuştur. Daha önce de bahsini ettiğimiz gibi Dimaşk, Mısır ve Medine gibi yerlerde Kıraat-i Seb'a ve Kıraat-i Aşereyi farklı hocalardan mütehassıs oluncaya dek okumuştur. Rivâyetlere göre kırkın üzerinde hocadan ders almış, hocalık döneminde de yüzlerce talebe yetiştirmiştir. Hocalık döneminde gittiği yerde insanlar, kendisinden istifade etmek için halkalar oluşturmıştır.³²

İbnü'l-Cezerî, tedrisatında da kıraati her zaman ön plana almış, yedi kıraatin yerine on kıraatin kabul görülmesi için öncelikle *en-Neşr*'i yazmış, akabinde *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla manzum hale getirmiştir. Daha sonraki süreçlerde talebelere kolaylık olması hasebiyle *Takrîbü'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr* adıyla da eserini ihtisar etmiştir. Tedris çalışmalarında yedi kıraatin, yerini on kıraate bırakması amacıyla Şâtîbî'nin *Hirzû'l-Emânî* adlı manzumesinde yer alan yedi kıraati *ed-Dürre* adlı eseriyle nazmetmiştir. Bununla da yetinmeyen İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dâni'nin *et-Teysîr*'ine, Ebû Câ'fer el-Kâri (ö. 130/747-48), Ya'kûb el-Hadrâmi (ö. 205/821) ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844)'ın kıraatlerini ekleyerek *Tahbîru't-Teysîr fî Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşere* adlı eserini telif etmiştir.³³

³⁰ Savan, age. s. 15.

³¹ Ali Osman Yüksel, "*Tayyibetü'n-Neşr*", Marmara Üniv. İ.F.A.V Yayınları 3. Bs. Ekim 2016 İstanbul s. 116.

³² Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 551-557.

³³ Birışık, "*Kıraat ilmi ve Tarihi*", s. 108-109.

Bazı İslam ülkeleri ve Türkiye'nin kıraat tedrisatında kuşaktan kuşağa korunan İcazet geleneğindeki isnâd zinciri, genelde İbnü'l-Cezerî'ye dayanmaktadır. Bir başka tabirle Hz. Peygamber'den günümüze ulaşan kıraat silsilelerinde İbnü'l-Cezerî, bir kesişim noktasıdır. Yolların yoğun şekilde İbnü'l-Cezerî'ye varması elbette tesadüf değildir. İbnü'l-Cezerî'nin bu alanda yaptığı çalışmalarıyla otoritesini koruması, ömrünü bu uğurda tüketmesine bağlıdır.³⁴

3.2. Eserleri:

3.2.1. Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri:³⁵

- 1- *Câmiu'l Esânîd*
- 2- *Fezâilü'l-Kur'ân*
- 3- *el-Mukaddime*
- 4- *Müncidü'l-mukri'in ve Mürşidi't-Tâlibin*
- 5- *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*
- 6- *Şerh-u Minhâci'l-Usûl*
- 7- *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*
- 8- *Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kıraati'l-Aşr*
- 9- *Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*
- 10- *et-Temhîd fi'l-İlmi't-tecvîd*

3.2.2. Hadis Alanındaki Eserleri:³⁶

- 1- *el-Hisnü'l Hasîn min kelâmi Seyyidi'l-Mürselin*
- 2- *Miftâhu'l-Hisni'l-Hasîn*
- 3- *el-Maş'adü'l-aşmed fi hatmi Müsnedi'l-İmâm Aşmed*
- 4- *el-Bidâye fi me'âlimi'r-rivâye*
- 5- *Mukaddimet'ü ilmi'l-hadîs*
- 6- *Istilahâtü'l-Hadîs*
- 7- *Şerhü'l-Mesâbih*

3.2.3. Siyer Alanındaki Eserleri:³⁷

- 1- *Mevlîdü'l-Kebîr fi Sirâti'n-Nebî*
- 2- *Şemâilü'n-Nebî*

³⁴ Birişik, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 108-109.

³⁵ Yüksel, “Tayyibetü'n-Neşr”, s. 201-221.

³⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 551-557.

³⁷ Işık, “İbnü'l-Cezerî, Câmiu'l- Esânîd”, s. 49.

- 3- *Mevlîdü 'n-Nebî*
- 4- *Kıt 'a mine 'l-Mevlîdi 'ş-Şerîf*
- 5- *Zâtü 'ş-Şifâ fi Sirâti 'n-Nebiyi 'l-Mustafâ ve Ashâbihi 'l-Erbe 'a-ti 'l-Hulefâ*
- 6- *Urfü 't-Târif fi 'l-Mevlîdi 'ş-Şerîf*

3.2.4. İslam Tarihi, Tabakat, Teracim ve Menakıb Alanındaki Eserleri:³⁸

- 1- *Târîh 'ü İbnü 'l-Cezerî*
- 2- *Ğâyetü 'n-Nihâye fi Tabakâti 'l-Kurrâ*
- 3- *Câmiu 'l-Esânîd*
- 4- *El-İ'lâm bi Târîhi 'l-İslâm*
- 5- *Zeyl 'ü Tabakâti 'l-Kurrâ 'i li 'z-Zehebî*
- 6- *Hulefâü 'n-Nebî*
- 7- *Et-Tekmile*
- 8- *Ed-Derecâtü 'l-Aliyye fi Tabakât '-i ulemâi 'l-Hanefiyye*

3.2.5. Diğerleri:³⁹

- 1- *Cevâb 'ü İbnü 'l-Cezerî li İbn 'l-Arabi*
- 2- *Manzûme fi 'l-Felek*
- 3- *Tabakâtü 'ş-Şuarâ*
- 4- *Muhtârü 'n-Nâsiha bi 'l-Edilleti 's-Sahîha*
- 5- *Ehâsinü 'l-minen*
- 6- *El-Muhtâr fi Fıkhi 'ş-Şafî 'i*
- 7- *Kitâbü 'n fi 't-Tıbb*

³⁸ Yüksel, “*Tayyibetü 'n-Neşr*”, s. 227-230.

³⁹ Yüksel, “*Tayyibetü 'n-Neşr*”, s. 231-238.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS İLMİ İLE İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ANA HATLARIYLA KIRAAT İLMİ

1.1. Kıraat İlminin Tanımı

Kıraat ilmi, Kur’ân-ı Kerîm metinlerinin okunma keyfiyetini ibdâl, hazif, idğâm, imâle gibi başlıkları kendisine inceleme konusu olarak amaç edinmiş bir ilimdir. Sözlük anlamında ise kıraat, قرأ fiilinden semâî bir mastar olup sözlükte “Okumak, tilâvet etmek” anlamına gelmektedir.”⁴⁰ Kıraat ilminin en kapsamlı ve âlimler tarafından en çok kullanılan tanımı, İbnü’l-Cezerî (ö.833/1429)’nin كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ وَاخْتِلَافِهَا مَعْرُوءًا لِنَاقِلِهِ⁴¹, Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, râvilerine isnâd etmek suretiyle, bilmektir” şeklinde yaptığı tanımdır. Râgıp el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)’ye göre kıraat, (وَالْقِرَاءَةُ: ضَمُّ الْحُرُوفِ وَالْكَلِمَاتِ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فِي التَّرْتِيلِ) Kıraat: “Harf ve kelimeleri tertîl üzere birbirine bitştirmek.”⁴²

Kıraat ile ilgili diğer tanımlara baktığımızda genel itibariyle birbirlerine yakın tanımlar yapıldığını görmekteyiz. Yapılan tanımlarda kullanılan ortak ifadeler, “Harflerin telaffuzundaki ihtilaflar, eda keyfiyeti” gibi tanımlardır. Genel anlamda İbnü’l-Cezerî’nin yaptığı tanım kapsamlı olduğu için âlimler tarafından kabul görülmüştür.

1.2. Kıraat İlminin Faydaları

Kıraat ilmi, Allah’ın Hz. Muhammed vasıtasıyla indirdiği kitabın anlaşılması noktasında fayda sağlayan bir ilimdir. Kıraat ilminin gözle görünür en büyük faydası Kur’ân-ı Kerîm’i okurken telaffuz noktasında onu hatadan, bozulmaktan ve değişikliğe uğramaktan sakındırmaktır. Hükümlerde genişlik sağlama özelliği sunan bu ilim aynı zamanda kendi içinde de birbirini destekler nitelikte olup her hükmü müstakil bir biçimde açıklama görevini üstlenir. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’in ilâhî bir kitâb olduğuna ve Hz. Muhammed (sav)’in de bu kitâbın rehberi olduğuna sarîh bir biçimde delalet etmektedir.⁴³ Bu bağlamda örnek mahiyetinde Kıraat ilminin faydalarını İbnü’l-Cezerî’nin *Tayyibetü’n-Neşr*’inde ele aldığı biçimde özetle maddeler halinde yazabiliriz;

⁴⁰ Mustafa Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 24:1 (2019), s. 33.

⁴¹ İbnü’l-Cezerî, “*Müncidü’l-Mukri’in ve Mürşidi’t-Tâlibîn*”, Beyrut, 1980, s. 3.

⁴² Rağıp el-İsfahânî, “*Müfredâtü’l-İlmiyye*”, Thk. Safvân b. Adnân el-Dâvûdî, Dâru’l Kalem, Dâru’s-Şam - Şam, Beyrut, 1. Baskı h. 1412 s. 668.

⁴³ Hasan Tahsin Feyizli, “*Kıraat-i Aşere*” *DİB Yayınları* 2. Baskı Ankara 2018 s. 22.

- “1) Kur’ân kelimelerini telaffuz ederken yanlış yapmamak.
- 2) Onları tahrif ve tağyirden (bozup-değiştirmekten) sakınmak.
- 3) Kıraat imamlarından her birinin, nasıl okuduğunu bilmek.
- 4) Kıraat vecihleri olarak okunanlardan hangisinin Kur’ânî olup hangisinin olmadığını ayırabilmek.
- 5) Kur’ân’ı okuyabilme noktasında Müslümanlara kolaylık getirmek.
- 6) Tefsîr, Fıkıh, Kelam vs. ilim dalı âlimlerinin, her kıraat imamının kıraatinden, diğer imamın kıraatinde bulunmayan bir mâna yani hüküm çıkarması.
- 7) Böylece kıraat vecihlerinin hükümler koyma hususunda fukahâya kaynak (hüccet) olması.
- 8) Müslümanlara kolaylık sağlaması bakımından da bütün İslam âlimlerinin doğruyu bulmalarına medar olması.
- 9) Lafız tekrar edilmeksizin her okuyuşun şer’i bir hükme delaletini sağlamak. Mesela (أَرْجَلُكُمْ)⁴⁴ kelimesindeki ل’in mansûb ve mecrûr olarak okunmasıyla; (أَنْفُسُكُمْ)⁴⁵ kelimesindeki Fa’nın enfusikum ve enfesikum şeklinde, fetha ve kesra okunmaları durumunda olduğu gibi.
- 10) Farzı muhal Kıraat ilmi olmamış olsa, Kur’ân-ı Kerîm’in mütevâtir kıraatlerinden bir kısmının kaybolması ihtimali baş gösterebileceği gibi bu kıraatlere dayanan hükümler ve Kur’ân’ın tefsîri de anlaşılmaz hale gelecek ve mütevâtir kıraatleri hüccet kabul eden fikhî konuların da dayanakları kaybolmuş olacaktır. İşte Kıraat ilmi bütün bu kötü sonuçları önlemektedir.”⁴⁶

1.3. Kıraat İlminin Tarihi Seyri

1.3.1. Doğuşu ve Gelişimi

Kıraat ilminin İslami ilimler içerisinde zikredilmeye başlanması ve önemi bağlamında önceliğe sahip olması bizzat Kur’ân ile ilgili bir ilim olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda gelişim, Kur’ân’ın nüzûlüyle başlamıştır.⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîm, 610 yılında Hz. Muhammed’e indirilmeye başlanmıştır. Tedrîcî olarak ilk on yılı Mekke’de on üç yılı da Medine’de olmak üzere toplamda yirmi üç yıllık bir süre zarfında indirilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm, Mekke’de hâkim olan Kureyş lehçesi ile okunmuştur. Okunmasıyla birlikte inmeye başladığı dönemden itibaren yazılmaya da başlanmıştır.

⁴⁴ Maide, 5/6.

⁴⁵ Tevbe 9/128.

⁴⁶ Yüksel, “*Tayyibetü’n-Neşr*”, s. 116.

⁴⁷ Birışık, “*Kıraat ilmi ve Tarihi*”, s. 29.

İmkanların yetersiz olmasının yanı sıra o dönemde kâğıt eksikliğinden kaynaklı olarak âyetler, deri, tahta, hurma dalı, parşömen ve kemik gibi malzemelere yazılarak manevi boyutuyla beraber lafzi boyutu da bu sayede korunmaya çalışılmıştır.

Mekke döneminde Kur’ân’ın eda keyfiyetiyle ilgili problemler çokça görülmemiştir. Ancak hicretten sonra yeni kabilelerin İslamiyet’e girmesiyle birlikte okunması bağlamında birtakım zorluklar hâsıl olmaya başlamıştır. Nüfusun artması, lehçelerin çoğalması gibi sebepler Kur’ân’ın dili noktasında birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber henüz sağlığında iken “Yedi Harf” meselesi zuhur etmiş olup bu noktada Sahâbe-i Kirâm’a Kur’ân’ın tilâveti bağlamında kolaylıklar sağlanmıştır. Hz. Peygamber, okunmasına ve anlaşılmasına hâlel getirmeyecek şekilde sahâbe üzerindeki zorluğu gidermek niyetiyle Allah dan bu konuda kolaylık talep etmiş ve yedi harf ruhsatı almıştır. Hz. Peygamber’e bu ruhsat verildikten sonra;

"إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ"

“Şüphesiz bu Kur’ân “Yedi Harf” üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyunuz.”⁴⁸

Sözü geçen hadis-i şerifle bu kolaylığı ümmetine müjdelemiştir. Yedi harf meselesinin sonraki süreçlerde kıraatlerin doğuşuna zemin hazırlayıp bu bağlamda Kıraat ilminin sistematize olma sürecinde ilk adımlarının atılmasına vesile olduğunu söylemek mümkündür. Sahâbe döneminde Kur’ân tilavetine son derece önem verilmesinin yanı sıra öğrenimi noktasında hassasiyet gösterilmiştir. Bu bağlamda öğrenim birliği sağlamak adına farklı vecihler muhafaza edilmeye çalışılmış, zapt meselesi de göz önüne alınmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’in tilâvet vecihlerini muhafaza ve zapt işi ile Kıraat ilminin oluşum süreçleri gözle görülür derecede Hz. Ebû Bekir’in cem’i ve Hz. Osmân’ın istinsahı ile vücut bulmuştur.⁴⁹

Hz. Muhammed (sav), vefat ettikten sonra yerine herhangi bir yönetici tayin etmemiştir. Vefatından sonra İslam dünyasının başına geçen Hz. Ebû Bekir’i dönemin ağır şartları beklemektedir. Bunların başında da irtidat olayları gelmektedir. İrtidat olayları arasında Müseyleme’nin ordusuyla yapılan Yemâme savaşında yetmiş hafız sahâbî şehit düşmüştür. Kur’ân’ın muhafızları olan hafız sahâbîlerin savaşlarda şehit olmaları, dolayısıyla Kur’ân âyetlerinin unutulacağı endişesiyle Hz. Ömer, Halîfe Hz. Ebû Bekir’i vakit kaybetmeden Kur’ân’ın cem’ edilmesi noktasında ikna etmiş bunun sonucunda Kur’ân âyetlerini bir araya getirtmiştir. Başlarda Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in yapmadığı bu işi ben nasıl yaparım?

⁴⁸ Tirmizî “Sünen-i Tirmizî”, Ebvâbü’l-Kıraat, 10 (h.no:2942) Thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı 1490/1975.

⁴⁹ Mustafa Parlak, Orhan Memi, “Kıraat ilmi ve Oluşum Süreci”, *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, sy. 5(1): s 49, 2022.

Düşüncesinde olsa da tefekkür ettikten sonra doğrusunun böyle olduğuna kanaat getirmiştir. Nihâyet Halife Hz. Ebû Bekir, bu görevi üstlenmesi için Zeyd b. Sâbit'i yanına çağırır ve Kur'ân'ı derleyip toparlaması ve yazması için kendisinden ısrarla ricada bulunur. Hz. Ebû Bekir'in başta bu duruma ılımlı yaklaşmadığı gibi Zeyd. B. Sâbit (ö.665)'de ılımlı yaklaşmamıştır. Daha sonra ısrarlar üzerine bu görevi üstlenmeye karar vermiştir. Hz. Ömer himayesinde Zeyd, göreve başlamış; uzun uğraşlar sonucu sahâbenin elinde bulunan hurma dalları, kürek kemikleri, yaprak, deri, taş gibi malzemeler üzerine yazılmış âyetleri belirli şartlar çerçevesinde sayfalar halinde yazarak toplamıştır.⁵⁰

Zeyd. b. Sâbit'in başkanlığında cem' edilerek kitap haline dönüştürülen Mushaf'ın bariz özelliklerinin yanı sıra bizi ilgilendiren kısmı “Yedi Harf”i içerisinde barındırmasıdır. Daha önce de bahis konusu ettiğimiz yedi harf meselesinde Peygamber Efendimizin kolaylık ruhsatı olarak ümmetine hediye ettiği çeşitli okuyuş şekilleri kıraat bağlamında temellerinin “Cem” aşamasıyla atıldığını söylemek mümkündür.⁵¹

Hz. Ebû Bekir'den sonra hilafet görevini üstlenen Hz. Ömer döneminde İslamiyet yayılmış, fetihlerin artmasıyla birlikte Irak, İran, Kafkasların belirli bir kısmı Mısır ve Şam beldeleri İslam topraklarına dahil edilmişti. Sahâbiler, İslamiyet ile yeni tanışan kimselere şahsi nüshalarından Kur'ân'ı öğretiyorlardı. Yedi harf ruhsatı dolayısıyla nüshalarda mevcut farklılıklar, İslamiyet'e yeni girmiş olanların kafasında kısmi soru işaretleri bırakmış, tam anlayamamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum zamanla büyüyüp sorun haline gelerek insanlar arasında ihtilaflara neden olmuştur. Hicrî 25 (m. 646) yılında Irak ve Şamlılarla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine katılan ve ashâb arasında kıraat ihtilaflarına bizzat şahit olan Huzeyfe İbnü'l-Yemân (ö.36/656) Halife Hz. Osmân'a gelerek olayı tüm şeffaflığıyla anlatmıştır. Bu ve benzeri şikâyetlere daha önce de şahit olan Hz. Osmân, Hz. Hafsâ (ö. 45/665 [?])'ya haber göndererek elindeki Mushaf'ı kendisine göndermesini ve çoğaltma işleminden sonra Mushaf'ı kendisine tekrar iade edeceğini söyleyerek istinsah çalışmalarına vakit kaybetmeden başlamıştır. Cem' çalışmalarında olduğu gibi yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında oluşturulan heyet Kur'ân'ı Kerîm'i arzâ-i âhiradaki şekliyle tertip etmiştir. Heyet tarafında yazılan yedi Kur'ân nüshasından biri Medine'de bırakılmak üzere diğerleri de Mekke, Kûfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn'e birer rehber eşliğinde gönderilmiştir.⁵²

Konumuzu ilgilendiren kısma geldiğimizde, istinsah edilen bu mushafların, Hz. Peygamberin ruhsatını verdiği “Yedi Harf” çerçevesinde kıraat farklılıklarını da içerisinde

⁵⁰ Tuğral, Rahim, “Kur'ân'ın Cem'i ve İstinsahında Üç Önemli Nokta”, *Diyanet Dergisi*, 1990, Cilt: XXVI, Sayı: 1, S. 89-101.

⁵¹ Mustafa Parlak, Orhan Memi, “Kıraat ilmi ve Oluşum Süreci”, s. 49.

⁵² Birışık, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 59-63.

barındırarak heyet tarafından istinsah edilmesi, Kıraat ilminin oluşumu ve sistematik bir ilim haline gelmesi noktasında önemli bir girişimdir.

1.3.2. Tedvîn ve Tasnifi

Konuya girmeden evvel tedvîn sürecini temelden ele alıp incelemek, ele alacağımız mevzunun daha iyi anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Bu bağlamda Tedvîn sürecinin başlangıç noktasına bakmak gerekir -ki burada da bizi karşılayan üç tane kavram bulunmaktadır. Bunlar; Cem', Haml ve Hıfz terimleridir.

Cem' kavramı, Arapça da üçüncü bâbdan gelen bir mastar olup "Dağınık durumda olan şeylerin toplanması, bir araya getirilmesi" anlamlarına gelmektedir. Cem' kavramıyla aslında kastettiğimiz durum Cem'ü'l-Kur'ân yani Kur'ân'ın derlenmesidir. Bu noktada Cem' kavramını iki türlü ele alabiliriz: Birincisi, vahyin kesintisiz olarak devam ettiği dönemde Hz. Muhammed'in talimat vermesiyle katipleri tarafından yazıya geçirilmesi ve bunların koruma altına alınmasıdır. İkincisi ise, Yemâme Savaşı gibi sayılabilecek pek çok nedenden ötürü Kur'ân'ın yok olması endişesiyle muhafaza edilmesine yönelik Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla Kur'ân'ın tek nüsha haline getirilmesidir.

Haml kavramı, Arapça da ikinci bâbdan bir masdar olup sözlük anlamı itibariyle "Taşımak" anlamına gelmektedir. Taşımdan kasıt maddi bir nesneyi değil Kur'ân'ı taşımaktır. Kur'ân'ı hıfz etmekten ziyade gönlüne yerleştirmiş, her âyetin hakkını vererek hayatına intibak ettiren ve amel noktasında hassasiyet gösterip manevi sorumluluklarının bilincinde olan kimsenin, Hâmil (taşıyan) ifadesiyle taşınmasıdır.

Hıfz kavramı, Arapça da dördüncü bâbdan bir masdar olup Kur'ân ile ilgili terim anlamına bakıldığında Kur'ân'ın hıfzedilmesi yani Kur'ân'ın bir kısmının veya tamamının ezberlenmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada tedvînle olan bağlantısına bakılacak olursa vahiy indiği esnada sahâbe, Hz. Peygamberden işittiklerini önce yazıp daha sonra ezberlerdi.⁵³

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra İslam toplumunun başına geçmek zorunda kalan Hz. Ebû Bekir hem toplumun güvenliği hem de Kur'ân-ı Kerîm'in muhafaza edilmesi noktasında önemli gayretler sarfetmiş, büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Kıraat ilminin tedvîni noktasında sistematik olarak ilk adımın Hz. Ebû Bekir tarafından dağınık halde bulunan Kur'ân'ı toplama faaliyetiyle ortaya konulduğu söylenebilir. Bu sayede Kur'ân'ın muhafazası büyük ölçüde sağlanmıştır. Ancak ileriki dönemlerde ortaya çıkacak ihtilaflar sebebiyle yeterli olmadığı fark edilecektir. Bu noktada daha önce de ele aldığımız gibi Müslüman camiasının üzerinde icmâ

⁵³ Yûsuf Alemdar, "Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'ân'ın Cem'i Konusuna Yeniden Bir Bakış" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: VII 1 2, s. 221-225 Aralık-2003-Sivas.

ettiği Hz. Osmân'ın istinsah faaliyetleri devreye girmiş, çok kısa bir süre zarfında tüm İslam âlemine yayılmıştır.⁵⁴ Muhafaza meselesi istinsah olayıyla kontrol altına alınmış, farklı bölgelerdeki tebânın sahâbenin üzerinde icmâ ettiği mushaflar doğrultusunda adım atmaları ve hareket etmeleri büyük bir ölçüde sağlanmıştır. Tabiîn dönemiyle birlikte Mekke, Medine, Kûfe, Şam ve Basra gibi belirli yerlerde müstakil kıraatlerin diğerlerine nazaran daha fazla ön plana çıktığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemi takip eden süreç ise tâbiîne tâbi olacak İmamlar Dönemi olmuştur.⁵⁵

Bilindiği üzere bazı kelimelerin kıraat vecihleriyle okunabilmesine fırsat tanıyabilmek için Hz. Osmân mushaflarına nokta ve hareke koyulmamıştı. Benzer halde bulunan harfleri birbirlerinden ayırmayı sağlayan nokta, mushaflara sonradan koyulmuştur. Ve bu işe ilk defa Abdulmelik b. Mervân (86/705) döneminde başlanmıştır. Ziyâd b. Ebîh (53/673) tarafından yapılan bir teklifle Kur'ân'ın hareketlerine işaret olan rumuzları koyma görevini Ebû'l-Esved ed-Düelî (69/688) üstlenmiş, Kur'ân-ı Kerîm okurken yapılması muhtemel hataları ortadan kaldırmak maksadıyla fetha, kesra, damme ve tenvin işaretlerini günümüzde de kullanılır hale getirerek bu noktada büyük bir adım atmıştır.⁵⁶ Yine bu asırda Kur'ân âyetlerinin beşli-onlu parçalar şeklinde Aşîrlar'a ayırma işlemini de Nasr b. Âsım el-Leysî (99/717) yapmıştır.⁵⁷

Tedvîn ile ilgili yukarıda bahsettiklerimize izafen kıraat ilmine yönelik birinci asır ürünleri bağlamında Fuat Sezgin, İbn Atiyye'ye (383/993) atıf yaparak kıraat ilmine yönelik ilk eserin ed-Düelî'nin öğrencilerinden olan Yahyâ b. Yâmer (89/707) tarafından telif edilen “*Kitâb fi'l Kırâ'e*” olduğunu zikretmektedir. Hicrî birinci asrın ikinci yarısında, Tabiîn ehlinde bazı kimseler kıraat öğretmek maksadıyla Mekke, Medine, Kûfe ve Basra gibi şehirlerde halkalar oluşturmuşlardır.⁵⁸ Kur'ân kıraati ile meşhur olan tâbiîlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:⁵⁹

Medine'de: Saîd b. el-Müseyyeb (94/712), Ömer b. Abdülazîz (101/719), İbn Şihâb ez-Zührî (124/741), Müslim b. Cündüb (110/728), Zeyd b. Eslem (136/735).

Mekke'de: Ubeydullah b. Umer (74/693), Ata b. Ebî Rebâh (115/733), Mücâhid (103/721), İkrime (105/723), Tâvûs b. Keysân (106/724), Ubeydullah b. Ebî Müleyke (117/735).

⁵⁴ Birışık, “*Kıraat ilmi ve Tarihi*”, s. 73.

⁵⁵ İrfan Çakıcı, “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme”, *Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri, İslâm Araştırmaları Dergisi, Rûmeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 7 – 2021 Nisan s. 267-268.

⁵⁶ Ali Osman Yüksel, “*İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*” Marmara Üniv. İ.F.A.V Yayınları 3. Baskı Ekim 2016 İstanbul s. 134-136.

⁵⁷ Zehebî, “*Mearifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*” 1, 58.

⁵⁸ Fuat Sezgin, “*Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*” Trc. Fehmi Ebû'l-Fadl, Tarihu't-Turasi'l-Arabi, 1, 146-147.

⁵⁹ Çetin, “*Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*” s. 36-38.

Basra'da: Nasr b. Âsım el-Leysî (89/708), Yahyâ b. Yâmer (89/708), el-Hasen el-Basrî (110/728), Katâde (117/735).

Kûfe'de: Alkame b. Kays (62/681), Ebû Abdirrahmân es-Sülemi (73-74/692-693), Saîd b. Cübeyr (74-75/693-694), İbrahim en-Nehâî (95/713), Âmir b. Şurahbil eş-Şa'bi (105/723).

Şam'da: el-Muğire b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî (91/709) ve Huleyd b. Saîd. (ö.?)

Zikredilen bu isimlerden sonra hem öğretim alanında nam salmış hem de isnat bağlamında kendilerine nisbet edilen kıraatlara yönelik Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam şehirlerinde şöhrete sahip kimseleri şöyle sıralamak mümkündür:

Ebû Câfer Yezîd b. el-Ka'kâ el-Mahzûmî el-Medenî (130/748), Şeybe b. Nisâh (130/747), Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahmân b. Ebû Nuaym el-Leysî (169/785), el-Esedî el-Kûfî (127/745), Ebû Mâbed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (120/738), Muhammed b. Muhaysın (123/740), Yahyâ b. Vessâb (103/721), Süleyman el-A'meş (148/765), Hamze b. Abdullah el Kisâî (189/805) İsa b. Amr (149/766), İshâk b. Zeyd el-Hadrâmi (205/821) Yezîd el-Yahsûbî (118/736), el-Killâbî (121/738), Şurayh b. Yezîd el-Hadrâmi (203/818).

Kıraate yönelik vecihleri ilk defa araştırma konusu olarak ele alan aynı zamanda Sahîh ve Şâz kıraatleri inceleyen ve bunların isnâdlarından ilk defa bahseden kişinin Harun b. Mûsâ el-Kari en-Nahvî (170/786) olduğu rivâyet edilmektedir.⁶⁰ Ayriyeten bu konuda elle tutulur şekilde ilk defa bir eser ortaya koyan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (224/838) "*Kitâbü'l Kıraat*"⁶¹ adlı eserinde bilinen yedi kıraatin de bulunduğu otuz iki kıraati ele almasının yanı sıra Ebû İshâk İsmail b. İshâk el-Cehdâmi'nin (282/896)⁶² de yirmi kıraati toplaması yapılan çalışmaların görülmesi açısından fayda sağlamaktadır. Kıraat ilmi ile ilgili ilk üç asırda önem arz eden eserleri ele aldıktan sonra bu dönemleri takip eden sonraki süreçlerde telif edilen eserleri dönemine haiz bir şekilde kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

Dördüncü Asır Eserleri:

İbn Cerîr et-Taberî'nin (310/922) *el-Câmi*'i, Ebû Bekir b. Mücâhid'in (324/935) *Kitâbü's-Seb'â'sı*, İbnü'l-Enbârî'nin (328/939) *el-İdâhû'l-Vakfî ve'l-İbtidâ'sı*, Abdülvehhâb b. Ömer el-Bağdâdî'nin (349/960) *Kitâbü'l-İhtilaf*'ı, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî'nin (ö. 385/995) (381/995) *Kitâbü'l-Kıraat* isimli eseri ve İbn Ğalbûn el-Halebî'nin (399/1008) sekiz kıraatle ilgili *Kitâbü't-Tezkira fi'l-Kıraati's-Semân* adlı eserini bu kısım içerisinde ele alabiliriz.⁶³

⁶⁰ Çetin, "Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri", s. 41.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî "en-Neşr" 1, 34.

⁶² Alican Tatlı, "Cehdâmi" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1993, C. 7, 224-225.

⁶³ Yüksel, "İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr", s 38.

Beşinci Asır Eserleri:

Ebü'l Fadl Muh. b. Ca'fer el-Huzâ'i'nin (408/1017) telif ettiği *el-Müntehâ fî'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eser bu dönemin ilk eseri olma özelliğini taşımaktadır. Es-Saydalânî el-Bağdâdî'nin (423/1331) *el-Vâdih fî'l Kıraati's-Seb'a'sı* Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib'in (437/1045) *et-Tebsirâ* ve *el-Keşf* isimli eserleri, Ebû Amr ed-Dânî'nin (444/1053) *et-Teysîr'i* ve *Câmiu'l Beyân'ı*, İbn Süvâr el-Bağdâdî'nin (496/1102) *el-Müstenîr'i* ve son olarak Ahmed b. Ali el-Hayyât el-Bağdâdî'nin (499/1105) *el-Mühezzebe fî'l-Aşr* adlı eseri bu dönem çalışmalarını destekler niteliktedir.⁶⁴

Altıncı Asır Eserleri:

Yahyâ b. Mizhâm el-Ensârî et-Tuleytulî'nin (502/1108) *en-Nâhic li'l-Kıraat bi Eşheri'r-rivâyât'ı*, el-Hevârî el-Kayrevânî'nin (514/1120) *Kitâbu't-Telhîs'i*, el-Ensârî el-Ğirnâti'nin (540/1145) *el-İknâ'sı*, el-Hadramî el-Yemenî'nin (560/1164) *el-Müfîd'i*, Ebü'l Kâsım b. eş-Şatıbî'nin *Hirzû'l-Emânî'si* ve *Vechû't-Tehanî'si*⁶⁵, Ebü'l Hasen Ali b. Asâkiri'in (572/1176) *el-Hilafîyyât'ı*⁶⁶

Yedinci Asır Eserleri:

Meşhûr müfessir Fahreddin er-Râzî'nin (606/1209) *el-Burhân* adlı telifi, dönemin önemli eserlerindendir. İsa b. Abdülazîz el-İskenderî'nin (629/1231) *Câmiu'l-Ekber'i*, Alemuddîn es-Sehâvî'nin (643/1245) *Cemâlû'l-Kurrâ ve Kemâlû'l-Ekîrrâ'sı*, Abdurrahmân b. Osmân el-Makdisî'nin (665/1266) *el-Vecîz'i* ve son olarak döneme damgasını vuran Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî'nin (676/1277) *et-Tibyan fî Adâb'i Hameleti'l-Kur'ân* eseri.⁶⁷

Sekizinci Asır Eserleri:

İbnü'l-Cezerî'nin de yarısına şahitlik ettiği bir dönemdir. Dönemin başlıca çalışmaları şunlardır:

Merakeşî'nin (721/1321) *Unvanü'd-Delîl'i*, el-Vecih el-Vasîtî'nin (740/1339) *el-Kenzü'l fî'l Kıraati'l-Aşr'ı*. Vasîtî'nin bu eseri Kalânîsî'nin *İrşâd'ı* ile Dânî'nin *Teysîr'ini* bir araya getirerek derlediği eseridir. İbnü'l-Cezerî'nin hocası İbnü'l Cündî'nin (769/1368) *el-Bostân'ı*⁶⁸, İbnü'l-Cezerî'nin (833/1439) *et-Temhîd'i*, Tahir b. Arabşah el-İsbehânî'nin

⁶⁴ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 39.

⁶⁵ Abdurrahmân Çetin, “Şatıbî, Kâsım b. Fîrruh” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, 38. C, s. 376-377.

⁶⁶ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 39.

⁶⁷ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 141.

⁶⁸ Mustafa Altındağ, “İbnü'l-Cündî” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s. 4-5.

(786/1384) *el-Kasidetü't-Tahiriyye'si* ve son olarak Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (794/1391) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*.⁶⁹

Dokuzuncu Asır Eserleri:

Bu dönem Kıraat ilminin gelişimi açısından İbnü'l-Cezerî'yi içerisinde barındırması hasebiyle son derece önemlidir. Günümüzde kıraat ile ilgili çalışmaların hem nazari hem de pratik olarak İbnü'l-Cezerî'nin eğitim süzgecinden geçerek silsile yolu ve metinler şeklinde geldiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda yapılmış en meşhur çalışmalar şunlardır:

İbnü'l-Kâsîh'ın (801/1398) *Sirâcü'l-Kârî'si*⁷⁰, İsmâîl b. İshâk el-Ezdî'nin (820/1417) *Müsnedü'l-Kıraat'i*, Muhammed b. Âsım el-Endelûsî'nin (829/1425) *İdâhu'l-Meânî'si*, İbnü'l-Cezerî'nin (833/1439) *en-Neşr'i*, *Gâyetü'n-Nihâye'si*, *Müncidü'l-Mukri'in'i* ve *el-Mukaddime'si*, el-Kabâkîbî'nin (849/1445) *İdâhu'r-Rumûz'u* ve *Miftâhu'l-Kunûz'u*.⁷¹

Müellifleriyle birlikte ele aldığımız bu eserler, kıraatin sistematik gelişimi bağlamında hangi evrelere geldiğini bariz göstermektedir. Önceki dönemleri de ele alarak bu eserlerin bir anda telif edilmediğini, belirli bir yol katederek bu aşamalara evrildiğini ve sindirilerek çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Peygamber (sav) döneminde yapılan hıfz, haml gibi kavramlardan başlayarak cem'le devam edip bahsini ettiğimiz gelişim, Müslümanlar'ın diğer ilim dallarında olduğu gibi bu alana da gereken ilgiyi verdiklerini göstermektedir.

1.4. Kıraat İmamları ve Râvileri

1.4.1. Nâfi (169/785)

İsmi Nâfi b. Abdірrahmân b. Ebî Nuaym ve Ebü'l Hasen'dir. Remzi (!)'dir. İmam Nâfi aslen İsfehanlıdır. 70/689 yılında doğmuş 169/785 yılında da Medine'de ahirete irtihal etmiştir.⁷² Kıraatteki sıraya bakıldığında birinci sıranın İmam Nâfi'ye ait olduğunu görmekteyiz. Hayatının yetmiş senesini kıraatle geçiren Nâfi'nin, kıraatini yaklaşık olarak yetmiş tâbiîden aldığı rivâyet edilmektedir. Sadece kıraat öğrenmekle yetinmeyip birçok talebe yetiştirmiş, öğrendiklerini bu vesileyle yaymıştır. Kıraatteki senedi de mütevâtir olarak Hz. Peygamber'e ulaşan İmam Nâfi, kıraatini infirâd usûlüyle okutup bu bağlamda İmam Mâlik'e de kıraat eğitimi vermiştir. Zira fıkıhta İmam Mâlik'e tabi olanlar kıraatte de İmam Nâfi'ye tabi

⁶⁹ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 142.

⁷⁰ Mehmet Ali Sarı, “İbnü'l-Kâsîh” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, 21. C, s. 102-103.

⁷¹ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 143.

⁷² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî el-Endelûsî, “*et-Teyisîr fî'l-Kıraati's-Seb'*”, Thk. Halef Hamoud Salem Shagdali, Darü'l Endülüs -Suudi Arabistan, 1. Baskı 1436/2015, S. 34 s. 85. Bkz: İbnü'l-Cezerî “*Tahbîru't-Teyisîr fî'l-Kiraa'ti'l Aşr'*”, Thk. Ahmed Muhammad Mufleh Al-Qudah, Darü'l Furkân Ürdün-Ummân, 1. Baskı 1421/2001 S. 346 s. 105.

olmaktadırlar.⁷³ İmam Nâfi'nin önemli iki râvisi olmakla birlikte bunlar, Kâlûn (220/835) ve Verş'tir. (197/812)⁷⁴

1.4.2. İbn Kesîr (120/737)

Abdullah b. Kesîr Ebû Ma'bed ed-Dârî (45-120/665-737) On İmam'dan ikincisidir. Aslen İranlı yani Fârisî olup kıraatte Mekkelilerin imamıdır.⁷⁵ Hayatının ilk dönemlerini aktarlık yaparak geçirdiği için Hicâz bölgesinde de aktarlara “Dârî” denmesinden dolayı bu nisbeyle anılmıştır. İbn Kesîr, kıraatte Mekke imamı olmasına rağmen İbn Ebû Dâvûd'un tespitlerine göre Mekke Mushâf'ı ile örtüşmeyen bazı noktaları vardır. Ancak bu durum İbn Kesîr'in düzgün bir okuyuşu olmadığı anlamına gelmemektedir. Birden fazla sahâbeyle görüşmüş olan İbn Kesir, aynı zamanda Tabiîn nesline Mekke gibi bir yerde imamlık yapmıştır.⁷⁶ Ashâb'dan Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) ile görüşmüştür. İmam İbn Kesîr'in güvenilirliği üzerine Mekkelilerin icmâsı vardır. Aynı zamanda hem Mescîd-i Harâm'ın mukrîsi hem de Mekke'nin kârîsi olmakla birlikte bu özellikleri vefatına kadar sürmüştür.⁷⁷ İbn Kesîr'in kıraati Ahmed b. Muhammed el-Bezzî (250/864) ve Muhammed b. Abdurrahmân Kunbûl (291/904) tarafından rivâyet edilmiş ve günümüze bu iki râvi sayesinde ulaşmıştır.⁷⁸

1.4.3. Ebû Amr (154/770)

Ebû Amr Zebbân b. el-Ala b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî 70/689 yılında doğmuş, 154/770 yılında Kûfe'de ahirete irtihal etmiştir. Ebû Amr, Basra'nın kıraat imamı olmakla birlikte yaşamının büyük çoğunluğunu da bu şehirde geçirmiştir. Cahiliye şiirinde uzman olan Ebû Amr, Arap dili edebiyatına da bir hayli hâkim aynı zamanda garîp kelimelere de yakından ilgiliydi.⁷⁹

Mekke, Medine, Kûfe ve Basra gibi çeşitli şehirlerde kıraatini Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]), Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Osmân b. Affân Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661) gibi Hz. Peygamber'e yakın olan sahâbeden almıştır. İlmin asıl

⁷³ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 51.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî “*Tahbîru't-Teyisîr fî'l-Kıraa'ti'l-Aşr*” s. 105-106.

⁷⁵ Yüksel, “*İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*”, s. 267.

⁷⁶ Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesir Ebû Ma'bed”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 131-132.

⁷⁷ Bırışık, “*Kıraat ilmi ve Tarihi*”, s. 118.

⁷⁸ Bırışık, “*Kıraat ilmi ve Tarihi*”, s. 119.

⁷⁹ Çetin, “*Kur'ân Okuma Esasları*”, s. 314.

kaynağından beslenen Ebû Amr aynı zamanda pek çok kişiye de hocalık yapmıştır.⁸⁰ Dûrî (248/864) ve Sûsî (261/874) Ebû Amr kıraatinin önde gelen iki râvisidir.⁸¹

1.4.4. İbn Âmir (118/736)

Ebû İmran Abdullah b. Âmir b. Yezîd el Yahsûbî 8/630 yahut 21/641 yılında doğduğu tahmin edilmekle birlikte 118/736 yılında Dımaşk'ta ruhunu teslim etmiştir.⁸² Künyesiyle ilgili çokça ihtilaf bulunmakla birlikte meşhur olan kullanımı Ebû İmran'dır. Tâbiînden olan İbn Âmir, kıraatini Ebû'd-Derda (ö. 32/652 [?]), Muğire b. Ebî Şihâb (ö. 91/710), Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ve Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673)'den almıştır. Bunlar da Hz. Peygamber'den almıştır. Aynı zamanda Dımaşk'ta kadılık yapan İbn Âmir, Emeviyye camisinin yapımında vazife almıştır.⁸³

İbn Âmir Kıraat ilminin yanında Hadis ilmi ile de yakından ilgiliydi. Hz. Osmân, Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Zeyd b. Sâbit, Numan b. Beşir (ö. 64/684) gibi şahsiyetlerden rivâyette bulunmuştur. Aynı zamanda hadis rivâyeti bağlamında Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî (ö. 261/875) ve Nesâî (ö. 303/915), İbn Âmir'i sika bir râvi olarak tanımış Zehebî (ö. 748/1348) de kendisi için "Sâduk" ifadesini kullanmıştır.⁸⁴ Râvîleri: Ebû'l-Velid Hişâm b. Ammar b. Nusayr ed-Dımaşki (245/859) ve Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşir b. Zekvân ed-Dımaşki'dir. (242/857).⁸⁵

1.4.5. Âsım b. Behdele (127/745)

Ebû Bekir Âsım b. Ebî'n-Necud el-Esedî el-Kûfî, Muâviye zamanında Kûfe'de doğmuştur. Gözleri kördür. Ancak bu durumun anadan doğma mı yoksa sonradan mı gerçekleştiği hususunda net bir bilgi yoktur. Genç yaşta kıraat ilmine ilgi duyan İmam Âsım, güzel sesi ve okuyuşlarıyla kendini fark ettirmiştir. Hz. Osmân'ın istinsah hareketini başlatmasından sonra her bir şehre bir Mushaf gönderdiğini daha önce zikretmiştik. İmam Âsım, mushaf ile Kûfe'ye gönderilen Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692 [?])'den Ali b. Ebî Tâlib'in kıraatini almıştır.⁸⁶ Kûfe'deki Reisû'l-Kurrâ'lık vazifesi es-Sülemî'den sonra Âsım'a geçmiştir. Ayrıca fesahat, itkân, tahrîr ve tecvidi de cem' etmiştir. Öğrenimini arz yoluyla es-Sülemî ve eş-Şeybânî (ö. 213/828 [?])'den yapmıştır. Hafs b. Süleymân (ö. 180/796), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) ve Ebû Bekir b. Şu'be b. Ayyaş (ö. 193/809), Âsım'ın öğrencileri

⁸⁰ Bkz. İbnü'l-Cezerî "en-Neşr fî'l-Kıraat" 1, s. 133.

⁸¹ Pakdil, "Ta'lim, Tecvid ve Kıraat", s. 421.

⁸² Çetin, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 315.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, "Ğâyetü'n-nihâye" 1/ 423-425.

⁸⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbn Amir" DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999, 19. Cilt, s. 308-310.

⁸⁵ Çetin, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 316.

⁸⁶ Birışık, "Kıraat ilmi ve Tarihi", s. 126.

arasında yer almaktadır.⁸⁷ Âsım'ın önemli iki râvisi Ebû Bekir b. Şu'be (254/859) ve Hafs'tır. (180/796)⁸⁸ Bilindiği üzere Türkiye'de yaygın olarak okunan kıraat, Âsım kıraatinin Hafs rivâyetidir.

1.4.6. Hamza b. Habîb (156/772)

İsmi Ebû Ammara Hamza b. Habîb b. Ammara el-Kûfî olup künyesi Ebû Ammara'dır. Kûfe'nin kıraat imamıdır. İmam Azam Ebû Hanife ile aynı yaşta olup sahâbeyi görme ihtimali kuvvetle muhtemeldir.⁸⁹ Abdullah b. Ebû Evfa (ö. 86/705) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)'i görmüş olabileceği iddia edilse de ilmen onlardan faydalanmadığı rivâyet edilmektedir. Kendi beyânı doğrultusunda 80(699) yılında doğduğu ve bazı menşelerde Fars asıllı olduğu belirtilmektedir. Hadis ilmiyle de yakından ilgilendiği belirtilen Hamza; âlim, sika, ârif, takvâ sahibi ve hadis hafızı olduğu nakledilir.⁹⁰ Hamza b. Habîb; Adi b. Sâbit (ö.?), Amr b. Mürre (ö. 116/734 [?]), Hakem b. Uteybe (ö.?), Habîb b. Ebû Sâbit (m.737) ve Talha b. Musarrif (112/730)'ten hadisler bağlamında rivâyetler almıştır. Cerîr b. Abdulhamîd (ö. 188/804), Şerik b. Abdullah en-Nehâî (ö. 177/794), Muhammed b. Fudayl (ö. 195/811) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi âlimler de rivâyette bulunmuşlardır. Hamza b. Habîb takva sahibi bir zattı. Nitekim Kur'ân dersi verdiği evden su içmeyi dahi hoş görmezdi. Ayrıca verdiği ders karşılığında kimseden nakdi olarak talepte bulunmaz, hediye almayı kendine kerih görürdü. 156/773 yılında Hulvân'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁹¹ Râvîleri: Halef (Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî 229/844), Hallâd'dır. (Ebû İsa Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî 220/835)⁹²

1.4.7. Kisâî (189/805)

Ebü'l Hasen Ali b. Hamza el-Kisâî el-Kûfî aslen İranlı'dır. Kisâî, Kur'ân öğrenimini Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773) ve İsa b. Ömer el-Hemedânî (ö. 320/932)'den yapmıştır. Hamza'dan sonra Kûfe'nin kıraat imamı olan Kisâî, diğer imamlar gibi hadis ile meşgul olmuş ancak şöhretini Arap dili ve edebiyatına olan ilgisinden kazanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'e biçimsel anlamda yararı dokunan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Ebû Amr b. Ala (ö. 154/771), Muâz b. Müslim el-Herra (ö. 187/803) gibi âlimler kendisinden Nahiv ilmi almıştır. Aynı zamanda Arap dili ve Dil-Kur'ân ilişkisi bağlamında yazdığı eserleri günümüze kadar

⁸⁷ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 268.

⁸⁸ Pakdil, “Ta'lim, Tecvid ve Kıraat”, s. 421.

⁸⁹ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 56.

⁹⁰ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 56.

⁹¹ Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 511-513.

⁹² Çetin, “Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri”, s. 39.

gelmiştir. Kisâî, kıraat ilmini ez-Zeyyât'tan almış olmasına rağmen 300 yerde hocasının düşüncesine muhalif olmuştur.⁹³ Kisâî'nin kıraati, Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Mervezî (240/854) ve Ebû Ömer Hafs b. Ömer ed-Dûrî (248/862) sayesinde meşhûr olmuştur.⁹⁴

1.4.8. Ebû Câ'fer (130/747)

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka el-Mahzumi el-Medeni, Medine'nin kıraat imamıdır. Tâbiînden olup sahâbeden Abdullah b. Ayyaş'ın azatlısıdır. Kıraat öğrenimini Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Abdullah b. Ayyaş'tan (ö. 70/689-90?) görmüştür. Takva sahibi, dini vecibelerine düşkün bir zat olup Kur'ân'ı-Kerîm'i güzel okuyan bir kimseydi. Hadis konusunda da bilgi sahibi olan Ebû Ca'fer, sahâbeden rivâyetlerde bulunmuştur.⁹⁵ On İmam'dan birinci sırada yer alan Nâfî, Süleyman b. Cemmâz ve İsa b. Verdân gibi âlimlere hocalık yapmıştır. Râvîleri: İsa b. Verdân (160/777), İbnü'l Cemmâz (170/786).⁹⁶

1.4.9. Ya'kûb el-Hadramî (205/821)

Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî, Basra'nın kıraat imamıdır. 117(735) senesinde Basra'da doğan Ya'kûb, ilimle hemhal olan bir ailenin üyesidir. Bütün imamlar gibi Kıraat ilmi ile yakından ilgilenmiş, birçok önemli âlimden ders almış ve ders okutmuştur. Kıraatini Ebü'l Mûnzîr Sellâm b. Süleyman (ö.?), Şihab b. Şerife (ö.?), Yahyâ b. Mehdi b. Meymûn (ö.?) ve Ebü'l-Eşheb Câ'fer b. Hayyân (ö.?) gibi âlimlerden almıştır.⁹⁷ Kıraati konusunda bazı bilgileri İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995)'e dayanan muhalefetler olmuş olsa da Zehebî'nin, Ya'kûb'un kıraati bağlamında şâz olmadığı ve kabul şartlarını taşıdığı görüşü bu konudaki netliğini gözler önüne sermektedir. Mekke, Medine, Kûfe ve Şam kıraatlerine de hâkim olan Ya'kûb el-Hadramî, Ebû Amr b. Ala'dan sonra Basra'da kıraat imamlığı yapmıştır. Hayatı hakkında detaylı bilgiler verilmemekle birlikte Basra'da yaşadığı ve 88 yaşında yine Basra'da vefat ettiği nakledilmektedir. (205/821)⁹⁸ Önemli olan râvîleri, Ruveys (Ebû Abdillâh Muhammed İbnü'l Mûtevekkil el-Lü'lüi el-Basrî 328/848) ve Ravh'dır. (Ebü'l Hasan Ravh b. Abdulmümin el-Basrî 234/848)⁹⁹

⁹³ Birşık, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 131-132.

⁹⁴ Yüksel, “İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, s. 269-270.

⁹⁵ Tayyar Altıkulaç “Dürî”, DİA, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, C. 10, s. 5-6.

⁹⁶ Yüksel, “Tayyibetü'n-Neşr”, s. 270.

⁹⁷ Yakut “Mu'cemu'l Udebâ” 20, 52-53; Zehebî, “Ma'rîfetü'l-Kurrâ” 1, 328-331; İbnü'l-Cezerî “Ğayetü'n-nihâye”, 2, 386-389, Çetin, “Kur'ân Okuma Esasları”, s. 324.

⁹⁸ Birşık, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 136.

⁹⁹ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 58.

1.4.10. Halef b. Hişâm (229/844)

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr 150(767) yılında doğmuş 229(844) yılında da vefat etmiştir. Kûfe kıraat imamıdır. Kendisi Hamza'nın râvisi olmakla birlikte kıraat imamlarının onuncusudur. Erken yaşlarda ilim tahsiline başlayan Halef, on yaşlarında hafızlığı bitirmiş, yaklaşık olarak bu yaşlarda Kur'ân dersi vermeye başlamıştır. Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)'den Âsım kıraatini, İshâk el-Müseyyebî (ö.?)'den Nâfi kıraatini, Süleyym (ö.?)'den de Hamza kıraatini öğrenmiştir. Kıraat ilmine bu denli vakıf olan Halef, hadis ilmini de yakından takip etmiş hatta *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim (ö. 261/875) *Sahîh*'inde, Ebû Dâvûd da *Sünen*'inde Halef'in rivâyet ettiği hadislerle yer vermişlerdir.¹⁰⁰ Halef b. Hişâm, kıraatini Bağdat'ta öğretmesine rağmen isnâdı Kûfe üzerinden olduğu için Kûfe kıraati olarak kabul görülmüştür. Ayrıca Hamza b. Habîb'in kıraatine son derece vakıf olup temsil ettiği için onun râvisi sayılmaktadır.¹⁰¹ Râvîleri: İshâk (Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim b. Osmân el-Verrâk el-Mervezi el-Bağdâdî 286/889) ve İdris (Ebû'l Hasen İdris b. Abdülkerim el-Haddad el-Bağdâdî 292/905)'tir.¹⁰²

Kıraat imamlarının çoğunluğu yukarıda bahsini ettiğimiz gibi kıraat ilmine son derece vâkıf ve amel noktasında da Kur'ân ilmine yaraşır bir şekilde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Toplum nazarında takvâ sahibi, âlim ve zâhid gibi kavramların kendilerine yakıştırılması, bu ilmi sadece ilim olarak değil hayatlarına da tatbik ettiklerinin göstergesidir. Bir diğer dikkat çeken nokta ise her bir kıraat imamının hadis ile yakından meşgul olmasıdır. İslamiyet'te Kur'ân'dan sonra ikincil kaynak sayılan hadis kitaplarında kendilerinden rivâyetlerin bulunması hala geçerli olduğu gibi o dönemde de Kur'ân ilimleri ve Hadis ilimlerinin birbirleri arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır.

1.5. Senetleri Bakımından Kıraat Çeşitleri:

1.5.1 Mütevâtir Kıraat

Resmü'l-mushaf'a ve bir vecihle de olsa Arapçaya uymasının yanı sıra sahîh bir senetle nakledilen bütün kıraatler, sahîh kıraatlerdir. İbnü'l-Cezerî'ye göre kıraatin makbul olması için nakledilen kıraatin kesintisiz yani mütevâtir olması gerekmektedir. Bu özellikleri kendisinde barındıran kıraatler "Mütevâtir" kıraatlerdir. İbnü'l-Cezerî'ye göre tevatürden kastedilen "Bir topluluğun diğer bir topluluktan senedin müntehasına dek aynı şekilde kıraatleri rivâyet etmesi"

¹⁰⁰ Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 237-238.

¹⁰¹ Birişik, "Kıraat ilmi ve Tarihi", s. 138-139.

¹⁰² Çetin, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 326.

şeklinde bir tanımdır.¹⁰³ Ayıca Mütevâtir Kıraat yedi imamdan nakli konusunda ittifak edilen (birbirine uygun olan) tarîklerdir. Örnek olarak *مالك يوم الدين* ayeti gösterilebilir. Nitekim Âsım, Ya'kûb, Kisâi ve Halef bu şekilde okumuşlardır. Diğerleri de Elif'i hazfederek *مالك يوم الدين* şeklinde okumuşlardır."¹⁰⁴

Tevâtürden ne anlaşıldığı, kıraatlerin mütevâtirliği konusunda verilecek hükme bağlı bir durumdur. Kavram itibariyle hadiste olduğu gibi “Yalan üzere birleşmeleri muhal bir topluluğun aldığı bir haberi başka bir topluluğa nakletmesi” kastediliyorsa kıraat imamlarından Hz. Peygamber'e varan isnâdların rical sayısı bakımından bu tanımla özdeşleşmediği açıktır. İbn Hacer'in, “Ricali araştırılmaksızın kendisiyle amelin mutlak mânada vâcib olduğu haber” şeklindeki tanımına bakarsak Mütevâtir Haber'de, sened aranmayacağı, arandığı taktirde her haberin âhâd seviyesine düşeceği de düşünülmelidir.¹⁰⁵

1.5.2. Meşhûr Kıraat

Sözlükte “Birini, bir şeyi tanıtmak, ortaya çıkarmak, yaymak” anlamındaki şehîr kökünden türeyen meşhûr “İnsanlar arasında tanınan, bilinen” demektir.¹⁰⁶ Terim anlamı itibariyle meşhûr kıraatler, “Adalet ve zabt sahibi râvilerin nakletmesiyle senedi sahîh, bir yönüyle de olsa Arap gramerine ve Hatt-ı Osmânî'ye uyan kıraatlerdir.”¹⁰⁷ Farklı bir tarifile Arap dil belağâtına ve Resmü'l-mushaf'a bir vecihle de olsa uygun olan senedinde kopukluk olmayıp muttasıl olan kıraatlere “Meşhûr” kıraatler denir. Ancak meşhûr kıraatleri mütevâtir kıraatlerle karıştırmamak gerekir. Bu nevi kıraatler kıraat imamları tarafından şöhret bulmuş ancak mütevâtir kıraatler derecesinde görülmeyen kıraatlerdir.¹⁰⁸ Aynı zamanda bu nevi kıraatlere inanmak vacip, inkâr etmek caiz değildir. Ayrıca daha önce bahsini ettiğimiz Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kıraatleri İbnü'l-Cezerî tarafından ispat edilmiş olup meşhûr kıraatler arasında sayılmaktadır.¹⁰⁹

1.5.3. Âhâd Kıraat

Âhâd kıraat; sahîh kıraatlerden sayılmakla birlikte senedi muttasıl olup Arap dil belağâtına veya resmü'l-mushaf'a aykırı biçimde verilen rivâyetlere denir. Nakli meşhûr olmayan kıraatler olarak da ifade edilebilir. Bu tarz kıraatler, imamlar tarafından yeterli bir

¹⁰³ Muhammed Pilgir, “Kıraat İlminde İsnâd Meselesi”, *İstanbul Üniv. SBE. Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2015 s. 21,22.

¹⁰⁴ Fehd b. Abdurrahmân b. Süleyman er-Rûmî, “*Dirâsât fî Ulûmi'l- Kur'ân*” Riyad, 1430/2009, XVI. Bs. s. 341-369 (Çeviri: Ali ÖGE).

¹⁰⁵ Tayyar Altıkulaç, “Kıraat”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, C. 25, s. 425-432.

¹⁰⁶ H. Yunus Apaydın, “Meşhûr” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004 C. 29, s. 368-371.

¹⁰⁷ Bekir Çetintaş, “Kıraat-ı Seb'a Usûl ve Kâideleri” *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2018, s. 6.

¹⁰⁸ Cabir Bulut, “Mütevâtir ve Meşhûr Kıraat İmamları”, *Bozok Üniv. SBE. Yüksek Lisans Tezi* s. 44, Yozgat 2015.

¹⁰⁹ Pakdil, “*Tâlim, Tecvid ve Kıraat*”, s. 415.

şekilde meşhûr olmamış olduklarından dolayı âhâd olarak addedilmektedir. İhtilaf barındırmakla birlikte reddedilmesi caiz değildir. Kesinlik ifade etmediklerinden dolayı namaz gibi tilâvet gerektiren ibadetlerde tilâvet edilemezler. Yapılan tanımlar da farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁰ Bununla beraber amel noktasında hükümler itibariyle de ihtilaf bulunmaktadır.

1.5.4. Şâz Kıraat

Kıraat ile ilgili yazılmış eserlerin ve çoğunluk âlimlerin ittifakla naklettiğine göre sahîh kıraat şartlarını taşımayan kıraatlere “Şâz Kıraat” denir.¹¹¹ Bir başka tanımla; senedinin sahîhliği, bir vecihle de olsa Arap diline uyma ve mushafa uygunluk şartlarının üçünü taşımayan kıraatler şâz olarak nitelendirilir.¹¹² Şâz kıraatler ikiye ayrılır:

Meşhûr Şâz Kıraatler; Kur’ân hükmünde sayılmasalar da hadis durumundadırlar. Misal olarak İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820)’ye göre şer’î hükümlerin hiçbirinde geçerlilikleri olmamakla beraber Hanefi imamlarına göre ibadet ve muamelat gibi başlıklarda zannî meseleler için geçerli kabul edilirler.¹¹³

Meşhûr olmayan Şâz kıraatler; imamların hiçbirisi tarafından geçerli sayılmayan kıraat türü olmasının yanı sıra senetleri sahîh olmadığı gibi şer’î bir hüküm için delil olarak da kullanılamazlar.¹¹⁴

1.5.5. Müdrec Kıraat

Sözlük tanımı “İlave etmek, katmak” anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda hadis literatüründeki “Müdrec” ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Müdrec Kıraat, “Sahâbe tarafından tefsîr maksadıyla yazılan ancak Kur’ân’ın kendisinden olmadığı halde bazı kesimlerce kendisinden zannedilen kelime ve cümlelerden oluşan eklemeler” olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁵

1.5.6. Mevzû Kıraat

“Hiçbir esasa dayanmayan, uydurma, yalnız okuyana isnâd edilen kıraatlerdir”.¹¹⁶ Mevzu kıraat, aslı itibariyle bir dayanağı olmayıp uydurma bir zincirle söz konusu kıraati birine nisbet etmek anlamına gelmektedir. Bu nevi kıraatlerin en meşhûr örneklerini Ebû'l-Fazl

¹¹⁰ Bulut, “Mütevâtir ve Meşhûr Kıraat İmamları”, s. 44-45, Bkz. Pilgir, “Kıraat İlminde İsnâd Meselesi”, s. 25.

¹¹¹ Birişik, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 93.

¹¹² Celaleddin es-Suyûtî, “el-İtkân fi ulûmi'l-Kur’ân”, 1/276.

¹¹³ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 27.

¹¹⁴ Feyizli, “Kıraat-i Aşere”, s. 28.

¹¹⁵ Birişik, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 96.

¹¹⁶ Pakdil, “Tâlim, Tecvid ve Kıraat”, s. 415.

Muhammed b. Câ'fer el-Huzâî'nin (ö. 408/1017) Ebû Hanîfe'ye nispetle bir araya getirdiği kiraatler oluşturur.¹¹⁷

1.6. Sayıları Bakımından Kiraat Çeşitleri

1.6.1. Yedi Kiraat

Yedi kiraati ilk defa tasnif eden kişi İbn Mücâhid'dir. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî (ö. 324/936), hayatını Bağdat'ta geçirmiş, kiraat, hadis ve benzeri alanlarda ilim tahsil etmiştir. Zehebî ve Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) kendisinden sika diye söz etmiş olup Yahyâ en-Nahvî (ö. VI. yüzyılın ikinci yarısı)'nin, Allah'ın kitabını İbn Mücâhid'den daha iyi bilen bir kimsenin kalmadığı ile ilgili sözleriyle övgüsüne mazhar olmuştur.¹¹⁸

Yedi kiraatin tasnif işini ilk defa İbn Mücâhid'in yapmasına rağmen bunu eğitimin bir parçası haline getirip yaygınlaşmasına vesile olanlar Endülüslü âlimlerdir. İlme son derece önem verilen bu bölge diğer ilimlerin yanı sıra Kiraat ilminin de merkezi haline gelmiştir. Nitekim eş-Şâtîbî (ö.590/1194) ve ed-Dânî (ö. 444/1053) gibi önde gelen kiraat âlimleri, Endülüs'ün ilim yuvasında yetişmiş kimselerdir.¹¹⁹ İbn Mücâhid'in yedili tasnifi şu şekildedir:¹²⁰

- 1- Nâfi' b. Ebî Nuaym'ın (ö. 169/875) Kırâati
- 2- Abdullah b. Kesîr'in (ö. 120/737) Kırâati
- 3- Ebû Amr el-Basrî'nin (ö. 154/770) Kırâati
- 4- İbn Âmir eş-Şâmî'nin (ö. 118/736) Kırâati
- 5- Âsım b. Ebî'n-Necûd'un (ö. 128/745) Kırâati
- 6- Hamza el-Kûfî'nin (ö. 156/772) Kırâati
- 7- el-Kisâî el-Kûfî'nin (ö. 189/804) Kırâati

Ahmed bin Mücâhid (ö. 324/936), “*es-Seb'a*” adlı eserinde yukarıda maddeler halinde yazdığımız yedi kiraati bir araya getirmiştir. Bu tasnif kabul görüldüğü kadar meşhur da olmuştur.¹²¹ Yedi kiraatin muhteva edildiği eserler şu şekilde sıralanabilir:¹²²

- 1- *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kiraati's-Seb'*
- 2- *el-İktisad fi'l-Kiraati's-Seb'*

¹¹⁷ Tayyar Altıkulaç, “Kiraat” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, C. 25, s. 425-432.

¹¹⁸ Tayyar Altıkulaç, “İbn Mücâhid” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 20. C. s. 214-215.

¹¹⁹ Birişik, “Kiraat ilmi ve Tarihi”, s. 100-101.

¹²⁰ Çetintaş, “Kiraat-ı Seb'a Usûl ve Kaideleri”, s. 7-8.

¹²¹ Fehd b. Abdurrahmân b. Süleyman er-Rûmî, age. s. 222.

¹²² Feyizli, “Kiraat-i Aşere”, s. 260.

- 3- *Mezahibü'l-Kurrai's-Seb'a bi'l-Emsâr*
- 4- *Muhtasâr fi Mezâhibi'l-Kurrai's-Seb'a*
- 5- *Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a*
- 6- *Et-Tehzîb bi'l-Kirâe*
- 7- *Et-Teyîsîr fi'l-Kıraati's-Seb'*
- 8- *Tezkiretü'l-Huffâz*

1.6.2. On Kıraat

Kıraat-ı Aşere ile ilgili ilk çalışmaları yapan ve bu alanda kayda değer bir eserle bu tasnifi ilk defa ortaya koyan kişi Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992)'dir. Tasnifi yaptığı *el-Ğâye fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eser, toplamda üç bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde bahsi geçen on kıraat imamı râvileriyle birlikte ele alınmıştır.¹²³ İbn Mihrân her ne kadar bu tasnifi ortaya koymuş olsa da yaygınlaşmadaki etkisi İbnü'l-Cezerî kadar olamamıştır. Nitekim Kıraat-ı Aşere denilince akla gelen ilk isimlerden biri İbnü'l-Cezerî'dir.¹²⁴

İbnü'l-Cezerî, Kıraat-ı Seb'a'ya, Ebû Câ'fer el-Kari, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ı ekleyerek yaptığı bu tasnifle İslam dünyasında yankı uyandırmış ve seyahatleri sayesinde de Orta Asya, İran, Mısır ve Osmanlı coğrafyalarında rağbet görmüştür. Çoğunlukla bu bölgelerde Kıraat-ı Seb'a, yerini aşereye bırakmıştır. Ayrıca Aşere'ye adaptasyon ve kabul sürecinin sancılı geçmemesindeki en büyük etken Seb'a tasnifinin zaten Aşere'nin içerisinde olmasıdır.¹²⁵

1.6.3. On Dört Kıraat

Öncelikli olarak bahsi geçecek olan Kıraat-ı Aşere'ye eklenen dört kıraatin, şâz kıraat olduğunu söylemekte fayda vardır. Tasnif edilmeden evvel dağınık şekilde duran bu kıraatleri İbnü'l-Cezerî, kategorize etmek istemiş ve *Nihâyetü'l-Berere* adlı eserinde İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî kıraatini ele alarak on üçlü bir tasnifle kıraat eğitim sistemi içerisine dahil etmiştir. Daha sonra Kastallânî (ö. 901/1496) bu tasnife bir isim daha ekleyerek yaygın haliyle bilinen on dört kıraat sisteminin tamamlayıcısı olacaktır.¹²⁶ Daha önceki konularımızda başlıklar altında Kıraat-ı Aşere imamlarını biraz tanıtmıştık. Aşere'ye eklenen dört kıraat imamını da kısaca tanıtmak istiyoruz:

¹²³ Ali Eroğlu, "İbn Mihrân en-Nisabûrî" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 199-200.

¹²⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 553.

¹²⁵ Birişik, "*Kıraat ilmi ve Tarihi*", s. 104-105.

¹²⁶ Birişik, "*Kıraat ilmi ve Tarihi*", s. 110-111.

A'meş: Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî (ö. 148/765), Hadis, Kıraat ve Ferâiz alanlarındaki bilgisiyle tanınan, tâbiîn neslinden bir âlimdir. A'meş'in kıraati yedili ve onlu tasnifte yer almasa da telif edilen eserlerden anlaşıldığı kadarıyla on kıraatten sonra ilk sıralarda bahsi edilmiş ve kıraati ele alınmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in hadislerini en iyi bilen ve sorulan sorulara verdiği cevaplarıyla isabeti şaşmayan bir kişi olarak nam salmıştır. Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte'de* yer almaktadır. A'meş, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü sebebiyle "Mushaf" diye anılmıştır. Aynı zamanda Yahyâ el-Kattân kendisi hakkında "Allâmetü'l-İslâm" olarak bahsetmiştir.

Hasan-ı Basrî: Tabiîn müfessirlerinin önde gelen isimlerindendir. Kıraat ve tefsîr gibi birçok alanlarda ilim tahsil etmiş, Ebû Mûsâ el-Eşâ'ri (ö. 42/662-63), İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi önemli şahsiyetlerin tedrisatından geçmiştir. Hasan-ı Basrî, kıraat ilmine ve Arap diline hâkim olmasına rağmen sahîh kıraat şartlarını taşınamamasından dolayı şâz kıraat olarak kabul edilmekten öteye geçememiştir.¹²⁷ Hasan-ı Basrî; Abdurrahmân b. Semûre (ö. 50/670), Hakem b. Amr, İmrân b. Husayn (ö. 50/670 [?]), Ebû Hureyre (ö. 58/678), Semûre b. Cündeb (ö. 60/680), Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/693), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) ve Enes b. Mâlik gibi önemli şahsiyetlerden hadis rivâyetlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda rivâyetleri *Kütüb-i Sitte'de* yer almış ancak sıhhati konusunda münekkitler farklı görüşler sunmuşlardır. Hasan-ı Basrî'nin tenkit edilen bir diğer yönü de rivâyetlerindeki tedlîs¹²⁸ sebebidir.¹²⁹

İbn Muhaysın: Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahmân b. Muhaysın es-Sehmî (ö. 123/741), İbn Mücâhid'e göre kıraat ilmine daha çok yönelmesine rağmen Mekke'de İbn Kesîr kıraati kadar şöhret bulamamış, İbn Kesîr üzerinde meydana gelen icmâ, onun kıraati üzerinde gerçekleşmemiştir. Kıraat ilmindeki bilgisi ve Arapçası mükemmel derecede olmasına rağmen yedili ve onlu tasnifler üzerine telif edilen eserlerde de söz edilmeyip şâz kıraat olmaktan öteye geçememiştir.

Kastallânî (ö.923/1517) ve Bennâ (ö.1117/1705) eserlerinde on kıraat üzerinde yaptıkları tasnif sıralamasında İbn Muhaysın'ı on birinci sırada ele almışlardır. Ayrıca Bennâ, telif ettiği eserinde ele aldığı Kıraat-Aşere dışındaki diğer kıraatlerin cumhurun ittifakıyla okumanın haram olduğunu ancak Kur'ân olduğuna inanmamak şartıyla bazı şer'i ve edebî meseleleri incelemek için okunabileceğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Zehebî de İbn

¹²⁷ Birişik, "Hasan-ı Basrî" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 301-303.

¹²⁸ Sözlükte "Bir şeyin kusurunu gizlemek" anlamındaki tedlîs, terim olarak "Râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivayette bulunması" demektir. Tedlîs yapan râviye müdellîs, tedlîsle rivayet edilen hadise "müdelles" denir. Bkz. Bünyamin Erul, "Tedlîs", *DİA, TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C.40, s.262-264.

¹²⁹ Ahmet Yücel, "Hasan-ı Basrî" *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 303.

Muhaysın'ın kıraati için şâz kavramını kullanmıştır. İbnü'l-Cezerî de söylediklerimizi destekler nitelikte hatta daha önemli olarak İbn Muhaysın'ın kıraatinde Mushaf'a aykırı unsurlar bulunduğunu dolayısıyla meşhûr kıraatler kategorisine giremeyeceğini ifade etmiştir.¹³⁰ On dörtlül kıraat tasnifi sıralaması içerisinde son dörtlül tasnifi ilk defa ortaya koyan Kastallânî'dir. Kastallânî'yi Bennâ takip etmiştir. Kastallânî ve Bennâ, Yezîdi kıraatini meşhûr on kıraate ekleyerek on dörtlül tasnifi oluşturmuşlardır. Bazı kimseler A'meş yerine İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 303/915-16)'nin (ö.328/939) kıraatini on dörtlül tasnif içerisinde almışlardır. Ancak Kastallânî'nin tasnifi kadar yaygınlık kazanamamıştır.¹³¹

Yezîdi: Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Yezîdi el-Adevî (ö. 202/817), Ebû Amr'ın kıraatini kendisinden arz yoluyla öğrenmiştir. Aynı zamanda Ebû Amr kıraatine kaynaklık etmesi bakımından önemli iki râvî olan Dûrî ve Sûsî'nin kıraati, doğrudan Ebû Amr'dan değil de kendisinden alması Yezîdi'nin önemini ve şöhretini gözler önüne sermektedir. İbn Mücâhid, Ebû Amr kıraati için Yezîdi kıraatini esas almıştır. Bunun temel sebebiyse Yezîdi'nin kendini bu yola adanması ve zabtının diğerlerine nazaran daha kuvvetli olmasıdır.¹³²

1.7. Kıraat-Hadis İlişkisi

İslam topraklarının genişlemesiyle farklı milletler İslam'a dahil olmuş, anlama, kavrama ve hüküm çıkarma noktasında birtakım sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıkan sorunlarda danışılan ilk merci oydu. Hz. Peygamber döneminden uzaklaştıkça sorunların artması üzerine lafız, anlam ve tarih itibarıyla Kur'ân ilimleri zuhur etmiştir. Buna binaen Kur'ân'ın tertibi, tefsîri, nâsih-mensûh'u, sebab-i nüzûl'u gibi başlıklar gündeme girmeye başlamıştır. Kıraat ilmi, tarihi süreç içerisinde kendi alt başlıklarıyla mündemiç olmasının yanı sıra diğer alanlarla da yakından ilişki kurmuştur. Kıraat ilminin yakın ilişki kurduğu ilimler sırasıyla Rivâyetü'l-Hadis ilmi, Tefsîr ilmi, Dirâyetü'l-Hadis ilmi, Kelam (Usûlü'd-dîn) ilmi, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmi olarak zikredilebilir. Birbirlerine kaynaklık etmesi bakımından bu ilimler azami derecede önem arz etmektedir.

Kıraat ilmi, "Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin mütevâtir okunuş biçimlerini ve kendilerinde var olan farklılıkları rivâyet edenlere isnâd ederek haber veren bir ilimdir" İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429), *عَلَّمَ بِكَيْفِيَّةِ أَدَاءِ كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ وَاخْتِلَافِهَا مَعْرُوءًا لِنَاقِلِهِ*,¹³³ "Kur'ân

¹³⁰ Altıkulaç, "İbn Muhaysın" *DİA*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999, C. 20, s. 209-210.

¹³¹ Birişık, "Kıraat ilmi ve Tarihi", s. 111.

¹³² M. Suat Mertoğlu, "Yezîdi, Yahya b. Mübarek", *DİA*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2013, C. 43, s. 524-525.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, "Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidi't-Tâlibîn", Beyrut, 1980, s. 3.

kelimelerinin edâ keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, râvilerine isnâd etmek suretiyle bilmektir” tanımı bunu destekler niteliktedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi kıraat ilmi, Kur’ân’ı-Kerîmle alaka bağlamında doğrudan bir ilim olduğu için İslami ilimler içerisinde tarihsel bağlamda ortaya çıkışı ve önemi açısından ilk sırada yer almaktadır.¹³⁴ Kıraat ilmi, Hz. Peygamber’in kendisine okutulması ve kendisinin de ashabına okumasıyla başlamış, vahyin nüzûl süreci tamamlandıktan sonra pratik vasfıyla birlikte nazariyatta bir disiplin haline gelmiştir.

Söz ve haber anlamına gelen hadis ise bizzat Hz. Peygamber’in, Kur’ân doğrultusunda söylediği söz, fiil ve takrirleri itibariyle yazıya dökülmüş halidir. Bu bağlamda bunlara genel olarak sünnet denildiği takdirde hadis, sünnetin satırlarda hayat bulduğu halidir denilebilir.¹³⁵ Bir başka tabirle sünnet, Allah’ın Kitâb’ının Hz. Peygamber tarafından yapılan evrensel yorumu, hadis ise bu yorumun yazılı metinleridir.¹³⁶ Bu bağlamda İslam’ın kaynakları niteliğinde olan Kur’ân ve Sünnet’i inceleme noktasında kıraat ilmi, hadis ilmine kaynaklık yapmaktadır.¹³⁷

Kıraat ilmi, Kur’ân’ı-Kerîm kelimelerinin Hz. Peygamber’e tâlim edildiği üzere farklı okunuş biçimlerini kendisine konu edinen bir ilimdir. Yani telaffuz tarzı ve bunların icra edilmiş biçimleri bakımından Kur’ân’ın kelimeleridir denilebilir.¹³⁸ Kıraat ilmi sayesinde kıraat vecihlerinin kimden nakledildiğini öğrenmek, söz konusu kıraatlerin sahîh, şâz veya mütevâtir olduğunu öğrenebilmek mümkün olmaktadır. Kıraat ilminde olduğu gibi hadis usûlü ilmi de temel inceleme alanı olarak isnâd üzerinde yoğun şekilde durmaktadır. Bir başka ifadeyle kıraatler; aslını muhafaza etmek maksadıyla belirli bir disiplin içerisinde hadis ilminde olduğu gibi tarîk ve senet yoluyla nakledilmişlerdir. İki ilimde de sağlam ve güvenilir haberlerle gelen nakiller her daim önem arz etmiştir.¹³⁹

1.7.1. Öğretim Metodu Bağlamında Mukayese

Kıraat ve Hadis ilmi bağlamında isnâdın ilk aşaması sayılır nitelikte kabul edilen öğretim metotları, sahîh bilgiler için önem arz etmektedir. Nitekim kıraat ilminin öğrenme metotları, hadis ilmindeki tahammül ve eda yöntemlerinden bazılarıyla örtüşmektedir. Kıraat ilminin öğretim metotları, hadis usûlü kaynaklarında sekiz tane olarak zikredilen tahammül

¹³⁴ Birışık, “Kıraat ilmi ve Tarihi”, s. 29. Ayrıca bkz. Mehmet Dağ, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı - Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, Sy: 56 (Yaz 2013), s. 313.

¹³⁵ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 34.

¹³⁶ İsmail Lütfi Çakan, “Hadis Usûlü”, Marmara Üniv. İ.F. Vakfı Yayınları, 40. Baskı, s. 40. İstanbul 2016.

¹³⁷ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 34.

¹³⁸ Yüksel, “Tayyibetü’n-Neşr”, s. 115.

¹³⁹ Mehmet Adıgüzel, “Kıraat İlminde Tarık-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Telif Edilen Eserler” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 239.

yollarından ikisiyle benzerlik göstermektedir.¹⁴⁰ Hiç şüphe yoktur ki Hz. Peygamber'in tâlimi arz ve sema yöntemiyle olmuştur. İlahi vahye muhatap olurken Cebrâil (as) ile karşılıklı arz ve sema yapmasının yanı sıra aynı yöntemi ashabı üzerinde uygulamıştır. Ashabına Kur'ân'ı okuyarak sema usûlünü uygulamıştır. Sema'nın yanında ashabından Kur'ân'ı dinleyerek arz usûlünü de bizzat tatbik etmiştir.¹⁴¹ Bu usûl yalnızca Hz. Peygamber döneminde yapılmamış, silsile yoluyla sonraki süreçlerde de tatbik edilmiştir.

Kıraat ilminde sema, hocanın okuduğu bir miktar âyeti öğrencinin dinlemesi ile meydana gelen Kur'ân-ı Kerîm'e ait bir öğretim metodudur. Hadis ilminde sema ise, hocanın öğrencisine yazdırarak veya yazdırmayarak, yazılı veya ezberinden olacak şekilde herhangi bir metinde eda ettiği rivâyeti öğrencisinin dinlemesidir. Hem kıraat hem hadis ilminde temelde aynı işlevi gören bu usûl, ikisinde de öğretim metotlarından sayılmaktadır. Malzeme olarak farklılık arz etmesi dışında aralarında gözle görünür şekilde farklılık bulunmamaktadır. Nitekim birinde hadisler, isnâdıyla okunurken diğerinde âyetler okunmaktadır.¹⁴² Kıraat ilminde arz, talebenin okuyacağı Kur'ân âyetlerini veya kıraatten takip ettiği rivâyet veya tarîki hocasına okuması anlamına gelmektedir. Hadis ilminde arz ise talebenin yazılı olarak bir metinden bakarak veya sözlü olarak rivâyetleri hocasına okumasıdır. Bu bağlamda talebelerin hocasına rivâyetleri ya da âyetleri okuması arz usûlünü tanımlamaktadır. Bu noktada semada olduğu gibi arzda da malzeme dışında fark görünmemekte olup metot aynıdır. Nitekim her ikisinde de talebe ezbere veya yüzüne okur, hoca da yanlışları düzeltir.¹⁴³

1.7.2. Çeşitleri Bağlamında Mukayese

Kıraat ve Hadis ilmi, çeşitleri bağlamında bir diğer ifadeyle senetleri bakımından azami derecede benzerlik göstermektedirler. Nitekim kıraatleri sıhhat bakımından ikiye ayıracak olduğumuzda karşımıza sahîh ve gayr-ı sahîh başlıkları çıkacaktır. Bu bağlamda sahîh kıraatler Mütevâtir ve Meşhûr, gayr-ı sahîh kıraatler ise Âhâd, Şâz, Müdrec ve Mevzû olarak gruplandırılmıştır.

Bahsi edilen Mütevâtir kavramı hem hadis hem de kıraat ilminde kullanılmaktadır. Ancak bu kavram tanımı itibariyle iki ilimde farklılık göstermektedir. Nitekim kıraat ilminde yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan muttasıl bir senetle naklettiklerini ve daha önce de bahsini ettiğimiz sahîh kıraatin diğer iki şartını taşıyan kıraatlerin mütevâtir olarak tanımlandığını gördük. Hadis ilminde ise yine yalan üzere ittifak

¹⁴⁰ Muhammed Pilgir, "Kıraat İlminde İsnâd Meselesi", *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. SBE*, s. 40, İstanbul 2015.

¹⁴¹ Birişik, "Kıraat ilmi ve Tarihi", s. 34.

¹⁴² Pilgir, "Kıraat İlminde İsnâd Meselesi", s. 41-42.

¹⁴³ Pilgir, "Kıraat İlminde İsnâd Meselesi", s. 45-47.

etmeleri aklen ve âdeten mümkün olmamakla birlikte görme ve işitmeye dayalı haberlerdir. Bu bağlamda söz konusu kıraatlerdeki mütevâtirlik kavramı Hz. Peygamber’e nisbetle değil, kıraat imamları ve râvilerine isnâd edilmeleri noktasında farklılık arz etmektedir.¹⁴⁴

Arap dil belağâtına ve Resmü’l-mushaf’a bir vecihle de olsa uygun olan senedinde kopukluk olmayıp muttasıl olan kıraatlere “Meşhûr” kıraatler denir. Meşhûr kıraatleri mütevâtir kıraatlerle karıştırmamak gerekir. Bu nevi kıraatler kıraat imamları tarafından şöhret bulmuş ancak mütevâtir derecesinde görülmeyen kıraatlerdir.¹⁴⁵ Hadis ilminde ise Meşhûr; tevâtür şartlarını taşımayan topluluğun naklettiği ve her nesilde râvisi ikiden aşağı olmayan hadis anlamına gelmektedir. Kıraat özelinde mütevâtir derecesinde görülmemesi hadis için de geçerli bir durumdur. Zira tevâtür derecesini bulamadığı için ravileri tetkike tâbidir.¹⁴⁶

Âhâd kavramı, kıraat ilminde senedi sahîh olmakla birlikte diğer iki şartı taşımayan kıraatlerdir. Ayrıca Arap gramerine ve Hatt-ı-Osmânî’ye uygun olup tekli nakille aktarılan rivâyetler olarak da tanımlanmaktadır. Hadis ilminde ise Âhâd hadisler, “bir kişinin verdiği haber” anlamına gelse de hadis usulü açısından “mütevâtir hadis şartlarını taşımayan hadis” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavram hadis ilminde râvi sayısı açısından tevâtür şartlarına ulaşmaması bağlamında da tanımlanmıştır.¹⁴⁷ İstilahî olarak mütevâtir olmayan haber anlamına gelen Âhâd kavramı her iki ilimde de mütevâtirlik şartlarını taşımamaları ve tekli nakille aktarılmaları sebebiyle benzerlik göstermektedir.

Şâz kavramı, “Senedi sahîh olmamakla birlikte mütevâtir kıraatlerde bulunması gereken diğer iki şartın ikisini yahut birini taşımayan kıraatler” olarak tanımlanmaktadır. Şâz kavramının senedinin sahîh olmaması dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Temelde Hadis ilmi terminolojisine ait olan bu kavram sonraları kıraat ilmi için de kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁸ Hadis ilminde ise Şâz, “Sikâ bir râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadis” şeklinde tanım bulmaktadır.¹⁴⁹ Söz konusu bu kavram bahsini ettiğimiz hadis ve kıraat ilminin rivâyet tabanlı olmalarından sebeple her birinin kendine göre şekillendirdiği ortak bir kavramdır.¹⁵⁰

Müdreç kavramı, kıraat ilminde Kur’ân’ın bazı âyetlerine tefsîr amacıyla yapılan eklemeler olarak tanımlanabilir. Döneme haiz olmakla birlikte ashabın karıştırmama noktasında kendilerinden emin olarak tefsîr, îzah ve beyân noktasında yaptıkları ziyadelerdir.

¹⁴⁴ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s. 38-40.

¹⁴⁵ Cabir Bulut, “Mütevâtir ve Meşhûr Kıraat İmamları”, s. 44.

¹⁴⁶ Çakan, “Hadis Usûlü”, s. 95.

¹⁴⁷ Çakan, “Hadis Usûlü”, s. 94.

¹⁴⁸ Mehmet Dağ, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Mârife Dini Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz 2007, s. 57.

¹⁴⁹ Abdullah Aydın, “Şâz” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, 38. C, s. 385.

¹⁵⁰ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s.41.

Bu nevi kıraat, hadis ilminde hadis metninin kendisinden olmayan ziyadeleri veya daha sonradan eklemeleri olarak ifade edilebilir. Kıraat ve hadis ilminde ziyade olmaları açısından bu kavram benzerlik göstermektedir.¹⁵¹

Mevzû kavramı, “Kıraat ilminde söz konusu şartların hiçbirine uymadığı uydurma kıraatlerdir”. Hadis ilminde ise bu kavram, “Hz. Peygamber’e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵² Bir başka tanımla “Hz. Peygamber adına yalan uydurmak (kizb) ile cerhedilmiş râvînin rivâyetine denir. Bu nevi hadisler, hadis olmaktan ziyade uydurulmuş sözlerdir.¹⁵³ Bu bağlamda Mevzû kavramı, her iki ilimde de tüm şartlardan yoksun, aslı olmadığı halde asıl gibi gösterilmesi ve isnâdının hiçbir temele dayanmaması noktasında yakından benzerlik göstermektedir.

Genel perspektife bakıldığında kıraat ve hadis ilminin birbiri arasında kaynaklık değerinden öte terminoloji itibariyle de iç içe geçtiği gözden kaçmamaktadır. Sonuç olarak hadis ve kıraatlerin ıstılahlar noktasında benzerlik gösterip taksim edildiğini müşahade etmekteyiz. Kıraat ilminin, genel olarak ıstılahlarını hadis ilminden aldığı yönünde rivâyetler de mevcuttur. Ancak bu ıstılahların menşei, her ne kadar hadis ilminden de olsa benzer yönlerinin yanı sıra kıraat ilmi içerisinde kendine has kavramlara dönüşerek hadis ilminden farklılaştığı da görülmektedir. Meseleye elbette sadece kavramlar üzerinden bakmak doğru bir bakış açısı olmaz. Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ışığında Kıraat ve Hadis ilminin birbiriyle yakından ilişkili, aynı zamanda birbirlerini tamamlama görevlerini ifa etmelerinden dolayı son derece önem arz ettikleri de gözden kaçırılmamalıdır.

¹⁵¹ Taş, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması”, s.42.

¹⁵² M, Yaşar Kandemir, “Mevzû” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 493-496.

¹⁵³ Çakan, “*Hadis Usûlü*”, s. 119.

İKİNCİ BÖLÜM

ED-DÂNÎ VE İBNÜ'L CEZERÎ'NİN KİTAPLARINDAKİ RİVAYETLERE, TİRMİZÎ VE EBÛ DÂVÛD SÛNENLER'İNİN KAYNAKLIĞI

2.1. Tirmizî ve Sûnen'i

Ebû İsa künyesiyle şöhret bulmuş Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, h. 209/827 yılında Tirmiz'de doğmuştur. Arabistan, Mezopotamya, İran ve Horasan gibi pek çok yere ilmi seyahatlerde bulunmuştur.¹⁵⁴ Küçük yaşlarda hadis öğrenimine başlayan Tirmizî, hadis toplamaya başlamış bu sayede pek çok hadisçi ile karşılaşma fırsatı bulmuştur. Söz konusu karşılaşmanın en dikkat çekici olanı İmam Buhârî'ye talebelik yapmasıdır. Aynı zamanda Tirmizî; Kuteybe b. Sâ'id (ö. 240/855), İshâk b. Mûsâ, Muhammed b. Gaylân (ö.?), Ali b. Hucr el Mervezî (ö. 244/858-59), Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) ve Süfyân b. Vekî' (ö. 197/812) gibi kimselerden hadis almıştır.¹⁵⁵ Tirmizî, önemli şahsiyetlere talebelik yaptığı gibi kendisinden de birçok kişi ilim almıştır. Dönemin ulemaları tarafından kendisi hakkında değerlendirmeler ve övgüler yapılmıştır. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybettiği yönünde rivâyetler vardır. Tirmizî, 279/892 tarihinde doğduğu memleketi Tirmiz'de vefat etmiştir.¹⁵⁶

2.1.1. Sûnen'i ve Ebvabü'l-Kıraat Bölümü

"El-Câmiu's-Sahîh", "Sahîhu't-Tirmizî", "el-Müsnedü's-Sahîh" gibi isimlerle de anılan Tirmizî'nin bu eseri yaygın olarak bilinen "es-Sûnen" ismiyle şöhret bulmuştur. Eserin orijinal ismi "*el-Câmiu'l-muhtasar mine's-Sûnen'i an Rasulillahi sallallahu aleyhi ve sellem ve marifetu's-sahîhi ve'l ma'lûli ve ma aleyhi'l-amel*" şeklindedir. *Câmiu's-Sahîh* veya *Câmiu't-Tirmizî* olarak anılmasının temel sebebi ahkam hadislerini kendi bünyesinde barındırması ve câmi' türü olarak bilinen eserlerde muhtevi olan diğer konulara dair hadisleri de içermesidir.¹⁵⁷ Sahîh hadislerle birlikte hasen hadislere de yer veren Tirmizî, bu kavramı ilk olarak kendisinin kullanması yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca *Sûnen*'inde yer yer sahîh-hasen gibi ikili bir kullanım sunarken bazı yerlerde de hasen-sahîh-garîb gibi üçlü birleşik

¹⁵⁴ İsmail Lütfi Çakan, "*Hadis Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*", İFAV Yay. 17. Baskı, İstanbul 2015, s. 97.

¹⁵⁵ Talat Koçyiğit, "*Hadis Tarihi*", TDV Yayınları, 11. Bs. Ankara 2018, s. 296.

¹⁵⁶ Çakan, "*Hadis Edebiyatı*", s. 97.

¹⁵⁷ Ahmet Yücel, "*Hadis Tarihi*", İFAV Yay. 55. Bs. İstanbul 2021, s. 93.

kullanım yoluna da gitmiştir. Bu tarz uygulamaların hadis tarihinde ilk defa Tirmizî tarafından yapıldığını vurgulamak gerekir.¹⁵⁸

Zehebî'nin *Tezkire*'sinde Tirmizî'nin *Sünen*'i hakkında “*Kimin evinde bu kitap bulunursa orada konuşmakta olan Peygamber var demektir*” demesi eserin övgüye layık gösterildiğini örneklendirmektedir. Ale'l-ebvâb tertibe sahip olan bu eser *Taharetten İlel'e* kadar 46 kitabı içermektedir. Diğer eser sahipleri bölümlerine “*Kitâb*” ismini verirken Tirmizî, “*Ebvâb*” başlığını koymayı uygun görmüştür. Nitekim zikredeceği hadislerin merfu karakterine işaret ederken ifadesini, “*an Resulillahi sallahu aleyhi ve sellem*” cümlesiyle tamamlamayı amaç edinmiştir.¹⁵⁹ 2496 Bâb'dan meydana gelen bu eser farklı sayımlara göre 3956 veya 4051 hadis barındırmaktadır.¹⁶⁰ Hadis sayısında farklılık arz etmesinin sebebi Tirmizî üzerine yapılan *Tuhfetü'l-Ahvezi*¹⁶¹ şerhinin 4051 hadis ihtiva etmesidir. Ancak A.M. Şâkir'in tahkikiyle başlayan baskıya göre 3956 hadisten oluşmaktadır.¹⁶²

Çalışma konusu olarak bu kitapların 43. Sırada bulunan “*Evbâbü'l-Kıraat*” bölümünü ele aldık. Bu kitap Fatiha sûresinden başlamak üzere toplamda 13 Bâb (Başlık) içermektedir. Şâkir'in tahkikiyle 3956 hadis içerisinde 2927-2949 hadisleri arasında yer alan kıraat başlığı toplamda 23 hadis ihtiva etmektedir. “*Evbâbü'l-Kıraat*” bölümü bazı kaynaklarda yer yer karşımıza “*Kitâbü'l Kıraat*” şeklinde çıkmasından sebeple bizde bu kullanımı uygun gördük.

2.2. ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî Kitaplarındaki Rivâyetlerin Tirmizî'deki Kökenleri

2927- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَمَوِيُّ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: " كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْطَعُ قِرَاءَتَهُ يَقْرَأُ: { الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ } [الفاتحة: 2]، ثُمَّ يَقِفُ، { الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ } [الفاتحة: 1]، ثُمَّ يَقِفُ، وَكَانَ يَقْرَأُهَا: (مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ) ". هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ وَبِهِ يَقْرَأُ أَبُو عُبَيْدٍ وَيَخْتَارُهُ. هَكَذَا رَوَى يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَمَوِيُّ، وَغَيْرُهُ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمُتَّصِلٍ لِأَنَّ اللَّيْثَ بْنَ سَعْدٍ، رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مَمْلُوكٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ. وَحَدِيثُ اللَّيْثِ أَصَحُّ، وَلَيْسَ فِي حَدِيثِ اللَّيْثِ: وَكَانَ يَقْرَأُ (مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ)

Ümmü Seleme (r.a)'dan rivâyete göre şöyle demiştir. “Rasûlullah, Kur’ân okurken âyetlerin arasını keserek şöyle okurdu: ¹⁶³ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ deyip sonra durur, الرَّحْمَنُ الرَّحِيم der sonra tekrar durur ve şu âyeti “مَلِكِ يَوْمَ الدِّينِ” şeklinde okurdu.” Tirmizî:

¹⁵⁸ Mücteba Uğur, “*Hadis İlimleri Edebiyatı*” TDV Yay. 2. Baskı, Ankara Ekim 2020, s. 283.

¹⁵⁹ Çakan, “*Hadis Edebiyatı*”, s. 98-99.

¹⁶⁰ Yücel, “*Hadis Tarihi*”, s. 93.

¹⁶¹ Mübârekfûrî'nin (ö. 1935) Tirmizî'nin *el-Câmi 'û's-Sahîh*'ine yazdığı şerh.

¹⁶² Çakan, “*Hadis Edebiyatı*”, s. 98-99.

¹⁶³ Fatiha, 1/1.

“Bu hadis “Garîp’tir.”¹⁶⁴ Ebû Ubeyde bu okuyuş tarzını tercih eder. Yahyâ b. Saîd el-Emevî ve başkaları bu hadisi İbn Cüreyc’den, İbn Ebî Müleyke’den ve Ümmü Seleme’den rivâyet etmişlerdir. Bu hadisin isnâdı muttasıl değildir. Çünkü Leys b. Sa’d, bu hadisi İbn Ebî Müleyke’den, Ya’la b. Memlek’den o’da Ümmü Seleme’den rivâyet etmiştir. Leys’in hadisi daha sağlamdır. Leys’in hadisinde “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” şeklinde okurdu bölümü yoktur.¹⁶⁵

İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr*’inden ifade edildiğine göre âyetler, kendinden sonra gelen âyetlerle ilişki içerisinde. Bu durumda âyetlerin başlarına odaklanmak daha iyidir. Bu noktada Hz. Peygamber’in hidâyetine uymak ve onun sünnetini tercih etmek daha evladır. Nitekim konuşma tamamlanmadıysa, o zaman onu durdurmak gerekir ve doğru olan da budur. Nefesin kesilmesi ve benzeri zaruret veya mânânın bozulması dışında kasten durmak caiz değildir. Tam duraklama (فَالْوَقْفُ التَّامُّ), ekseri olarak âyetlerin başında ve kıssaların sonlarında görülür; (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ve (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) âyetlerinde duraklamak gibi.¹⁶⁶ Yine *Neşr*’den naklen; konu bağlamında Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), *İbanesi*’nde şöyle demiştir: Kur’ân’ın yazısına uygun olan ve onunla okunan Fatiha sûresinde yedi imam dışındaki meşhûr imamların farkını zikretmiştir. İbrahim bin Ebî Able (ö.?), (الْحَمْدُ) (ibaresindeki ilk ل harfini kesra ile okuduğu gibi Ebû Sâlih (ö. 101/719-20), (مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) âyetinin مَلِكِ ifadesini elif ile nasb ederek okumuştur. Ebû Hayve (ö. 158/775 [?]), (مَلِكِ) ifadesini elifsiz nasb ederek okumuştur. Ali bin Ebî Tâlib (مَلِكِ يَوْمِ) ifadesini ل ve ك harflerini fethalı bir şekilde okurken يَوْمَ kelimesini de nasb ederek okumuştur. Bu sayede onu mazî bir fiile dönüştürmüştür. Abdolvâris, Ebû Amr’dan Ömer b. Abdulazîz’e atfederek “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyetinin مَلِكِ kelimesinde ل harfinin cezmedildiğini rivâyet etmektedir.¹⁶⁷

İbnü’l-Cezerî’nin *Neşr* adlı eserinin Kur’ân’ın ana sûresi hakkında ihtilaflar zikrinde geçen ifadesine göre “مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ” âyeti hakkında ihtilafa düştüler. Zira Âsım, Kisâi, Yak’ûb ve Halef مَلِكِ kelimesindeki elifi med ile uzatarak okudular ancak onların dışındaki imamlar ihtilafla elif’i medsiz okudular.¹⁶⁸ Yine İbnü’l-Cezerî’nin ifadesine göre (مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) âyetinde bahsini ettiğimiz مَلِكِ kelimesinin elifli ve elifsiz iki hali Allah’ın sıfatlarından. Birinin diğerine karşı tercih edilmesi noktasında insanlar arasında çokça görüş belirtilmiştir. Ancak her

¹⁶⁴ Garip lafzı, Hadis ıstılahlarından olup sözlük anlamı itibariyle tek başına kalan, yadırganan söz anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise: Senet veya metin bağlamında tek kalmış ya da bir benzeri farklı râviler tarafından rivâyet edilmeyen hadis anlamına gelmektedir. Bkz. Selahattin Polat, “Garîb”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 13, s. 375.

¹⁶⁵ Tirmizî “*Sünen-i Tirmizî*”, Ebvabü’l-Kıraat, 1 (h.no:2927) Thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı 1490/1975.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ, Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 1/226.

¹⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, 1/47.

¹⁶⁸ İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, 1/271.

iki okuyuşun da mütevâtir olduğu Rasûlullah (sav)’den gelen rivâyetlere göre tespit edilmiştir.¹⁶⁹

Ebû Amr ed-Dânî’nin *Câmiu’l-Beyân*’ına bakıldığında Ebû’l Hâris (ö. 240/854) rivâyeti dışında Âsım ve Kisâî’nin rivâyetlerinde (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) âyetinin ilk kelimesinin elif ile okunduğu rivâyet edilmiştir. Ebû’l Hâris de onlardan elif ile rivâyet etmiştir ancak iki vecih arasında elifsiz olanı tercih etmiş ve bu şekilde okumuştur. Bu meselede iki görüş arasında tercih yapılması konusunda Kisâî’den yapılan rivâyetin sahîh olduğu, el-Hâkânî (ö. 325/937)’nin şu rivâyetinden tespit edilmiştir: Ebû Ubeyd bize tahdîsen rivâyet etti ve dedi ki: “Kisâî bir zamanlar bunu elif ile okurdu, biz de ona öyle okurduk. Sonra ondan işittim ki, bundan sonra elifsiz okunacak” demiştir.¹⁷⁰ Ed-Dânî’nin *el-Müktefa* adlı eserinde Tirmizî’nin verdiği metnin ve tarîkin aynısını zikretmesi, kaynaklık bakımından önem arz etmektedir. Metin şöyledir:

Ümmü Seleme (r.a)’dan rivâyete göre şöyle demiştir. “Rasûlullah, Kur’ân okurken âyetler arasını keserek şöyle okurdu: ¹⁷¹ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ deyip sonra durur, الرَّحْمَنُ الرَّحِيم der sonra tekrar durur ve âyetini “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” şeklinde okurdu. Bu hadisin birçok tarîki vardır. Asıl olan bu bâbdaki tarîktir.¹⁷²

2928- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ مُحَمَّدُ بْنُ أَبَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ الرَّمْلِيُّ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ - وَأَرَاهُ قَالَ - وَعُثْمَانَ كَانُوا يَقْرَأُونَ {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ}: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ بْنِ مَالِكٍ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ هَذَا الشَّيْخِ أَيُّوبَ بْنِ سُوَيْدٍ الرَّمْلِيِّ، وَقَدْ رَوَى بَعْضُ أَصْحَابِ الزُّهْرِيِّ، هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ كَانُوا يَقْرَأُونَ {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ} وَقَدْ رَوَى عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ كَانُوا يَقْرَأُونَ {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ}

Enes (r.a)’dan rivâyete göre: Nebî (s.a.v), Ebû Bekir, Ömer ve gördüğüm kadarıyla Osmân’da “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” şeklinde okurlardı. Tirmizî:

“Bu hadis garîptir. Bu hadisin Zührî’nin Enes b. Mâlik’ten rivâyeti olduğunu yalnızca Şeyh Eyyûb b. Süveyd er-Remlî’nin rivâyetinden biliyoruz. Zührî’nin bazı arkadaşları, bu hadisi Zührî’den rivâyet ederek Nebî (sav), Ebû Bekir ve Ömer’in “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ” diyerek

¹⁶⁹ İbnü’l-Cezerî, “Şerh’u Tayyibetü’n-Neşr”, Thk. Şeyh Enes Mahre, Dâru’l Kütübü’l İlmiyye-Beyrût, 2. Baskı 1420/2000 s.49.

¹⁷⁰ Ebû Amr ed-Dânî, “Câmiu’l-Beyân fi’l-Kıraati’s-Seb”, Thk. Ümmü’l Kura ve Sharjah Üniversitesi Koordinesinde Yüksek Lisans Tezleri, 1. Baskı 1428/2008, 1/407.

¹⁷¹ Fatiha, 1/1.

¹⁷² Ebû Amr ed-Dânî, “el-Müktefa fi’l vakf’i ve’l-İbtida”, Thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan, 1 Baskı 1422/2001 s.12.

okuduklarını rivâyet etmişlerdir. Abdurrezzâk ise Ma'mer, Zührî ve Saîd b. Müseyyeb'den Nebî (sav), Ebû Bekir ve Ömer'in "مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ" şeklinde okuduklarını rivâyet etmiştir.¹⁷³

Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının birinci bâbında yer alan 2927. rivâyet metin olarak bu rivâyete benzerlik göstermekte olup sened bağlamında farklılık göstermektedir. Senedi bakımından farklı olan bu rivâyetin temelde metni, bizim çalışma alanımıza girmesinden dolayı ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarından yaptığımız taramalar da benzer sonucu vermektedir. Bu sebeple bu fasılda farklılık ve benzerlikleri zikretmekle yetineceğiz.

2929- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ: (أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ) " حَدَّثَنَا سُؤَيْدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ: " وَأَبُو عَلِيٍّ بْنُ يَزِيدَ هُوَ: أَخُو يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، وَهَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ " قَالَ مُحَمَّدٌ: " تَفَرَّدَ ابْنُ الْمُبَارَكِ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ، وَهَكَذَا قَرَأَ أَبُو عُبَيْدٍ: وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ، اتِّبَاعًا لِهَذَا الْحَدِيثِ

Enes (r.a)'dan rivâyete göre, Nebî (sav), "أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ" ¹⁷⁴ şeklinde okumuştur. Süveyd, Abdullah ve Yunus b. Yezîd'den bu isnâdla bir benzerini rivâyet etmiştir. Muhammed diyor ki: İbnü'l Mübarek bu hadisi Yunus b. Yezîd'den tek başına rivâyet etmiştir. Yine aynı şekilde Ebû Ubeyd'te bu hadise tabi olarak "وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ" şeklinde okumuştur." Tirmizî:

"Ebû Ali b. Yezîd, Yunus b. Yezîd'in kardeşidir. Bu hadis hasen-garîbtir. Muhammed diyor ki: İbn Mübarek, bu hadisi Yunus b. Yezîd'den tek başına rivâyet etmiştir. Ebû Ubeyd'te bu hadise uyarak "وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ" diye okumuştur."¹⁷⁵

İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teyisr adlı eserine* göre; Kisâî, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Ebû Câ'fer (وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ) ifadesi ve sonrasında gelen terkipleri dammeli şekilde okumuşlardır. Bunların dışındakiler ise tamamını fethalı okumuştur. Nâfi ise ذ (وَالْأُذُنُ بِالْأُذُنِ) harfine sükûn koyarak okumuştur.¹⁷⁶ Nitekim mâna olarak olaya bakıldığında Allah Teala'nın bundan murat ettiği anlam "için" mânasıdır. Ayrıca "وَالْأُذُنُ" kelimesindeki hemzenin kesralanması ve harekesinin ن harfine taşınması Ebû Câ'fer'in, hemzenin fethalanması diğer imamların okuyuşuna göredir.¹⁷⁷

¹⁷³ Tirmizî "*Kitabü'l-Kıraat*", 1 (h.no:2928).

¹⁷⁴ Maide, 5/45.

¹⁷⁵ Tirmizî "*Kitabü'l-Kıraat*", 1 (h.no:2929).

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, "*Tahbîru't-Teyisr fi'l-Kıraat*", Thk. Ahmed Muhammad Mufleh Al-Qudah, Dâru'l Furkan Ürdün-Umman, I. Baskı 1421/2001 s. 346.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, "*Şerh-u Tayyibetü'l-Neşr*", s.219.

والعين بالعين والأنف بالأنف والأذن بالأذن والسن بالسن Ed-Dânî'ye göre; Nâfî, Âsım ve Hamza ibarelerinin ilk kelimelerini tamamını nasb ederek okumuşlardır. Kisâî ise tamamını dammeyle merfû halde okumuştur. İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Amr da Kisâî gibi merfû halde okumuşlardır.¹⁷⁸

2930 - حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا رَشْدِينُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ بْنِ أَنْعَمٍ، عَنْ عُثْبَةَ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ نُسَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ: "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ: (هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ) " هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ رَشْدِينٍ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ، وَرَشْدِينُ بْنُ سَعْدٍ وَالْإِفْرِيقِيُّ يُضَعَّفَانِ فِي الْحَدِيثِ

Muâz b. Cebel (r.a)'dan rivâyete göre, Nebî (sav), "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ"¹⁷⁹ diye okumuştur. Tirmizî: "Bu hadis garîptir. Bu hadisi Rişdîn'in rivâyeti dışında bilmiyoruz. Hadisin isnâdı kavî¹⁸⁰ değildir. Ayrıca Rişdîn b. Sa'd ve el-İfrîkî hadiste zayıf kabul edilen iki kişidir.¹⁸¹

Yaptığımız taramalar sonucu ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarında "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ" âyetiyle ilgili bir tespit sağlayamadık. Ancak rivâyette geçen kullanıma göre تَسْتَطِيعُ ifadesi harfiyle "Müfred Gâibe" olarak kullanılırken âyetin asıl orijinal metninde ي harfiyle "Müfred Gâib" olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca fark ettiğimiz bir diğer farklılık ise رَبِّكَ kelimesindeki ب harfinin orijinal metinden farklı olarak fethalı bir şekilde yazılmasıdır. Ayrıca "هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبِّكَ" âyetinin bu şekilde okunması İmam Kisâî'nin kıraatine göredir.¹⁸² Nitekim Kur'ân'ı-Kerîm'e bakıldığında bu harfin dammeli bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Farklı kaynaklarda bu konuya dair bilgiler elde edilirse bile tahminlerimize göre tespitini sağladığımız bu kullanım şekli ortaya çıkacaktır.

2931 - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَائِي، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُهَا (إِنَّهُ عَمِلَ غَيْرَ صَالِحٍ): هَذَا حَدِيثٌ قَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ عَنْ ثَابِتِ الْبُنَائِي، نَحْوُ هَذَا وَهُوَ حَدِيثٌ ثَابِتُ الْبُنَائِي وَرُويَ هَذَا الْحَدِيثُ أَيْضًا عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ، قَالَ: وَسَمِعْتُ عَبْدَ بْنَ حُمَيْدٍ، يَقُولُ: أَسْمَاءُ بِنْتُ يَزِيدَ هِيَ أُمُّ سَلَمَةَ الْأَنْصَارِيَّةُ: كَلَّا الْحَدِيثَيْنِ عِنْدِي وَاحِدٌ، وَقَدْ رَوَى شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ غَيْرَ حَدِيثٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ الْأَنْصَارِيَّةِ وَهِيَ أَسْمَاءُ بِنْتُ يَزِيدَ، وَقَدْ رُويَ عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوُ هَذَا

¹⁷⁸ Ebû Amr ed-Dânî, "Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb", 3/1027.

¹⁷⁹ Maide, 5/112.

¹⁸⁰ Sözlükte "güçlü olmak, gücü yetmek, bir işi gerçekleştirmek için aklen ve bedenlen yeterli olmak" anlamındaki kuvvet kökünden sıfat olup Allah'a nisbet edildiğinde "her şeye gücü yeten, kudret sahibi mânasına gelir. Bkz. Bekir Topaloğlu, "Kavî", DİA, TDV İslâm Ansiklopedisi Ankara 2022, C.25 s.68.

¹⁸¹ Tirmizî "Kitabü'l-Kıraat", 1 (h.no:2930).

¹⁸² Feyizli "Kıraat-i Aşere", s. 159.

Ümmü Seleme'den rivâyete göre, Nebî (sav), “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ”¹⁸³ şeklinde okurdu. Bu hadisi Sâbit el-Bünânî'den pek çok kimse rivâyet etmiş ve bu hadise Sâbit el-Bünânî'nin hadisi deniliyor. Yine aynı şekilde bu hadis, Şehr b. Havşeb'ten ve Esmâ binti Yezîd'ten rivâyet edilmiştir. Tirmizî, Abd b. Ubeyd'ten işittim:

“Esmâ binti Yezîd, Ümmü Seleme el-Ensâriye'dir. Benim nezdimde her iki rivâyette birdir. Şehr b. Havşeb, Ümmü Seleme el-Ensâriye'den bu hadis dışında pek çok hadisler de rivâyet etmiştir ki o (Ümmü Seleme el-Ensâriye) Esmâ binti Yezîd'dir. Nebî (sav)'den naklen Aîşe (r. anha)'den bu hadisin bir benzeri rivâyet edilmiştir.”¹⁸⁴

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde geçen ifadelerle göre Ya'kûb ve Kisâî, “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ” âyetinin “عَمَلٌ” kelimesinin م harfine kesra, ل harfine fetha koyarak okumuştur. Aynı zamanda “غَيْرٌ” kelimesinin ر harfine fetha ekleyip mansub olarak okumuşlardır. Bunların dışındaki imamlar ise م harfine fetha, ل harfine damme ekleyerek tenvin ile merfû yapmış, ر harfini de ref' ederek okumuştur.¹⁸⁵

2932- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، وَحَبَّانُ بْنُ هَلَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا هَارُونُ النَّحْوِيُّ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ: " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: (إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ)

Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitabının ikinci bâbında yer alan 2931 no'lu rivâyet 2932 no'lu rivâyet ile aynı olup senedinde farklı râviler bulunmaktadır. Dolayısıyla bulduğumuz rivâyetler de benzerlik gösterdiğinden tekrardan yazmayı gerekli görmedik.¹⁸⁶

2933- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ نَافِعٍ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أُمِّيَّةُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْجَارِيَةِ الْعَبْدِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " أَنَّهُ قَرَأَ: {قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا} [الكهف: 76] مُثْقَلَةً: " هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، وَأُمِّيَّةُ بْنُ خَالِدٍ ثِقَةٌ وَأَبُو الْجَارِيَةِ الْعَبْدِيُّ شَيْخٌ مَجْهُولٌ وَلَا يُعْرَفُ اسْمُهُ

Übey b. Kâ'b (r.a)'dan rivâyete göre, Nebî (sav), “قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا”¹⁸⁷ âyetini şeddeli şekilde okurdu. Tirmizî: “Bu hadis garîptir. Bu hadisi ancak bu şekilde biliyoruz. Ümeyye b. Hâlid, sika bir râvidir, ancak Ebü'l-Câriye el-Abdî ise meçhul bir şeyh olup ismi bilinmemektedir.”¹⁸⁸

¹⁸³ Hûd, 11/46.

¹⁸⁴ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 2 (h.no:2931).

¹⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, “*En-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/289.

¹⁸⁶ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 2 (h.no:2932).

¹⁸⁷ Kehf, 18/76.

¹⁸⁸ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 3 (h.no:2933).

İbnü'l-Cezerî'nin *Şerh*'inde geçen ifadeye göre “قد بلغت من لدني” âyetinde Ebû Bekir'in “لدني” harfini işmam yaparak okuduğu rivâyet edilmektedir.¹⁸⁹ Nâfi, “من لدني عذرا” âyetinin “لدني” kelimesini nûn-u tahfif yaparak okumuştur. Mûsâ b. İshâk el-Ensari (ö.?), Müseyyeb (ö. 94/713)'den kendisinin orada durakladığını rivâyet etmiştir. Nitekim Hammâd b. Bahr (ö.?) da aynı şekilde orada bulunan “ن” harfinde durakladığını belirtmiştir. Ancak ed-Dânî'nin ifadesine göre ikisi de hata yapmıştır. Zira Kisâî de Nâfi kıraatinde olduğu gibi “ن” harfini tahfifli şekilde okumuştur. Ebû Amr'ın rivâyetine göre Kisâî, ن harfine tahfif dışında bir ekleme yapmamıştır. İbnü'l Cehm (ö. 70/690 [?])'ın İbn Sevbân ((ö. 54/674))'dan onun da Kisâî'den rivâyetine göre kendisi “ل” harfini fethalı, “د” harfini dammeli, “ن” harfini de tahfif yaparak okumuştur. Ebû Ubeyd (ö. 224/838)'in rivâyetine göre ise “ل” harfinde işmam, “د” harfinde cezm işlemi yapılmalıdır. Ancak müellifimiz bunu hata olarak görmektedir.¹⁹⁰ Nitekim *Câmiu'l-Beyân*'da geçen ifadelerle göre Ebû Bekir, “د” harfine sükûn koyup işmamli şekilde okumuştur. Aynı zamanda “ن” harfini tahfif etmiştir. Hammâd'ın rivâyet ettiğine göre ise Ebû Bekir “ن” harfini şeddeli okumuştur. İbn Câmi' (ö. 192/808) de konu hakkında şöyle demiştir. “لدني” kelimesi musakkal, “عذرا” kelimesi de muhaffef okunur.” Ebû Tahir de bize şöyle demiştir: “İbn Sevbân'ın kitabında İbn Câmi'nin Ebî Hammâd'dan onun da Ebû Bekir'den “لدني عذرا” ifadesini tahfifli okunduğu rivâyetini gördüm.”¹⁹¹

2934- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنصُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ مِصْنَدِ أَبِي يَحْيَى، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ: { فِي عَيْنِ حَمِيَّةٍ } [الكهف: 86] : " هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ. وَالصَّحِيحُ مَا رُوِيَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قِرَاءَتُهُ. وَيُرْوَى أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَعَمْرُو بْنُ الْعَاصِ اخْتَلَفَا فِي قِرَاءَةِ هَذِهِ الْآيَةِ وَارْتَفَعَا إِلَى كَعْبِ الْأَخْبَارِ فِي ذَلِكَ، فَلَوْ كَانَتْ عِنْدَهُ رَوَايَةٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَاسْتَعْنَى بِرَوَايَتِهِ وَلَمْ يَخْتَجِ إِلَى كَعْبٍ

Übey b. Kâ'b (ra)'dan rivâyete göre, Nebî (sav), “فِي عَيْنِ حَمِيَّةٍ”¹⁹² şeklinde okurdu. Tirmizî:

“Bu hadis garîptir. Bu şeklinden başka okunuşu bilmiyoruz. Sahîh olan rivâyet bu okuyuşun İbn Abbâs'ın okuyuşu olduğudur. İbn Abbâs ve Amr b. el-Âs'ın bu âyetin okuyuşunda ihtilaf ettikleri ve Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?])'a müracaat ettikleri rivâyet edilmektedir. Şâyet İbn Abbâs'ın yanında Nebî (sav)'den böyle bir rivâyet olsaydı bu rivâyetle yetinir, Kâ'b'a götürmeye ihtiyaç duymazlardı.”¹⁹³

¹⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, “*Şerh-u Tayyibetü'l-Neşr*”, s.269.

¹⁹⁰ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân fî'l-Kıraati's-Seb*”, 3/1316.

¹⁹¹ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân fî'l-Kıraati's-Seb*”, 3/1317.

¹⁹² Kehf, 18/86.

¹⁹³ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 3 (h.no:2934).

Ed-Dânî; Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Sahr b. Harb (ö. 31/651-52) Ebû Abdîrrahmân el-Umevî (ö. 273/886) okuyucularının tarihinden bahsederek şöyle dedi: Söz konusu rivâyet, Kur’ân harfleriyle vârid olmuştur. Konu hakkında İbn Abbâs da şöyle demiştir: “Ben Muâviye'nin yanındaydım ve şöyle okuduğunu işittim”: “تغرب في عين حامية”. Ben de şöyle dedim: “Biz bunu elifsiz “حَمْنَة” şeklinde okuyoruz. Akabinde Abdullah bin Amr bin el-Âs (ö. 43/664)’a sordu: “Onu nasıl okuruz?” Dedi ki: “Müminlerin Emir’inin okuduğu gibi. İbn Abbâs şöyle dedi: “Ben de dedim ki: Kur’ân benim evimde nazil oldu, bunun üzerine Muâviye, Kâ’b (ö. 33/654 [?]) 'a sordu: Güneşi nerede buluyorsun? Tevrat'ta geçen bir yer var mı? Dedi ki: "Arapçayı sen daha iyi bilirsin, ama ben güneşi suda ve çamurda batarken buluyorum.”¹⁹⁴ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de konu ile ilgili “Nihâyet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu.”¹⁹⁵ ifadeleri geçmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde bahsettiğine göre konu ile ilgili ihtilaf mevcuttur. Söz konusu “فِي عَيْنِ حَمْنَةٍ” âyetini İmam Nâfi ve İmam İbn Kesîr bu şekilde okumaktadır. Ancak İmam Hafs, “ح” harfinden sonra gelen elifi hazfedip yerine “ى” ile kullanmayı tercih etmiştir. Bunların dışındakiler ise ihtilafla elifle birlikte “ي” harfini fethalı şekilde hemze olmadan okumuştur.¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî aynı ifadeleri *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*'inde de kullanmıştır: “Nâfi, Hafs, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya’kûb, “حَمْنَةٍ” şeklinde okudular. Diğerleri ise “حَامِيَةٍ” şeklinde okumuştur.¹⁹⁷ Ed-Dânî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ına göre Câ'fer b. Ahmed (ö.?) ve Muhammed b. Rabi'(ö.?) tahdîsen rivâyet ettiler. İkisi şöyle dediler: “Yunus, Verş'den İmam Nâfi'nin, Kehf sûresinin “فِي عَيْنِ حَمْنَةٍ” âyetini kısaltarak bu şekilde okuduğunu tahdîsen rivâyet etti.”¹⁹⁸

2935- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: "لَمَّا كَانَ يَوْمَ بَدْرٍ ظَهَرَتِ الرُّومُ عَلَى فَارِسَ، فَأَعْجَبَ ذَلِكَ الْمُؤْمِنِينَ، فَتَزَلَّتْ {الْمُغْلِبَتِ الرُّومُ} [الروم: 2]- إِلَى قَوْلِهِ- {يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ} [الروم: 4] " قَالَ: فَفَرَحَ الْمُؤْمِنُونَ بِظُهُورِ الرُّومِ عَلَى فَارِسَ: " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ. وَيُفَرِّقُ: غَلِبَتْ وَ {غَلِبَتْ} [البقرة: 249] يَقُولُ: كَانَتْ غَلِبَتْ ثُمَّ غَلِبَتْ، هَكَذَا قَرَأَ نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ: غَلِبَتْ "

Ebû Saîd'ten rivâyete göre: “Bedir savaşının zuhur ettiği sıralarda Rumlar, İranlılara galip gelmişlerdi. Bu durum mü'minlerin hoşuna gitti. Bunun üzerine Rûm Suresinin 1-4 âyetleri nazil oldu.” Ebû Saîd: “Mü'minler, Rumların galip gelmelerine sevinmişlerdi.”

¹⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, “*Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtü'l-Kurrâ*”, Mektebü ibn Teymiyye, 1. Baskı h. 1351, 2/303.

¹⁹⁵ Kehf, 18/86.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/314.

¹⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, “*Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*”, s. 270.

¹⁹⁸ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân fî'l-Kıraati's-Seb*”, 2/487.

Tirmizî: “Bu hadis bu şekliyle hasen-garîptir. İkinci âyetteki غَلَبْتُ ifadesi,¹⁹⁹ غَلَبْتُ olarak okunmuştur. غَلَبْتُ şeklindeyken daha sonra غَلَبْتُ olarak okundu. Nasr b. Ali de غَلَبْتُ şeklinde okurdu.²⁰⁰

Söz konusu âyetin “غَلَبْتُ” ve “غَلَبْتُ” kullanımı ile ilgili çokça ihtilaf bulunmaktadır. Nitekim ed-Dânî’nin kaynaklarında belirtildiğine göre Ebû Bekir Muhammed b. Ali (ö.?) ve Ali el-Hasen b. Süleyman (ö.?), bu kelimeyi Kur’ân’ın aslına göre kullanıp sonuna sükûn (Cezm) takdir ettiler.²⁰¹

2936- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ مَيْسَرَةَ النَّحْوِيُّ، عَنْ فَضِيلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةِ الْعَوْفِيِّ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ " قَرَأَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ { خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ } [الروم: 54] فَقَالَ: (مِنْ ضَعْفٍ) " حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ فَضِيلِ بْنِ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فَضِيلِ بْنِ مَرْزُوقٍ

İbn Ömer (r.a)’dan rivâyete göre, kendisi bizzat Hz. Peygamber’e “خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ” şeklinde okumasına üzerine Hz. Peygamber “مِنْ ضَعْفٍ”²⁰² olarak düzeltti. Abd b. Humeyd, Yezîd b. Hârûn vasıtasıyla Fudayl b. Merzûk’tan, Atiyye’den, İbn Ömer’den o da Nebî (sav)’den bu hadisin bir benzerini bize aktarmıştır. Tirmizî: “Bu hadis hasen-garîptir. Bu hadisi yalnızca Fudayl b. Merzûk (ö.?) rivâyetiyle biliyoruz.”²⁰³

Tahbîru’t-Teyisîr’e göre Ebû Bekir ve Hamza “مِنْ ضَعْفٍ” ifadesini “ض” harfî fethalı olacak şekilde okumuştur. Bu okuyuş aynı şekilde Hafs ve Âsım’dan da rivâyet edilmiştir. Ancak daha sonra fethayı terk ederek dammeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca Abdullah b. Ömer’den rivâyet edildiğine göre; Hz. Peygamber (sav), dammeli şekilde okumuştur.²⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, bu rivâyeti Ebû Amr ed-Dânî’nin *Teyisîr*’inden olduğu gibi almış değişikliğe uğratmadan yazmıştır.²⁰⁵

Neşr’de geçen ifadeler bakıldığında “ضَعْفٍ” kelimesinin okunuşu hakkında ihtilaflar olduğunu söylemek mümkündür. “مِنْ ضَعْفٍ، وَمِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ، وَضِعْفًا” okunuşlarında Âsım ve Hamza “ض” harfini fethalı okudular. Nitekim Âsım’ın aksine Fudayl b. Merzûk (ö.?) ’tan Atiyye el-Avfî (ö. 111/729-30)’ye ondan da İbn Ömer’e merfû şekilde isnâd edilen bu hadiste Ubeyd ve Amr’ın fetha yerine damme kullandığını rivâyet etmektedirler. Ayrıca bunların haricindeki

¹⁹⁹ Rûm, 30/2.

²⁰⁰ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 4 (h.no:2935).

²⁰¹ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'*”, 2/505.

²⁰² Rûm, 30/54.

²⁰³ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 4 (h.no:2936).

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, “*Tahbîru't-Teyisîr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, s. 506.

²⁰⁵ Bkz. *Et-Teyisîr fi'l-Kıraati's-Seb'*, s. 472.

imamlar da bu harfî dammeli şekilde okumaktadır.²⁰⁶ Ebû Amr'dan rivâyet olunduğuna göre; Hafs, Rum sûresinin “اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ” âyetinde geçen “مِنْ ضَعْفٍ” kelimesinin “ض” harfî dışında muhalefet olmadı.²⁰⁷

2937- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ: { فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ } [القمر: 15] " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'dan rivâyete göre, Rasûlullah (sav): “فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ”²⁰⁸ olarak okurdu. Tirmizî: “Bu hadis sahîh-hasendir.”²⁰⁹

Hadiste bahsi geçen “فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ” âyetiyle ilgili ihtilafların Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarında tespitini yapamadık. İlerde ele alacağımız Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde de aynı hadisin var olduğunu göreceğiz. Söz konusu bu hadisi iki müellif arasında benzerlik ve farklılıklarıyla ele almaya çalışacağız.

2938- حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ هَلَالٍ الصَّوَّافُ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الضُّبَيْعِيُّ، عَنْ هَارُونَ الْأَعْوَرِ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ: { فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ } [الواقعة: 89] " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ هَارُونَ الْأَعْوَرِ

Âişe (r. anha)'dan rivâyete göre, Rasûlullah: “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ”²¹⁰ olarak okurdu. Tirmizî: “Bu hadis hasen-garîptir. Bu hadisi yalnızca Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A‘ver rivâyetiyle bilmekteyiz.”²¹¹

İbnü'l-Cezerî: “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ” âyetindeki “فَرُوحٌ” kelimesi itibariyle ihtilaf ettiler: Ruveys, söz konusu kelimedeki “ر” harfinin dammeli okunduğunu rivâyet etti. Ruveys dışındakiler ise bunu fethalı şekilde okudu. İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinde sıraladığı silsilede Âişe (r. anha)'ya göre Rasûlullah (sav), “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ” şeklinde okurdu. Bu rivâyet özelinde İbnü'l-Cezerî: “Ebû Dâvud da bizim rivâyet ettiğimiz gibi *Sünen*'inde rivâyet etmiştir.” ifadesini kullanmıştır.²¹²

2939- حَدَّثَنَا هَنَادٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَدِمْنَا الشَّامَ فَأَتَانَا أَبُو الدَّرْدَاءِ، فَقَالَ: أَفِيكُمْ أَحَدٌ يَقْرَأُ عَلَيَّ قِرَاءَةَ عَبْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَأَشَارُوا إِلَيَّ، فَقُلْتُ: نَعَمْ أَنَا، قَالَ: كَيْفَ سَمِعْتَ عَبْدَ

²⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/345.

²⁰⁷ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb*”, 3/1142.

²⁰⁸ Kamer, 54/15.

²⁰⁹ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 5 (h.no:2937).

²¹⁰ Vakı'a, 56/89.

²¹¹ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 6 (h.no:2938).

²¹² İbnü'l-Cezerî, “*En-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/383.

اللَّهُ، يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ {وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى} [الليل: 1]؟ قَالَ: قُلْتُ: " سَمِعْتُهُ يَقْرَأُهَا: {وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى} [الليل: 1] وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى "، فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: وَأَنَا وَاللَّهِ هَكَذَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقْرَأُهَا، وَهُوَ لَا يُرِيدُونَنِي أَنْ أَقْرَأَهَا {وَمَا خَلَقَ} [الليل: 3] فَلَا أَتَابِعُهُمْ: " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَهَكَذَا قِرَاءَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ {وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى} [الليل: 2] وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى "

Alkame (r.a)'den rivâyete göre, şöyle demiştir: “Şam’a gelmiştik, Ebû’d-Derdâ yanımıza geldi ve: Aranızda Abdullah b. Mes’ûd’un okuduğu şekilde okuyacak kimse var mıdır? dedi. Onlar da bana işaret ettiler. Bunun üzerine ben de: Evet dedim. O da Abdullah b. Mes’ûd’tan “{وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى}” âyetini nasıl okuduğunu işittin? Diye sordu. Ben de: Bu âyeti: “{وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى}” olarak okuduğunu işittim. Bunun üzerine Ebû’d-Derdâ şöyle dedi: Vallahi ben de Rasûlullah (sav)’ın bu âyeti böyle okuduğunu işitmiştim. Oysa bu insanlar benden bu âyeti “{وَمَا خَلَقَ}” diye okumamı istiyorlar. Ben bu insanlara uymayacağım.” Tirmizî: “Bu hadis hasen-sahîhtir. Abdullah b. Mes’ûd’un kıraatine göre bu âyetlerin okuyuşu şu şekildedir: “{وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى}” “{وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى}”²¹⁴

Rivâyette de belirtildiği gibi İbnü’l-Cezerî *en-Neşr*’inde Abdullah b. Mes’ûd’un, âyeti “{وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى}” şeklinde okuduğu ve Ebû’d-Derdâ (ö. 32/652 [?])’nın da aynı okuyuşu Hz. Peygamber’den işittiği ifade edilmektedir. Söz konusu âyetin sıralamasında “{وَمَا خَلَقَ}” ibaresinin “{وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى}” kelimelerinden önce kullanılmadığı belirtilmektedir.²¹⁵

Ebû Amr ed-Dânî, *Sünen* ve *Sahîh*lerde nakledildiği gibi bazı sahâbelerin kıraatlerinde hatt-ı mushaf’a aykırı kullanımlar gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir. Abdullah b. Mes’ûd’un kıraatindeki “{وَالذَّكْرِ وَالْأُنْثَى}” âyeti gibi. Zira *Sahîhayn* ve diğer kaynaklarda bu kısım üzerinde çokça görüş birliği vardır.²¹⁶

2940- حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي أَنَا الرَّرَّاقُ دُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Abdullah b. Mes’ûd (r.a)’den rivâyete göre, dedi ki: “Rasûlullah (sav), bana “{وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى}” şeklinde okuttu.” Tirmizî: “Bu hadis hasen-sahîhtir.”²¹⁸

²¹³ Leyl, 92/1-3.

²¹⁴ Tirmizî “*Kitabü’l-Kıraat*”, 7 (h.no:2939).

²¹⁵ İbnü’l-Cezerî, “*en-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, 1/14.

²¹⁶ Ebû Amr ed-Dânî, “*et-Teyisr fi’l-Kıraati’s-Seb*’”, Thk. Halef Hamoud Salem Shagdali, Dârü’l Endülüs -Suudi Arabistan, 1. Baskı 1436/2015, s. 34.

²¹⁷ Zâriyat, 51/58.

²¹⁸ Tirmizî “*Kitabü’l-Kıraat*”, 8 (h.no:2940).

Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarında hadiste geçen âyetle ilgili kıraat farklılığına dair bir bulguya rastlayamadık. Ancak Kur'an'ı-Kerim'in bizzat kaynağına baktığımızda bir noktada farklılık tespit ettik. Nitekim âyetin orijinal hali kitapta “إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ” şeklinde yer alırken söz konusu hadiste verilen âyet ise farklı olarak “إِنِّي أَنَا الرَّزَّاقُ” şeklinde verilmiştir. Mâna bakımından iki kullanım da benzerlik göstermektedir. Ancak Kur'an'da geçen âyete göre إِنَّ'nin ismi olarak Allah lafzı verilirken hadiste geçen kullanımda Allah lafzı hazfedilip kullanım Allah'a döndürülmüştür. Bu rivâyet ilerde Ebû Dâvûd bölümünde tekrar karşımıza çıkacaktır. İlgili açıklamalar farklı perspektiflerle orada tekrardan yapılacaktır

2941- حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، وَالْفَضْلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَغَيْرُ وَاحِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ بِشْرِ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ: {وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى} [الحج: 2] " هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَهَكَذَا رَوَى الْحَكَمُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ قَتَادَةَ، وَلَا نَعْرِفُ لِقَتَادَةَ سَمَاعًا مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا مِنْ أَنَسٍ وَأَبِي الطُّفَيْلِ، وَهَذَا عِنْدِي حَدِيثٌ مُخْتَصَرٌ إِنَّمَا يُرَوَى عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: " كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّعْرِ، فَقَرَأَ: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ} [لقمان: 33] الْحَدِيثُ بِطَوْلِهِ، وَحَدِيثُ الْحَكَمِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ عِنْدِي مُخْتَصَرٌ مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ

İmrân b. Hûsayn (ra)'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav), “وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ”²¹⁹ âyetini bu şekilde okudu. Tirmizî:

“Bu hadis hasendir. Hakem b. Abdülmelik Katâde'den rivâyet etmiştir. Ancak Katâde'nin, Enes ve Ebû't-Tufeyl dışında Nebî (sav)'nin ashabından işittiğini bilmiyoruz. Bu hadis bende (kitabımda) muhtasar bir hadistir. Nitekim Katâde, Hasan ve İmrân b. Husayn'dan rivâyete göre şöyle demiştir: Bir gün Rasûlullah (sav) ile bir yolculuktaydık. Rasûlullah (sav), “يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ”²²⁰ âyetini okudu. Hadis uzun olmakla birlikte bence Hakem b. Abdülmelik'in hadisi, bu hadisten ihtisar²²¹ edilmiştir.”²²²

Rivâyetin tamamına bakıldığında tartışılan meselenin hadisin kısaltılması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Rivâyette verilen âyetlerin okunuşu ile ilgili bir bilgi yer almamakla birlikte biz yine âyetleri kıraat âlimlerimizin kaynaklarından tarattık ve şu tespite vardık:

²¹⁹ Hac, 22/2.

²²⁰ Lokmân, 31/33.

²²¹ Sözlükte “bel” mânasındaki hasr kökünün “iftiâl” kalıbından türemiş bir sıfat olan muhtasar “kısaltılmış, özetlenmiş” demektir. Kelime, hacimli bir eserin özetlenmiş şekli için olduğu gibi bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılmıştır. Bkz. İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2020, C. 31, s. 57-59.

²²² Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 9 (h.no:2941).

“İbnü'l-Cezerî'ye göre şu konuda anlaşmazlığa düştüler: Hamza, el-Kisâi ve Halef “سُكَّارِي وَمَا هُمْ بِسُكَّارِي” âyetinin “سُكَّارِي” kelimesini “سُكَّارِي” şeklinde "س" harfini fethalı, “ك” harfini elif olmaksızın cezimli şekilde okumaktadırlar. Diğerleri ise "س" harfini dammeli, “ك” harfini ise akabinde elif olacak şekilde fethalı okumaktadır. Ayrıca bahsini ettiğimiz kelimeyi imaleye tabi tutmaktadır.”²²³

2942- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " بِسْمَا لِأَحَدِهِمْ، أَوْ لِأَحَدِكُمْ أَنْ يَقُولَ: نَسِيتُ آيَةَ كَيْتٍ وَكَيْتٍ بَلْ هُوَ نُسِّي، فَاسْتَذْكِرُوا الْقُرْآنَ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُوَ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعَمِ مِنْ عُقْلِهِ ": هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Onlardan birinin ya da sizden birinizin falan falan âyeti unuttum demesi ne kötüdür. Bilakis unutturuldu demesi daha uygundur. O halde Kur'ân'ı devamlı okuyunuz. Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Kur'ân'ın insanların kalplerinden çıkması, bir hayvanın düğümünden kaçmasından daha şiddetli ve çabuktur.” Tirmizî: “Bu hadis hasen sahihtir.”²²⁴

Sözü geçen bu rivâyeti Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarında tespit edemedik. Bu nedenle rivâyeti ve tercümesini ele almakla yetineceğiz.

Tirmizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitabının on birinci bâbında yer alan 2943-2949 no'lu yedi rivâyeti Kur'ân'ın 7 harf üzere indirilmesi” adıyla bir başlığın altında sıralamış ve bununla ilgili meşhûr olan İbn Hişâm (ö. 15/636'dan sonra)-Ömer b. Hattâb (ö. 70/689) hadisini öncelikli olarak rivâyet etmiştir. İbn Hişâm ile Hz. Ömer arasında geçen rivâyetin Ebû Amr ed-Dânî tarafından başta *el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân* olmak üzere pek çok eserinde kaynak olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.²²⁵

2943- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْخَلَّالُ وَغَيْرُ وَاحِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ الْقَارِيِّ، أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا سَمِعَا عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: مَرَرْتُ بِهَيْشَامِ بْنِ حَكِيمٍ بْنِ حَزَامٍ وَهُوَ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَمَعْتُ قِرَاءَتَهُ، فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُ عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكِدْتُ أُسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ، فَنَظَرْتُ حَتَّى سَلَّمَ، فَلَمَّا سَلَّمَ لَبَّيْهُ بِرَدَائِهِ، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَكَ هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرُؤُهَا؟ فَقَالَ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: قُلْتُ لَهُ: كَذَبْتَ وَاللَّهِ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

²²³ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/325.

²²⁴ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 10 (h.no:2942).

²²⁵ Ebû Amr ed-Dânî, “*El-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân*”, Thk. Abdülmüheymîn Tahan, Mektebetü'l Minare-Mekke, 1. Baskı h.1408, s. 11.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُوَ أَقْرَأَنِي هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي تَقْرُؤُهَا. فَانْطَلَقْتُ أَقُودُهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تَقْرَأُ فِيهَا، وَأَنْتَ أَقْرَأْتَنِي سُورَةَ الْفُرْقَانِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرْسَلُهُ يَا عُمَرُ، أَقْرَأْ يَا هِشَامُ، فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَكَذَا أَنْزَلْتُ. ثُمَّ قَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَقْرَأْ يَا عُمَرُ فَقَرَأْتُ الْقِرَاءَةَ الَّتِي أَقْرَأَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَكَذَا أَنْزَلْتُ. ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ وَقَدْ رَوَى مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ فِيهِ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ

Ömer b. Hattâb (r.a)'dan rivâyete göre, şöyle demiştir: “Rasûlullah (sav)’ın henüz hayatta olduğu bir dönemde Hişâm b. Hâkim b. Hizâm (ra)’a uğradım. Namazında Furkân sûresini okuyorken onu dinledim. Zira Rasûlullah (sav)’ın bana okutmadığı şekilde pek çok harfle okuyordu. Az kalsın namazını kılarken üstüne atlıyordum. Selam verene kadar bekledim. Selam verdikten sonra yakasına yapıştım. Bu okuduğun sûreyi bu şekilde sana kim öğretti? Diye sordum. Bana, Rasûlullah (sav) okutup öğretti, dedi. Ona yanılıyorsun dedim. Vallahi Rasûlullah (sav), bana bu sûreyi okuttu fakat senin okuduğun gibi değildi, dedim. Sonra onu çekip Rasûlullah’ın yanına götürdüm ve şöyle dedim:

Ya Rasûlallah! Bu kimsenin, Furkan sûresini sizin okuduğunuz harflerle okumadığını işittim. Furkan sûresini bana okutup öğreten de sizsiniz. Nebî (sav): Onu getir Ey Ömer, oku Ey Hişâm, dedi. Hişâm duyduğum şekilde okuyuşunu tekrar yaptı. Nebî (sav), “Bu şekilde indirilmiştir”, dedi. Sonra Nebî (sav), dönüp bana, oku Ey Ömer! Dedi. Bende Rasûlullah’ın bana öğrettiği şekilde okudum. Yine Rasûlullah (sav), “Bu şekilde indirilmiştir”, dedi. Sonra Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki Kur’ân yedi harf üzere inmiştir. Kolayınıza geleni okuyunuz.” Tirmizî: “Bu hadis sahihtir. Nitekim Mâlik b. Enes, Zührî’den benzeri bir senetle rivâyet etmiş olup senedinde Misver b. Mahreme’yi zikretmemiştir.”²²⁶

Ebû Amr ed-Dânî’nin *el-Ahrufü’s-Seb’a li’l-Kur’ân* adlı eserindeki rivâyete göre Peygamber Efendimiz (sav) yedi harf meselesini, iki türlü ifade etmektedir. Bunlardan biri, Kur’ân’ın yedi harf üzere indirildiğinin kastedilmesidir. Tarihten bu yana yedi harfle ilgili çokça tartışma olmasının temel sebebi harf kavramına belirli bir anlam yüklenememesidir. Yukarıda da ele aldığımız gibi anlamından birinin yedi harf anlamına gelmesinin yanı sıra Harf, yüz (وجه) mânasına gelebilir -ki o da şu âyetten anlaşılmaktadır: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ”²²⁷ Zira Ebû Amr ed-Dânî’nin kullandığı ifadelerle göre harfle kastedilen âyet, ibadetin gerçekleştiği yüzdür.²²⁸

²²⁶ Tirmizî “*Kitabü’l-Kıraat*”, 11 (h.no:2943).

²²⁷ Hac, 22/11.

²²⁸ Ebû Amr ed-Dânî, “*El-Ahrufü’s-Seb’a li’l-Kur’ân*”, s. 11.

Ebû Bekre (ö. 51/671)'den rivâyete göre; Cibrîl (as) Hz. Peygamber'e geldiğinde Kur'ân-ı Kerîm'i bir harf üzere okumasını söylemiş. Zira Mikail, onu arttır demiş. O zaman iki harf üzere oku demiş. Mikail tekrardan yine arttır demiş. Böylelikle yedi harfe kadar ulaşmış. Azap âyetlerini rahmetle, rahmet âyetlerini azap âyetleriyle karıştırmadığın sürece bu okuyuş şâfi ve kâfidir.²²⁹

2944- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زُرَّ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ أَبِي بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: لَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ، فَقَالَ: " يَا جِبْرِيلُ إِنِّي بُعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ أُمِّيَّةٍ: مِنْهُمْ الْعَجُوزُ، وَالشَّيْخُ الْكَبِيرُ، وَالْعُلَامُ، وَالْجَارِيَةُ، وَالرَّجُلُ الَّذِي لَمْ يَفْرَأْ كِتَابًا قَطُّ "، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ، وَحَدِيقَةَ بْنِ الْيَمَانِ، وَأُمِّ أَيُّوبَ وَهِيَ امْرَأَةُ أَبِي أَيُّوبَ، وَسَمُرَةَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبِي جُهَيْمٍ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّةِ، وَعَمْرُو بْنُ الْعَاصِ، وَأَبِي بَكْرَةَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ قَدْ رُوِيَ مِنْ غَيْرِ وَجْهٍ عَنْ أَبِي بْنِ كَعْبٍ

Übey b. Kâ'b (r.a.)'den rivâyete göre, şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.), Cebrâil ile buluştu ve ona: Ey Cebrâil dedi; ben Ümmî olan bir topluma Peygamber gönderildim. Bunlar arasında yaşlı, kadın, erkek, erkek çocuğu, kız çocuğu hiçbir şey okumamış kimseler vardır. Bunun üzerine Cebrâil şöyle dedi: “Ey Muhammed! Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir.” Bu konuda Ömer, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Eyyûb'un karısı Ümmü Eyyûb, Semûre, İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ebû Cüheym b. Hâris b. Sımme, Amr b. As ve Ebû Bekre'den de hadis rivâyet edilmiştir.” Tirmizî: “Bu hadis hasen-sahîhtir. Bu hadis farklı bir vecihle Übey b. Kâ'b'dan da rivâyet edilmiştir.”²³⁰

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'ine göre Hz. Peygamber (sav): “Kur'ân yedi harf üzere indirildi. Kolayınıza geleni okuyunuz.” buyurdu. Bu hadis müttefekun aleyhtir. Hadisin bu hali Buhârî'nin Ömer'den naklettiği halidir. Zira Buhârî'nin naklettiği Hişâm ve Ömer hadisi, aynı şekilde Ömer'den naklettiği şekliyledir. Müslim'in babasından naklettiği rivâyette ise bu durum farklıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sav), bir gün Beni Gifâr'ın (Ğifar kabilesi) yanındayken Cebrâil (as) ona geldi ve dedi ki: “Allah sana ve ümmetine bir harf üzere okumanı emretti. Hz. Peygamber şöyle dedi: Bu konuda yardım ve muafiyet istiyorum. Zira benim ümmetim buna güç yetiremez. Bunun üzerine Cebrâil ikinci gelişinde bunu iki harfe çıkardı. Üçüncü ve dördüncü gelişinde de arttırdı. Sonunda Cebrâil: “Allah sana yedi harf üzere Kur'ân'ı okumanı emretti” diyerek okuyuşu yediye çıkardı. Ve hangi harf kolayınıza gelirse onu okuyun”

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, “*Et-Temhid fi ilmi't-Tecvid*”, Thk. Ali Hüseyin el-Bevâb, Mektebetü'l-Meârif -Riyâd, 1. Baskı 1405/1985 s. 168.

²³⁰ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 11 (h.no:2944).

buyurdu. Ayrıca *Neşr*'de belirtildiğine göre bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir.²³¹ Söz konusu rivâyetle ilgili detaylı açıklamalar ve rivâyetin farklı tahrîçleri ed-Dânî'nin kaynaklarında yer almaktadır.²³²

2945- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ نَفَسَ عَنْ أَخِيهِ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ، وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ، وَمَا قَعَدَ قَوْمٌ فِي مَسْجِدٍ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَذَكَّرُونَ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ، وَغَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ، وَحَقَّتْ لَهُمُ الْمَلَائِكَةُ، وَمَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ: هَكَذَا رَوَى غَيْرُ وَاحِدٍ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ هَذَا الْحَدِيثِ. وَرَوَى أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثْتُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ بَعْضَ هَذَا الْحَدِيثِ

Ebû Hureyre (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Her kim bir kardeşinin dünyadaki sıkıntılarından bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet günü bir sıkıntısını giderir. Her kim bir Müslüman'ın ayıbını örterse, Allah da o kimsenin dünya ve ahirette ayıplarını örter. Kim daralmış bir kimseye kolaylık gösterirse; Allah da o kimseye dünya ve ahirette kolaylıklar gösterir. Kul, din kardeşinin yardımında olduğu sürece Allah da o kimsenin yardımındadır. Her kim ilim elde etmek için bir yol tutarsa; Allah da o kimseye cennete giden yolunu kolaylaştırır. Herhangi bir topluluk bir mescitte oturup Allah'ın kitabını okur ve aralarında tedris ederlerse üzerlerine ilâhi huzur iner, rahmet onları kaplar, melekler onları kuşatır. Her kimin yaptığı işler o kimseyi cennet yolunda yavaşlatıyorsa soyu soppu onu cennete ulaştırmaz.” Tirmizî:

“Aynı şekilde pek çok kimse bu hadisi A'meş'den, Ebû Sâlih'den, Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Esbât b. Muhammed, A'meş'den rivâyet ederek şöyle demiştir: “Bana Ebû Sâlih'den, Ebû Hureyre'den rivâyet edildi, diyerek bu hadisin bir kısmını zikretmiştir.”²³³

Söz konusu rivâyetin, “Herhangi bir topluluk bir mescitte oturup Allah'ın kitabını okur ve aralarında tedris ederlerse üzerlerine ilâhi huzur iner, rahmet onları kaplar, melekler onları kuşatır.” Bölümü haricinde çalışma konumuz ile ilgili bir benzerlik veya farklılık olarak tespitini sağlayamadık.

²³¹ İbnü'l-Cezerî, “En-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr”, 1/19.

²³² Ebû Amr ed-Dânî, *El-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân*, s.18, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'*, 1/98.

²³³ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 12 (h.no:2945).

2946- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ أَسْبَاطٍ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فِي كَمْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: اخْتِمَهُ فِي شَهْرٍ. قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ: اخْتِمَهُ فِي عِشْرِينَ قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ: اخْتِمَهُ فِي خَمْسَةِ عَشَرَ. قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ: اخْتِمَهُ فِي عَشْرِ. قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ: اخْتِمَهُ فِي خَمْسٍ. قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ: فَمَا رَخَّصَ لِي: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ، يُسْتَعْرَبُ مِنْ حَدِيثِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو. وَقَدْ رُوِيَ هَذَا الْحَدِيثُ مِنْ غَيْرِ وَجْهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، وَرُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمْ يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَقَلِّ مِنْ ثَلَاثٍ، وَرُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: أَقْرَأِ الْقُرْآنَ فِي أَرْبَعِينَ وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: وَلَا نُحِبُّ لِلرَّجُلِ أَنْ يَأْتِيَ عَلَيْهِ أَكْثَرُ مِنْ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، وَلَمْ يَقْرَأِ الْقُرْآنَ لِهَذَا الْحَدِيثِ وَقَالَ: بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فِي أَقَلِّ مِنْ ثَلَاثٍ لِلْحَدِيثِ الَّذِي رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَخَّصَ فِيهِ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَرُوِيَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فِي رَكْعَةٍ يُوتِرُ بِهَا وَرُوِيَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّهُ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي رَكْعَةٍ فِي الْكُعْبَةِ وَالتَّرْتِيلِ فِي الْقِرَاءَةِ أَحَبُّ إِلَى أَهْلِ الْعِلْمِ

Abdullah b. Amr (r.a.)’den rivâyete göre, şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Rasulü! Kur’ân-ı kaç günde baştan sona okuyayım? “Bir ayda” buyurdu. Bundan daha kısa zamanda okumaya gücüm yeter dedim. O halde “Yirmi günde” oku buyurdu. Bundan daha kısa zamanda okumaya güç yetirebilirim dedim: “O halde on beş günde oku” buyurdu. Ben yine: Daha kısa zamanda okumaya gücüm yeter dedim. Öyleyse “On günde oku” buyurdu. Tekrardan: Daha kısa zamanda okumaya güç yetirebilirim dedim. “Beş günde oku” dedi. Ben yine daha kısa sürede okuyabilirim deyince daha fazlası için ruhsat vermedi.” Tirmizî:

“Bu hadis bu şekliyle hasen-garîbtir. Ebû Bûrde (ö. 104/722)’nin Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85)’dan rivâyeti olarak garîbtir. Bu hadis başka şekilde de Abdullah b. Ömer’den, Abdullah b. Amr vasıtasıyla Nebî (sav)’nin şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: “Üç günden az bir zamanda Kur’ân’ı başından sonuna kadar okuyan kimse Kur’ân’dan ne okuduğunu anlamamıştır.” Abdullah b. Amr’dan Peygamber’in ona şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: “Kur’ân’ı baştan sona kırk günde oku.” İshâk b. İbrahim diyor ki: “Bu hadise göre bir kimsenin kırk gün içerisinde Kur’ân’ı baştan sona okumamış olmasını hoş karşılamıyoruz.” Bazı ilim adamları Kur’ân’ın üç günden az bir sürede okunmamasını Peygamber’den aktarılan hadise göre onaylarken bazı ilim adamları ise bu duruma ruhsat vermektedir. Osmân b. Afvân (r.a.)’dan rivâyete göre, kıldığı bir rekâtlık vitir’de Kur’ân’ın tamamını okumuştur. Saîd b. Cübeyr (r.a) rivâyetine göre ise, Kâbe’de kıldığı bir rekâtta okuduğu ifade edilmektedir. İlim adamlarına göre Kur’ân’ı tertîl üzere okumak makbul olandır.”²³⁴

²³⁴ Tirmizî “Kitabü'l-Kıraat”, 13 (h.no:2946).

Çalışma sonucu bulduğumuz rivâyetler söz konusu hadisin okunuş keyfiyetiyle ilgili olmamasının yanı sıra Kur'an'ı kaç günde okumak gerektiği ile ilgilidir. Ayrıca Ed-Dânî'nin eserindeki ifadelerine bakıldığında Tirmizî'nin ele aldığı rivâyetin benzerinin ele alındığı görülmektedir. Söz konusu hadisin metnine bakıldığında aynı olduğu ancak senedinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Başka rivâyetlere bakıldığında ise konu bağlamında hem senedin hem de metnin farklı olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'den aktarılan rivâyetin tarîkleri farklı olsa da aynı sonuca varmaktadır.²³⁵

2947- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي النَّضْرِ الْبَغْدَادِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ هُوَ ابْنُ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ فِي أَرْبَعِينَ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ. وَقَدْ رَوَى بَعْضُهُمْ عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنْبِهٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو أَنْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَرْبَعِينَ

Abdullah b. Amr (r.a)'ın rivâyetine göre Nebî (sav) kendisine: “Kur'an'ı kırk günde baştan sona oku.” buyurmuştur. Tirmizî:

“Bu hadis hasen-garîptir. Bazıları bu hadisi Ma'mer'den, Simâk b. Fudayl'den, Vehb b. Münebbih'den rivâyet ederek Peygamber (sav)'in, Abdullah b. Amr'a, Kur'an'ı kırk günde baştan sona okumasını emrettiğini aktardılar.²³⁶

Tirmizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının on üçüncü bâbında yer alan 2947 no'lu rivâyet, 2946 no'lu rivâyetin son kısımlarında ele alınan konuyla benzerlik göstermekte olup taktî²³⁷ usulüyle ele alınmıştır. Zira önceki rivâyetimizde üç günden az kırk günden çok olacak şekilde Kur'an'ı hatim etmenin Peygamberimiz tarafından uygun görülmediği aktarılmıştı. Nitekim Tirmizî, bu bölümde müstakil bir biçimde bu rivâyeti vermeyi uygun görmüştür. Söz konusu rivâyetin değeri, zannımızca senedinden gelmektedir. Aynı konunun farklı senetler bağlamında Tirmizî tarafından ele alınması konunun önemini anlamamızı sağlamaktadır.

2948- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ الرَّبِيعِ قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ الْمُرِّي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ؟ قَالَ: الْحَالُ الْمُرْتَحِلُ. قَالَ: وَمَا الْحَالُ الْمُرْتَحِلُ؟ قَالَ: الَّذِي يَضْرِبُ مِنْ أَوَّلِ الْقُرْآنِ إِلَى آخِرِهِ كُلَّمَا حَلَّ ارْتَحَلَ: هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ

²³⁵ Ebû Amr ed-Dânî, “*el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'an*”, Thk. Ğanım Kudûri el-Hamed, Merkezû'l Mahtûtât - Kuveyt, 1. Baskı 1414/1994 s 321-322.

²³⁶ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 13 (h.no:2947).

²³⁷ Sözlükte “kesmek” mânasındaki kat' kökünden türeyen taktî ‘, “kesmek, parçalara ayırmak” demektir. Bkz. Kenan Demirayak, “Taktî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 39, s. 482-483.

لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ وَإِسْنَادُهُ لَيْسَ بِالْقَوِيِّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ الْمُرِّيُّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ بِمَعْنَاهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: وَهَذَا عِنْدِي أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ نَصْرِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ الرَّبِيعِ

İbn Abbâs (r.a)’dan rivâyete göre, şöyle demiştir: Adamın biri: “Ey Allah’ın Rasûlü! Allah katında en sevimli amel hangisidir? Diye sordu. Rasûlullah (sav), şöyle buyurdular: “Konaklayıp yoluna devam eden kişi.” Konaklayıp göçen ne demektir, diye sordu. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Kur’ân’ı baştan sona okuyup tekrar başa dönmektir.” Tirmizî: “Bu hadis garîptir. İbn Abbâs (r.a)’dan gelen bu vecih dışında başka bilmiyoruz. İsnâdı sağlam değildir.” Muhammed b. Beşşâr, Müslim b. İbrahîm (ö.?) vasıtasıyla, Sâlih el Mürri’den, Katâde’den, Zûrâre b. Evfâ’dan bu hadisin bir benzerini mânasıyla bize nakletmiş olup “İbn Abbâs’tan” dememiştir. Tirmizî: “Benim nezdimde bu rivâyet, Nasr b. Ali’nin, Heysem b. er-Rabi’den yaptığı rivâyetten daha sahîhtir.”²³⁸

Tirmizî’nin *Sünen*’inde ele aldığı hadisin benzerini Ebû Amr ed-Dânî kendi eserinde ele almaktadır. Yaptığımız araştırmalar sonucu ed-Dânî’nin *Câmiu’l-Beyân* adlı eserinin dipnot kısmında da Tirmizî’nin bu hadisi tahrîc ettiği ve İbn Abbâs’ın rivâyeti dışında bir rivâyet bilinmemesinin yanı sıra rivâyetin “Garîp” olduğu tespit edilmiştir. Nitekim Tirmizî’nin kendi ifadelerine bakıldığında aynı cümlelerin kurulduğu görülmektedir.²³⁹ Kaynaklık bakımından rivâyetin durumu tekrar ele alınacak olursa İbnü’l-Cezerî’nin de Tirmizî rivâyetini senet-metin aynı olacak şekilde kendi eserinde ele aldığını tespit ettiğimizi söyleyebiliriz. Birebir geçen Tirmizî rivâyeti ed-Dânî de ifade ettiğimiz gibi Tirmizî *Sünen*’i bağlamında İbnü’l-Cezerî’ye kaynaklık değerini ortaya koymaktadır.²⁴⁰

2949- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ شَمِيلٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشَّخِيرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَمْ يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَقَلِّ مِنْ ثَلَاثٍ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ نَحْوَهُ

Abdullah b. Amr (r.a)’dan rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.)’in şöyle buyurduğu bize aktarılmıştır: “Üç günden az bir zamanda Kur’ân’ı baştan sona okuyan Kur’ân’dan ne okuduğunu anlamamış demektir.” Tirmizî: “Bu hadis hasen-sahîhtir. Muhammed b. Beşşâr,

²³⁸ Tirmizî “*Kitabü’l-Kıraat*”, 13 (h.no:2948).

²³⁹ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu’l-Beyân fî’l-Kıraati’s-Seb*”, 4/1748.

²⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr fî’l-Kıraati’l-Aşr*”, 2/444-447.

Muhammed b. Ca'fer vasıtasıyla Şu'be'den aynı senetle bu hadisin bir benzerini bize aktarmıştır.”²⁴¹

Konu itibariyle bu hadis, Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitabının on üçüncü bâbında yer alan 2946 no'lu rivâyetle benzerlik göstermekte olup senet bakımından farklı olarak ele alınmıştır.

2.3. Ebû Dâvûd ve *Sünen*'i

Ebû Dâvûd Süleyman İbnü'l-Eş'as İbn İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, h. 202 yılında Sicistan'da dünyaya gelmiştir. Sicistân, bazı görüşlere göre Basra'ya ait olan Sicistâne olmayıp İran ile Afganistan arasında bir sınır bölgesidir. Ebû Dâvûd'un Ezdî nisbesi, ailesinin Yemen'in Ezd kabilesine mensup olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁴² İlim tahsiline küçük yaşlarda Sicistân'da başlayan Ebû Dâvûd, Horasan, Mısır, Irak, Suriye ve Hicaz bölgelerindeki hadisçilerden hadisler yazmıştır. Bu hadisçilerden bazıları Buhârî (ö. 256/870), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855), Ebü'l Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842), Müsedded (ö. 228/843) ve Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) gibi hadis alanında kayda değer çalışmaları olan kimselerdir. Ebû Dâvûd, yaptığı çalışmalarıyla hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde çokça övülmüş ve çalışmaları kaynak olarak kullanılmıştır. Hatta rivâyet olduğuna göre Ebû Bekr es-Sağânî (ö.?) ve İbrahim el-Harbî (ö. 285/899), kendisi hakkında; “Nasıl demir, Dâvûd (a.s) için yumuşatılmış ise hadis de Ebû Dâvûd için aynı şekilde kolaylaştırılmıştır.” ifadelerini kullanmışlardır.²⁴³ Ebû Dâvûd h. 275/888 yılında Basra'da vefat etmiştir.²⁴⁴

2.3.1. *Sünen*'i ve *Kitâbü'l-Hurûf* ve *'l-Kıraat* Bölümü

Ebû Dâvûd, *Sünen* kitaplarında türünün başında gelir. Kendi belirtmesine göre bu eseri ahkam olmak üzere 4800 hadis ihtiva etmektedir. Hazırlanan yeni baskılara göre bu sayı 5274'e çıkmıştır ancak bu durum aynı isnâdla gelen mükerrer rivâyetlerin farklı nakillerinden kaynaklanmaktadır.²⁴⁵ Ebû Dâvûd, eserinde naklettiği 4800 hadisi sıhhat bakımından üç ayrı gruba ayırmıştır. Bunlar sırasıyla sahîh olanlar, sahîh görünenler ve sahîhe yakın olanlardır. Sahîh ifadelerinin kullanılması zayıf rivâyetlerin olmadığı anlamına gelmez. Tabi olarak Ebû Dâvûd, naklettiği rivâyetler arasında zayıf olanları zayıf olarak açıklamaktan da geri

²⁴¹ Tirmizî “*Kitabü'l-Kıraat*”, 13 (h.no:2949).

²⁴² M. Yaşar Kandemir, “Ebû Dâvûd es-Sicistânî” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 119-121.

²⁴³ Talat Koçyiğit, “*Hadis Tarihi*”, TDV Yayınları, 11. Bs. Ankara 2018, s. 294.

²⁴⁴ İsmail Lütfî Çakan, “*Hadis Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*”, İFAV Yay. 17. Baskı, İstanbul 2015, s. 108.

²⁴⁵ Mücteba Uğur, “*Hadis ilimleri Edebiyatı*” TDV Yay. 2. Baskı, Ankara Ekim 2020, s. 278.

durmamıştır. Açıklama gereği duymadığı hadisler de sahîh hadislerdir. Beş yüz bin hadis içerisinde yalnızca ahkâmla ilgili olmak üzere 4800 hadis yazan Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, fıkıh bâblarını ve bu bâblarla ilgili hadisleri en güzel şekilde cem' eden bir eser sayılmaktadır.²⁴⁶ Ebû Dâvûd, Tirmizî'den farklı olarak genelde bâb başlıkları altında az hadise yer vermekle birlikte bazen bu kuralını ihlal ettiği de görülmektedir. Nitekim birkaç sayfalık hadislerin vârid olduğu bâblar görülebilmektedir. Bununla birlikte *Sünen*'inde *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* gibi bazı kitaplarında bâbların hiç bulunmadığını da ifade etmek gerekir.²⁴⁷ Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i 40 Kitab (Bölüm), 1889 Bâb (Alt başlık), 4800 hadisten meydana gelmektedir.²⁴⁸

Ebû Dâvûd, 40 başlık olarak ele aldığı bu eserinde kıraat ile ilgili müstakil bir bölüm açmıştır. Çalışma konumuz olması hasebiyle Ebû Dâvûd'un Bölüm olarak ele aldığı bu kısmı biz de inceleme konusu olarak ele aldık. Bahsi edilen başlıklar arasında “*Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*” olarak isimlendirilen bu bölüm Ebû Dâvûd tarafından 29. Kitâb olarak ele alınmıştır. 4800 hadis içerisinde 3969-4008 hadisleri arasında yer alan kıraat başlığı toplamda 39 hadis ihtiva etmektedir.

Yaptığımız araştırmalar sonucu *Kütüb-i Sitte* içerisinde Tirmizî ve Ebû Dâvûd dışında kıraate dair müstakil bir bölümün açılmadığını tespit ettik. Nitekim Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce kıraatle ilgili rivayetleri ele almak yerine Kur'an'ın faziletleri üzerinde daha çok yoğunlaşmışlardır. Sözü geçen faziletlere dair rivâyetleri “*Fedâilü'l-Kur'an*” bölümleri altında toplamışlardır. Ebû Dâvûd ve Tirmizî özelinde mukayese yapılacak olursa Ebû Dâvud rivâyetlerinin sayıca Tirmizî'den fazla olduğu söylenebilir. Tirmizî'nin *Ebvâbü'l-Kıraat* bölümüne bakıldığında 13 Bâb kullanıldığı görülmektedir. Ancak Ebû Dâvûd'a bakıldığında ise genel bağlamda *Sünen*'inde Tirmizî'ye karşı bâb kullanımı az olmasının yanı sıra sözü geçen bu bölümde hiç kullanılmamıştır.

2.4. ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî Kitaplarındaki Rivâyetlerin Ebû Dâvûd'daki Kökenleri

3969- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَرَأَ: {وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} [البقرة: 125]"

²⁴⁶ Koçyiğit, “*Hadis Tarihi*”, s. 294-295.

²⁴⁷ Çakan, “*Hadis Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*”, s. 108.

²⁴⁸ Ahmet Yücel, “*Hadis Tarihi*”, İFAV Yay. 55. Bs. İstanbul 2021, s. 94.

Câbir (r.a)'den rivâyet olunduğuna göre, Nebî (sav), "وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى" âyetini bu şekilde okumuştur.²⁴⁹

Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Ahrufü's-seb'a*'sında geçen ifadelere göre "وَاتَّخَذُوا" âyetinin "وَاتَّخَذُوا" kelimesindeki خ harfinin kesra ve fetha ile okunması, cümle haberinin iki kıraate işaret ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte ed-Dânî bu durumda iki kıraatin birbiriyle çelişmemesinin yanı sıra sahîh olduklarını ifade etmektedir.²⁵⁰ Ayrıca ed-Dânî *el-Müktefa* ' adlı eserinde "وَاتَّخَذُوا" kelimesinin kendisinden önce gelen âyetlerle bağlantılı olmasıyla birlikte "مُصَلًّى" kelimesinin de bahsini ettiği iki kıraatte aynı olduğunu söylemektedir.²⁵¹

Ed-Dânî' kıraat imamlarının okuyuşu çerçevesinde *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde İmam Nâfi ve İmam İbn Âmir'in haber konumundaki "وَاتَّخَذُوا" kelimesinin خ harfini fethayla, bunlar dışındaki imamların ise kesra ile okuduklarını rivâyet etmektedir.²⁵² İbnü'l-Cezerî rivâyeti göz önüne alındığında kendisinin Ebû Amr ed-Dânî'den benzer rivâyette bulunduğu görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî'de haber konumundaki söz konusu kelimenin, bahsini ettiğimiz imamlar tarafından aynı şekilde okunduğunu ifade etmesi dikkat çekici bir noktadır.²⁵³

3970- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَجُلًا، قَامَ مِنَ اللَّيْلِ فَقَرَأَ فَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَرْحَمُ اللَّهُ فَلَانًا كَائِنٌ مِنْ آيَةٍ أَذْكَرَ نَبِيَهَا اللَّيْلَةَ كُنْتُ قَدْ أُسْقِطْتُهَا

Aişe (r. anha)'den rivâyete göre, bir adam geceleyin kalkıp (Kur'ân) okumuş, Kur'ân okurken de sesini yükseltmiş. Sabah olunca Rasûlullah (sav) (Adam hakkında): "Allah falancadan razı olsun. O bu gece atlamış olduğum bazı âyetleri bana hatırlatmış oldu." demiştir.²⁵⁴

Bu rivâyeti Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarından tespit edemedik. Ancak Ebû Dâvûd'un bu hadisi zikretmekten maksadı, içerisinde bulunan ve değişik şekillerde okunabilen "كَائِنٌ" kelimesine dikkat çekmek istemesidir. Akabinde Âl-i İmran sûresinin 146. âyeti i kerimesinde de geçen "وَكَايْنٌ"²⁵⁵ kelimesinin İbn Kesîr tarafından "كَائِنٌ" şeklinde okunduğu halde diğer kıraat imamlarının Âl-i İmran 146. Ayette "وَكَايْنٌ" geçtiği şekliyle okuduklarını tespit ettik. Ayrıca *Avnü'l Ma-bûd* yazarının açıklamasına göre, bu kelimenin *Sünen-i Ebû*

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Sünen", Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Asriye Kütüphanesi Beyrût, (h.no: 3969), Cilt:4, Cüz:29, s. 31.

²⁵⁰ Ebû Amr ed-Dânî, "el-Ahrufü's-seb'a", s. 49.

²⁵¹ Ebû Amr ed-Dânî, "el-Müktefa", s. 26.

²⁵² Ebû Amr ed-Dânî, "Câmiu'l-Beyân", 2/888.

²⁵³ İbnü'l-Cezerî, "Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr", s. 185.

²⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 3970) 4,31.

²⁵⁵ Âl-i İmran, 2/146.

Dâvûd'un bazı nüshalarında “وَكَايْنُ” bazılarında da “وَكَايْنُ” şeklinde geçtiğini görmekteyiz. Zira bu kelimenin yukarıda görülen üç şekilde de okunması caiz olarak ifade edilmektedir.²⁵⁶ Ayrıca söz konusu bu kelimenin ekseninde gerçekleşen okuyuş ihtilafı, Kur’ân âyetlerinden değil hadis özelinde kullanılan kelimenin ihtilafından gelmektedir. كَايْنُ kelimesi bu rivâyette âyet bağlamında ele alınmayıp Hz. Peygamber’den gelen okuyuş bağlamında ele alınmıştır. Buna karşılık bu kelime özelinde oluşan okuyuş ihtilafı müellifler tarafından Kur’an-ı Kerîm’den âyetler getirilerek örneklendirilmiştir.

3971- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا خُصَيْفٌ، حَدَّثَنَا مِقْسَمٌ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: " نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ {وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُغْلَ} [آل عمران: 161] فِي قَطِيفَةٍ حُمْرَاءَ، فَقَدْتُ يَوْمَ بَدْرٍ فَقَالَ: بَعْضُ النَّاسِ لَعَلَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَهَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُغْلَ} [آل عمران: 161] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَغْلٌ مَفْتُوحَةٌ الْإِلَاءِ

وَمَا İbn Abbâs (r.a)'ın azatlı kölesi Miksem; İbn Abbâs'ın şöyle dediğini söylemiştir: " وَمَا " âyet-i kerimesi Bedir (savaşı) günü, kaybolan kırmızı bir kadife kese hadisesi üzerine inmiştir. Bazı insanlar (Münafıklardan bazı kimseler), belki de Rasûlullah almıştır, diye dedikodu etmeye başladılar. Bunun üzerine Aziz ve Celil olan Allah, (Bir Nebî için ihanet etmek asla olamaz) "وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُغْلَ" âyetini indirdi. Ebû Dâvûd: "... "ي" kelimesinin "ي" harfi meftûhtur."²⁵⁸

Bedir ganimetlerinin arasından kaybolan kadife bir keseden dolayı bazı insanların Hz. Peygamber (sav)’i suçlayıp onun aldığını düşünceleri üzerine bu âyet nazil olup Hz. Peygamber (sav)’i temize çıkarırken, diğer taraftan Nebilerde ihanet sıfatının hiçbir surette bulunmayacağını da ifade etmektedir. *Sünen*’inin *Tefsîr* kısmında bu rivâyeti ele alan Tirmizî, hadis hakkında “hasen-garîp”²⁵⁹ ifadelerini kullanmaktadır.²⁶⁰

Ebû Dâvûd’un bu hadisi rivâyet etmesinin amacı âyet-i kerime de geçen “يَغْلٌ” kelimesine dikkat çekmektir. Bu kelime kıraat imamları tarafından farklı şekillerde okunmaktadır. Ayrıca kıraat imamları tarafından en çok tercih edilen okuyuş Kur’ân’ın orijinal

²⁵⁶ el-Azîmâbâdî, “*Avnû'l-Ma'bûd Şerh'u Sünen'i Ebî Dâvûd*”, Kitabü'l-Hurûf ve'l Kıraat, 29. (h.no: 3970), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı h.1415, 11. Cilt s. 4.

²⁵⁷ Al-i İmran, 3/161.

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3971) 4,31.

²⁵⁹ Hasen-garîp: Bir râvinin tek başına rivâyet ettiği hasen hadistir. Bkz. Abdullah Aydın, “*Hadis İstılahları Sözlüğü*”, İfav Yay. 11. Bs. s. 123. Ahmet Yücel, dipnot olarak verdiğimiz bu kitabında Tirmizî’nin kullandığı birleşik tabirlerden bahsetmektedir. Bu tabirlerin hadisçiler tarafından farklı şekillerde yorumlandığını söz konusu “hasen-garîp” ifadesini de Nureddin İtr’in tek İsnâdli, sahih derecesine ulaşamamış fakat zayıf da değilse -ki müteahhiruna göre sahih li-zatihi-hasen garîp şeklinde açıkladığını aktarmaktadır. Bkz. Ahmet Yücel, “*Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*”, İfav Yay. 3. Bs. s. 177.

²⁶⁰ Tirmizî, “*Sünen*”, Ebvabü Tefsîru'l-Kur’ân, 4 (h.no:3009) Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l Ğarbü'l-İslâmiyye -Beyrût, M. 1998, 5. Cilt s. 80.

metninde yer alan “يُغَلِّ” tarzıdır. İmam Hamza, Nâfi ve Kisâî bu kelimeyi “يُغَلِّ” şeklinde yani meçhul sığayla ي harfini dammeli, غ harfini ise fethalı okumaktadırlar.²⁶¹ Musannifimiz Ebû Dâvûd da hadisin sonunda kendi açıklamasından da anlayacağımız üzere “يُغَلِّ” kelimesindeki ي harfinin meftûh olduğunu ifade etmektedir.

Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserindeki ifadeler incelendiğinde Ebû Amr, Âsım ve İbn Kesîr'in ي harfini fethalı, غ harfini ise dammeli okudukları görülmektedir.²⁶²

3972- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْهَرَمِ

Enes b. Mâlik (r.a)'ın rivâyetine göre Nebî (sav): "Ey Allah'ım, cimrilikten ve aşırı yaşlılıktan sana sığıyorum" diye dua etmiştir.²⁶³

Ele aldığımız bu rivâyeti ilgili kaynaklarımızda tespit edemedik. Ancak daha önceki hadiste de zikrettiğimiz gibi âyetin okunuşundan ziyade hadiste geçen “الْبُخْلُ” kelimesinin Hz. Peygamber (sav) tarafından hangi şekilde okunduğu tartışma konusu olmuştur.

el-Azîmâbâdî (1857-1911)'nin açıklamasına göre, bu kelimedeki ب harfi, nüshaların bazılarında dammeli olarak “مِنَ الْبُخْلِ” şeklinde harekelenmiştir. Ve Nîsa sûresinde geçen “وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ”²⁶⁴ âyet-i kerimesinin tefsîrinde müfessirler, cumhurun bu kelimeyi ب harfinin ötresi ve خ harfinin sükûnu ile “الْبُخْلُ” şeklinde okuduklarını söylemişlerdir. Ensar'ın lügatında bu kelime “ب” ve “خ”nın fethalanmasıyla “الْبُخْلُ” şeklinde okunur. “الْبُخْلُ” ve “الْبُخْلُ” şekillerinde de okunur. Bunların hepsi de Arap kabilelerine ait telaffuzlardır. Azîmâbâdî devamında Münzirî'den (ö.) naklen bu hadisin Buhârî, Müslim ve Nesâî tarafından da tahrîç edildiğini belirtmektedir.²⁶⁵ Ayrıca Azîmâbâdî'nin Münzirî (ö. 656/1258)'den naklettiği bu rivâyetin sağlamasını yapmak üzere sözü geçen mukayese de bu rivâyetin *Buhârî, Müslim ve Nesâî*'de geçtiğini de tespit ettik.²⁶⁶

²⁶¹ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/4-5.

²⁶² İbnü'l-Cezerî, “*Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*”, s. 210.

²⁶³ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3972), 4,31.

²⁶⁴ Nisa, 4/37.

²⁶⁵ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*”, 11/3.

²⁶⁶ Müslim, “*Sahihü'l-Müslim*”, Kitâbü's-Salât (h.no:2806), thk. Mahmud Fuâd Abdalbâki, Dar'ü İhyai'l Kütübü'l-Arabiyyet'ü -Kahire, Nesa'i, “*Sünen*”, Kitâbü'l-İstiâzeti, 4 (h.no:5445) thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü Matbuatü'l-İslamiyye -Haleb, 1406/1986, Buhari, “*Sahihü'l-Buhari*”, Kitâbü'd-Deavât, 37 (h.no:6365) Mısır, 1. Baskı h.1422.

3973- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ لُقَيْطِ بْنِ صَبْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، لُقَيْطِ بْنِ صَبْرَةَ قَالَ: كُنْتُ وَافِدَ بَنِي الْمُتَنَفِّقِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَذَكَرَ الْحَدِيثَ فَقَالَ يَعْني النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَحْسِبَنَّ وَلَمْ يَقُلْ لَا تَحْسَبَنَّ

Lakî b. Sabire'den rivâyete göre, Ben-i Müntefik oğullarının Rasûlullah (sav)'a giden heyeti içerisindeydim. Lakî şöyle dedi: “Nebî (sav), " لَا تَحْسِبَنَّ " diye telaffuz etti, " لَا تَحْسِبَنَّ " diye telaffuz etmedi.”²⁶⁷

Ebû Dâvûd'un hadisi ele almasındaki temel sebep söz konusu kelimenin Hz. Peygamber (sav) tarafından nasıl okunduğuna işaret etmektir. Nitekim hadiste Hz. Peygamberin “لَا تَحْسِبَنَّ” ifadesindeki “س” harfini kesralı şekilde okuduğu rivâyet edilmektedir. Kur’ân’ın orijinal metnine bakıldığında çeşitli yerlerde kullanılan “لَا تَحْسِبَنَّ” ifadesindeki “س” harfinin fethalı şekilde yazıldığı görülmektedir. Bu durum bizlere bu kelime özelindeki okuyuşta kıraat farklılıklarının olduğunu göstermektedir.

Nitekim *Avnû'l-Mab'ûd* yazarı bu konuda Nevevî (ö. 676/1277) ve Suyûtî (ö. 911/1505)'nin “وَلَمْ يَقُلْ لَا تَحْسِبَنَّ” ifadesindeki “س” harfinin fethalı okuduğunu belirtmektedir. Zira 268 âyetini eş-Şâmî, Hamza ve Âsım “س” harfini fethayla, bunlar dışındakiler ise kesra ile okumaktadır. Ayrıca *el-Ğays* ve *Lisanü'l-Arab* isimli lügat kitaplarında bu kelimelerin her iki şekilde de okunabileceği ifade edilmektedir.²⁶⁹

Ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarında “تَحْسِبَنَّ” ifadesinin başındaki ت harfinin ي olarak mı okunacağı ifade edildiği halde *Avnû'l-Ma'bûd*'da sadece “س” harfinin kesra ve fetha ile okunacağı belirtilmiştir.²⁷⁰

3974- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: " لِحَقِّ الْمُسْلِمُونَ رَجُلًا فِي غَنِيمَةٍ لَهُ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ، وَأَخَذُوا تِلْكَ الْغَنِيمَةَ فَنَزَلَتْ {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} [النساء: 94] تِلْكَ الْغَنِيمَةُ "

İbn Abbâs (r.a)'dan rivâyete göre, Müslümanlar, kendisine ait küçük bir koyun sürüsü içerisinde bulunan bir adama rastladılar. Adam onlara: “السَّلَامُ عَلَيْكُمْ” diyerek selam verdi. Onlar da onu öldürdüler ve bu sürüyü ele geçirdiler. Bunun üzerine, “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا”²⁷¹ âyet-i kerimesi indi. ²⁷²

²⁶⁷ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3973), 4,31.

²⁶⁸ Al-i İmran, 2/188.

²⁶⁹ el-Azîmâbâdî, “*Avnû'l-Ma'bûd*”, 11/ 6.

²⁷⁰ Bkz. İbnü'l-Cezerî, “*En-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/244, Ebû Amr ed-Dânî, “*et-Teyisr fi'l-Kıraati's-Seb*”, s. 319.

²⁷¹ Nisa, 4/94.

²⁷² Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3974), 4,31.

Ebû Dâvûd'un bu fasılda ele aldığı bu hadisin ihtilaf meselesi, “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ” âyet-i kerimesindeki “السَّلَامَ” kelimesidir. *Avnü'l-Ma'bûd*'a göre; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine aldığı bu hadis, metinde geçen âyet-i kerimedeki “السَّلَامَ” kelimesinin ل harfinden sonra bir elif olduğunu kabul ederek “السَّلَامَ” şeklinde okuyan kıraat imamlarının delilidir. “السَّلَامَ” “Teslim olmak, itaat altına girmek” anlamlarına geldiğinden bu okunuşa göre âyet-i kerime (Lâ ilâhe illallah demek sûretiyle) “Size teslim olan kimseye, dünya hayatının geçici menfaatlerini gözeterek, sen mümin değilsin demeyin” mânası çıkarılmaktadır.²⁷³

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde geçen ifadelerle göre bu konu üzerinde ihtilaf olmuştur: İbn Âmir, Hamza ve Halef “السَّلَامَ” kelimesindeki elif harfini hazfedip “السَّلَمَ” şeklinde okumuşlardır. Geri kalan imamlar ise elif harfini hazfetmeden olduğu gibi okumuştur.²⁷⁴

Elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in orijinal metnine bakıldığında söz konusu âyetin, Ebû Dâvûd'un yukarıda verdiği hadiste geçtiği şekliyle çelişmediği görülmektedir. Nitekim âyet-i kerime Kur'ân'da bu şekilde verilmiştir.²⁷⁵

3975- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي الزِّنَادِ وَهُوَ أَشْبَعُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ خَارِجَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقْرَأُ {غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ} [النساء: 95] وَلَمْ يَقُلْ سَعِيدٌ كَانَ يَقْرَأُ

Zeyd b. Sâbit (r.a)'ın babasından rivâyet olunduğuna göre; Nebî (sav), “غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ”²⁷⁶ şeklinde okurdu. Ebû Dâvûd, yukarıda zikredilen rivâyetteki كَانَ يَقْرَأُ lafzını Saîd b. Mansûr'un rivâyet etmediğini vurgulamaktadır.²⁷⁷ Ebû Dâvûd'un Saîd b. Mansûr kanalıyla naklettiği bu hadisin, Saîd b. Mansûr (ö. 227/842)'un *Sünen*'ine bakıldığında Ebû Dâvûd'un dediği gibi كَانَ يَقْرَأُ ifadesinin kullanılmadığı görülecektir.²⁷⁸

Hadisin kıraat ile ilgili tarafı, âyetin içerisinde geçen “غَيْرُ” kelimesidir. Hadis-i şerif, Hz. Nebî'nin bu kelimeyi okurken son harfini fethalı okumasının yanı sıra bu kelimenin “غَيْرُ” şeklinde okunabileceğini de ifade etmektedir. Bu sebeple Mekke ve Medine kurrâsı bu kelimeyi böyle okumuşlardır. Bu okuyuş, sözü geçen kelimenin hâl olmasıyla ilgilidir. Nâfi, İbn Âmir ve Kisâî de böyle (nasb ederek) okumuşlardır. *Avnü'l Ma'bûd* müellifinin açıklamasına göre, bu kelimenin ر harfini dammeli olarak okumanın cevazına sebep, âyetin öncesinde gelen

²⁷³ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/ 6.

²⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*”, 2/251.

²⁷⁵ Bu rivâyetin bir başka tahriri Buhari'de verilmiştir. Bkz. Buhari, “*Sahîhü'l-Buhari*”, Kitâb'u Tefsîru'l-Kur'an 19 (h. no:4593).

²⁷⁶ Nisa, 4/95.

²⁷⁷ Ebû Dâvûd, “*Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3975), 4,31.

²⁷⁸ Saîd b. Mansûr, “*Sünen'ü Saîd.b. Mansûr*”, thk. Habîb er-Rahmân el-A'zâmî, Dâru's-Selefiyye -Hindistan, 1403/1982, 2/153.

“الْقَاعِدُونَ” kelimesine sıfat veya bedel olabilmesidir.²⁷⁹ Aynı şekilde Ebû Amr ed-Dânî de *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde Nâfi, İbn Âmir ve Kisâ'î'nin söz konusu kelimeyi (غَيْرَ) nasb ederek, geri kalan imamların ise dammeli şekilde okuduklarını rivâyet etmektedir.²⁸⁰

Ele aldığımız rivâyetin içerisinde geçen “غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ” ifadesi *Avnü'l Ma'bûd*'da geçen ifadelerle göre Abdullah b. Ümmü Mektûm (ö. 15/636) meselesiyle alakalıdır. Okunuşundan ziyade söz konusu ibare, âyetin “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Hz. Peygamber (sav) tarafından bu şekilde ifade edildikten sonra “غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ” ibaresinin eklenmesi dikkat çekici bir noktadır. Zira mealine bakıldığında Mü'minlerden savaşa katılıp katılmayanlar üzerinde derece ifade edilmesi bağlamında İbn Ümmü Mektûm'un bizzat a'ma (kör) olmasından kaynaklı kendi durumunu sorması üzerine Hz. Peygamber (sav), katipliğini yapan Zeyd'e “غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ” ibaresini eklemesini söylemiştir.²⁸¹ Ayet, Kur'ân'a göre tam haliyle mealen şöyledir: “Mazeretleri olanlar müstesna, müminlerden savaşa katılmayıp oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlar, eşit olamaz. Allah, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda savaşanları, derece bakımından, oturanlardan üstün etmiştir. Allah, hepsine de iyilikler, güzellikler vaat etti ve Allah savaşanları oturanlardan üstün etti, pek büyük bir ecirle.”²⁸²

3976- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: " قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ)"

Enes b. Mâlik'den rivâyete göre, Rasûlullah (sav), “وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ”²⁸³ âyet-i kerimesini bu şekilde okudu.²⁸⁴

Hadis içerisinde kullanılan âyet daha önce Tirmizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının birinci bâbında yer alan 2927 no'lu rivâyetinde ele alınmıştır. Ebû Dâvûd'un bu kitabında bahsi geçen âyetle ilgili ardı sıra gelen iki rivâyet bulunmaktadır. Benzeri hadisin bir sonraki rivâyette geçmesinden dolayı gerekli açıklamamızı da bir sonraki rivâyette yapacağız.

²⁷⁹ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 29. (rv.no: 3975) s. 7.

²⁸⁰ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân*”, 3/1016.

²⁸¹ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 29. (rv.no: 3975) s. 7.

²⁸² Nisa, 4/95.

²⁸³ Maide, 5/45.

²⁸⁴ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3976), 4,31.

3977- حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قَرَأَ: (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ)"

Enes b. Mâlik"den rivâyet olunduğuna göre; Nebî (sav), " وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنُ بِالْعَيْنِ" 285 âyet-i kerimesini bu şekilde okumuştur. 286

Ebû Dâvûd'un kitabında ele aldığı bu rivâyet daha önce ele aldığımız Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının birinci bâbında yer alan 2927 no'lu rivâyetle benzerlik göstermektedir. Bahsettiğimiz benzerlik yalnızca hadiste geçen âyetin benzerliğini kapsamamaktadır. Bunun yanı sıra senet ve metin benzerliğini de gözler önüne sermektedir. Sözü geçen rivâyet üzerinde daha önce ilgili kaynaklarımızdan incelemelerimizi yaptığımız için tespitlerimizi tekrardan yazma gereği duymadık. Hadisin benzer yönlerini zikretmek ve anlamını ortaya koymak yeterli olacaktır.

3978- حَدَّثَنَا الثَّقَلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ سَعْدٍ الْعَوْفِيِّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: {اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ} [الروم: 54] فَقَالَ: (مِنْ ضَعْفٍ) قَرَأْتُهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا قَرَأْتُهَا عَلَى، فَأَخَذَ عَلَيَّ كَمَا أَخَذْتُ عَلَيْكَ

Atiyye b. Sâ'd El-Avfi'den rivâyete göre dedi ki: 287 "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ" âyetini Abdullah b. Ömer'in yanında okudum. Ve bana; "مِنْ ضَعْفٍ" şeklinde oku, dedi. Ve tekrardan şöyle dedi: "Ben bu âyeti Rasûlullah (sav)'a senin bana okuduğun şekilde okudum o da benim sana itiraz ettiğim gibi bana itiraz etti." 288

Ebû Dâvûd'un kitabında ele aldığı bu rivâyet daha önce ele aldığımız Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının dördüncü bâbında yer alan 2936 no'lu rivâyetle benzerlik göstermektedir. Bahsini ettiğimiz benzerlik senet ve metin benzerliğidir. Hadiste geçen âyetin Tirmizî'de aynen geçmesi sebebiyle daha önce incelemelerimizi yapmıştık. Söz konusu rivâyet üzerinde daha önce ilgili kaynaklarımızdan incelemelerimizi yaptığımız için tespitlerimizi tekrardan yazma gereği duymadık. Hadisin benzer yönlerini zikretmek ve anlamını ortaya koymak yeterli olacaktır.

3979- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْقُطَيْبِيُّ، حَدَّثَنَا عُيَيْدٌ يَعْنِي ابْنَ عَقِيلٍ، عَنْ هَارُونَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ضَعْفٍ

285 Maide, 5/45.

286 Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 3977), 4,31.

287 Rûm, 30/54.

288 Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 3978), 4,31.

Ebû Saîd'den rivâyete göre; Nebî (sav), âyet-i kerimesini “مِنْ ضُعْفٍ”²⁸⁹ şeklinde okumuştur.²⁹⁰

Bu hadisin benzeri gerekçeleriyle birlikte Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* kitâbının 3978 no'lu rivâyetinde açıklanmıştır.

3980- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَسْلَمَ الْمُنْقَرِي، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى، قَالَ: قَالَ أَبِي بْنُ كَعْبٍ: (بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَحُوا) " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: بِالنَّاءِ

بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ " Übey b. Kâ'b, "فَلْتَفَرَحُوا" kelimesi "ت" ile okunur."²⁹² Ebû Dâvûd: "فَلْتَفَرَحُوا"²⁹¹ âyetini bu şekilde okumuştur. Abdurrahmân b. Ebzâ'dan rivâyet olunduğuna göre;

Avnü'l-Ma'bûd'da geçen ifadelerle göre Ebû Dâvûd'un söz konusu hadisteki "فَلْتَفَرَحُوا" kelimesini "ت" harfîyle rivâyet ettiği görülmektedir.²⁹³ *Tahbîru't-Teyssîr*'e bakılacak olursa İbnü'l-Cezerî; Kırâat-i Aşere imamlarından Ya'kûb el-Hadramî kıraatinin meşhûr iki râvisinden biri olan Ruveys'in²⁹⁴ "فَلْتَفَرَحُوا" kelimesini "ت" ile okuduğu, diğerlerinin ise "ي" ile okuduğunu rivâyet etmektedir.²⁹⁵ Ebû Amr-Dânî de *Câmiu'l Beyân*'ında da aynı şekilde geri kalan imamların "ي" ile okuduğu rivâyet edilmektedir.²⁹⁶

Ancak İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde kullandığı ifadeler Ruveys konusunda aksini iddia etmektedir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, *Neşr*'inde Ruveys'in "ي" ile rivâyet ettiğini aktarmaktadır. Übey b. Kâ'b (ö. 33/654 [?])'dan rivâyete göre Rasûlullah (sav): بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَحُوا هُوَ "فَلْتَفَرَحُوا" kelimesini bu şekilde yani "ت" ile okumuştur.²⁹⁷

Tahbîru't-Teyssîr'de ifade ettiği gibi *Neşr*'de de geri kalanların "ي" ile okuduğunu rivâyet eden İbnü'l-Cezerî, âyetin devamında gelen "يَجْمَعُونَ" kelimesinde de ihtilaf bulunduğunu bizlere aktarmaktadır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'ye göre Ebû Câ'fer, İbn Âmir ve Ruveys söz konusu kelimeyi "ي" ile okumaktadır.²⁹⁸

3981- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْأَجَلِجِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَرَأَ: (بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا تَجْمَعُونَ)

²⁸⁹ Rûm, 30/54.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, "*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*", (h.no: 3979), 4,31.

²⁹¹ Yunus, 10/58.

²⁹² Ebû Dâvûd, "*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*", (h.no: 3980), 4,31.

²⁹³ el-Azîmâbâdî, "*Avnü'l-Ma'bûd*" 11/9.

²⁹⁴ Bkz. Tayyar Altıkulaç, "Ruveys", *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s.274.

²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî "*Tahbîru't-Teyssîr*", s. 400.

²⁹⁶ Ebû Amr ed-Dânî, "*Câmiu'l-Beyân*", 3/1185.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, "*en-Neşr*", 2/285.

²⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, "*en-Neşr*", 2/285.

Übey b. Kâ'b'dan rivâyete göre; Nebî (sav), “بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْتَفَرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا”²⁹⁹ âyet-i kerimesini bu şekilde okumuştur.³⁰⁰

Bu hadis, Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* kitabında yer alan 3980 no'lu rivâyetle benzerlik göstermektedir. Benzerliğinden dolayı rivâyeti tekrar ele alma gereksinimi duymadık. Zira hadiste geçen âyet aynı olduğundan yapacağımız açıklama ve tespitler de aynı olacaktır.

3982- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدَ، أَنَّهَا سَمِعَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ (إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ)

Esma bint Yezîd'den rivâyet olunduğuna göre; Kendisi Nebî (sav)'den “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ”³⁰¹ âyet-i kerimesini bu şekilde okurken işitmiş.³⁰²

Ebû Dâvûd'un kıraat kitabına aldığı bu hadisin benzerini Tirmizî de “*Ebvabü'l-Kıraat*” adlı kitâbının ikinci bâbında yer alan 2931-2932 no'lu rivâyetlerinde ele almıştır. Tirmizî ve Ebû Dâvûd, sözü geçen bu rivâyeti kitaplarında peş peşe gelecek şekilde iki defa ele almışlardır. Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un aynı tavrı göstermesi söz konusu rivâyetlerin kıraat farklılıkları noktasında önemine işaret etmektedir.

3983- حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ الْمُخْتَارِ، حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أُمَّ سَلَمَةَ: كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ {إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ} [هود: 46] ؟ فَقَالَتْ: قَرَأَهَا (إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ) قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ هَارُونُ النَّحْوِيُّ، وَمُوسَى بْنُ خَلْفٍ، عَنْ ثَابِتٍ، كَمَا قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ

Şehr b. Havşeb'den rivâyete göre; dedi ki: “Ben, Ümmü Seleme'ye; Rasûlullah (s.a.v), “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ”³⁰³ âyetini nasıl okurdu? Diye sordum. Onu, “إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ” şeklinde okudu” dedi. Ebû Dâvûd: “Bu hadisi Harun en-Nahvî ile Mûsâ b. Halef de Sâbit'ten, Abdulazîz b. el-Muhtâr'ın rivâyet ettiği gibi rivâyet ettiler.”³⁰⁴

Bu hadis muhteva açısından Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* kitabında yer alan 3982 no'lu rivâyetle benzerlik göstermekte olup senedi itibariyle farklılık göstermektedir.

²⁹⁹ Yunus, 10/58.

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3981), 4,31.

³⁰¹ Hûd, 11/46.

³⁰² Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3982), 4,31.

³⁰³ Hûd, 11/46.

³⁰⁴ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3983), 4,31.

3984- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ حَمْرَةَ الزِّيَّاتِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَعَا بَدَأَ بِنَفْسِهِ وَقَالَ: " رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى مُوسَى لَوْ صَبَرَ لَرَأَى مِنْ صَاحِبِهِ الْعَجَبَ، وَلَكِنَّهُ قَالَ { إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي } [الكهف: 76] " طَوَّلَهَا حَمْرَةُ

Übey b. Kâ'b şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) dua ettiği zaman önce kendinden başlardı. Ve şöyle buyurdu: "Allah'ın rahmeti bizim ve Mûsâ'nın üzerine olsun. Eğer Mûsâ, arkadaşının acayıplıklarına sabretseydi pek çok şey görecekti. Fakat o şöyle dedi: " إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا { إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي }³⁰⁵ Ebû Dâvûd: "Hamza (bu cümlede geçen "لَدُنِّي" kelimesini) د harfini ötresi ve ن harfini şeddesi ile "لَدُنِّي" şeklinde okudu."³⁰⁶

Ebû Dâvûd'un zikrettiği bu hadis, Tirmizî'nin Kitâbü'l-Kıraat kitâbının üçüncü bâbında yer alan 2933 no'lu rivâyetinde geçmektedir. İçerik bağlamında Tirmizî'de yaptığımız açıklamalar bu hadiste de benzerlik göstereceğinden tekrar ele almayı gerekli görmedik. Bununla birlikte Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un zikrettiği bu hadisin sened kısmında farklı râviler olmakla birlikte 3984, 3985 ve 3986 no'lu hadisleri Abdullah b. Abbâs, Übey b. Kâ'b'dan rivâyet etmiş olması önemli bir husustur.

3985- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْجَارِيَةِ الْعَبْدِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ: " قَرَأَهَا { قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي } [الكهف: 76] وَتَقَلَّلَهَا "

Übey b. Kâ'b'dan rivâyet olunduğuna göre; Nebî (sav), "قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي"³⁰⁷ âyetinin لَدُنِّي kelimesini, ن harfî şeddeli olacak şekilde okumuştur.³⁰⁸

Bu hadis Ebû Dâvûd'un Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat kitâbında ele aldığı 3984 no'lu hadis ile içerik kapsamında benzerlik göstermekte olup Tirmizî'nin 2933 no'lu rivâyetiyle sened kısmı noktasında farklılık göstermektedir.

3986- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ الْمَصِيصِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دِينَارٍ، حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ أَوْسٍ، عَنْ مِصْدَعِ أَبِي يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: أَقْرَأَنِي أَبِي بِنِ كَعْبٍ كَمَا أَقْرَأَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " { فِي عَيْنِ حَمْنَةٍ } [الكهف: 86] مُحَقَّقَةً "

³⁰⁵ Kehf, 18/76.

³⁰⁶ Ebû Dâvûd, "Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 3984), 4/31.

³⁰⁷ Kehf, 18/76.

³⁰⁸ Ebû Dâvûd, "Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 3985), 4/31.

Misda' Ebû Yahyâ'dan rivâyete göre: “Ben İbn Abbâs'ı, "Übey b. Kâ'b bana; “ فِي عَيْنٍ ”³⁰⁹ kelimelerini Rasûlullah (sav)'in kendisine okuttuğu gibi okudu. م' den sonraki harfi elif değil de hemze olarak okurken işittim.”³¹⁰

Ebû Dâvûd'un “ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ ” âyetini ele aldığı bu hadis, söz konusu çalışmamızda ele aldığımız Tirmizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitâbının üçüncü bâbında yer alan 2934 no'lu rivâyette geçmektedir. Muhteva açısından benzerlik gösteren hadisler senet noktasında farklılık arz etmektedir.

3987- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا وَهَيْبُ بْنُ عَمْرٍو التَّمَرِيُّ، أَخْبَرَنَا هَارُونُ، أَخْبَرَنِي أَبَانُ بْنُ تَعْلَبٍ، عَنْ عَطِيَّةِ الْعُوفِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " إِنَّ الرَّجُلَ مِنْ أَهْلِ عِلِّيِّينَ لَيُشْرَفُ عَلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ فَتُضِيءُ الْجَنَّةُ لِوَجْهِهِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ - قَالَ: وَهَكَذَا جَاءَ الْحَدِيثُ دُرِّيٌّ مَرْفُوعَةً الدَّالُّ لَا تُهْمَزُ - وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ لَمِنْهُمْ وَأَنْعَمًا"

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet olunduğuna göre; Nebî (sav) şöyle buyurmuştur: “Cennetin en yüksek yerlerinin halkından olan bir kimse kendinden aşağıda olan cennet ehline bakar da o kimse, cennet ehlinin yüzünün parlaklığı ile aydınlanır. Çünkü o makamda bulunan cennet ehlinin yüzleri inci parlaklığında bir yıldız gibidir.” Ebû Dâvûd: “Bu hadis bana böyle “دُرِّيٌّ”³¹¹ şeklinde yani hemzesiz ve dammeli د harfiyle geldi. Ebû Bekir ile Ömer de onlardandır. Fazilet ve nimetlenme bakımından daha da üstündürler.”³¹²

Ebû Dâvûd, bu hadiste geçen “دُرِّيٌّ” ibaresinin kendisine bu şekilde hemzesiz ve dammeli د harfiyle geldiğini rivâyet etmektedir. Söz konusu rivâyeti araştırdık fakat bulamadık. Ancak *Avnü'l-Ma'bûd*'u incelediğimizde sözü geçen kelimeyle ilgili olarak Azîmâbâdî'nin şöyle demiştir: “Münâvî (ö. 1031/1622) bu konu hakkında şöyle söylemektedir: “دُرِّيٌّ” ibaresindeki د harfi damme, ي harfi ise hemzesiz olduğu gibidir. Yani kelime hemzesiz meçhul sîğada gelmiştir.” Müellifimiz, Beğavî'nin Nûr sûresinin tefsîrinde şöyle aktardığını rivâyet etmektedir: “دُرِّيٌّ” ibaresindeki د harfi dammeli, ي harfi ise şeddeli ve hemzesizdir.” Ayrıca meşhûr kıraat imamlarının okuyuşu ile ilgili birkaç bilgi veren Azîmâbâdî şöyle söylemektedir: “Ebû Amr ve Kisâî, “دُرِّيٌّ” kelimesindeki د harfini kesralı, ي harfini de hemzeli şekilde okumuşlardır. Ayrıca Hamza ve Ebû Bekir د harfini dammeli, ي harfini de hemzeli okuyarak bu noktadaki ihtilafı da göstermektedir.”³¹³

³⁰⁹ Kehf, 18/86.

³¹⁰ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3986), 4,31.

³¹¹ Nûr, 24/35.

³¹² Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3987), 4,31.

³¹³ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/13.

3988- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَهَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَكَمِ النَّخَعِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو سَبْرَةَ النَّخَعِيُّ، عَنْ فَرْوَةَ بْنِ مُسَيْكٍ الْغُطَيْفِيِّ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا عَنْ سَبَأٍ مَا هُوَ أَرْضٌ أَمْ امْرَأَةٌ؟ فَقَالَ: لَيْسَ بِأَرْضٍ وَلَا امْرَأَةً، وَلَكِنَّهُ رَجُلٌ وَلَدَ عَشْرَةَ مِنَ الْعَرَبِ فَتَيَّامَنَ سِتَّةً وَتَسَاءَمَ أَرْبَعَةً قَالَ عُثْمَانُ الْغُطَفَانِيُّ، مَكَانَ الْغُطَيْفِيِّ، وَقَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَكَمِ النَّخَعِيُّ

Ferve b. Müseyk el-Gutayf'dan rivâyete göre; Nebî (sav)'ye vardım. Nebî bir hadis zikretti ve cemaatten birisi şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü, bize Sebe'i anlat, o bir yer midir yoksa bir kadın mıdır? Dedi. Nebî (sav)şöyle buyurdu: "O kadın değildir, bir yer de değildir. Fakat o Araplardan on kavim meydana getiren bir adamdır. Altısı Yemen dolaylarına, dört kavim de Şam'a yerleşti". Osmân, "el-Gutayfi" kelimesinin yerine "el-Gatâfâni" kelimesini rivâyet etti ve bize, el-Hasan b. El-Hakem en-Nehâî, haber verdi" Dedi.³¹⁴

Bu hadisin kıraat bölümüyle ilgili yönü Neml sûresinin 22. âyetiyle, Sebe' sûresinin 15. âyetinde geçen “سَبَأٌ” kelimesidir. Ebû Dâvûd'un bizlere aktarmış olduğu bu hadiste Hz. Peygamber'in, “عَنْ سَبَأٍ” ibaresinin okunuşu hakkında bir bilgi yer almamaktadır. Hadiste vermiş olduğumuz meâlin yanı sıra söz konusu kavramın okunuşu yerine Nedir? Neresidir? tarzı soruların cevaplarını kapsamaktadır.

Kelimeyle ilgili Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarından taramalar yaptık ve iki müellifimizin konu hakkında aynı şeyleri yazdıklarını tespit ettik. Nihâyetinde el-Bezzî ile Ebû Amr'ın bu kelimeyi, her iki âyet-i kerimede hemzeyi fethalı ve tenvinsiz olarak okuduklarını gördük. Ayrıca Kunbûl (ö. 291/904), vakf niyetiyle her iki âyette de hemzeyi sakın okumuş, geri kalan kıraat imamları da kesralı ve tenvinli okumuşlardır.³¹⁵ Bu hadisin tamamı Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer almaktadır. Aynı zamanda Tirmizî, bu hadis hakkında “hasen-garîp” yorumunu yapmaktadır.³¹⁶

3989- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَبُو مَعْمَرٍ الْهَذَلِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَايَةً فَذَكَرَ حَدِيثَ الْوَحْيِ قَالَ: " فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى { حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ } [سبأ: 23]"

İsmail'in Ebû Hureyre (r.a)'den rivâyetine göre; Nebî (sav), vahiy hadisini zikretmiş: “Bu, Yüce Allah'ın “حَتَّى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ”³¹⁷ âyetidir” demiş.³¹⁸

³¹⁴ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3988), 4,31.

³¹⁵ Ebû Amr ed-Dânî, “*et-Teyssîr*”, s. 458, İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, 2/337, İbnü'l-Cezerî, “*Tahbîrû't-Teyssîr*”, s. 491.

³¹⁶ Tirmizî, “*Sünen*” Tefsîrû'l-Kur'ân, 35, (h.no:3222) c.5, s. 361.

³¹⁷ Sebe', 34/23.

³¹⁸ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3989), 4,31.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer verdiği bu hadisi, Buhârî de senedin son râvisi olan Ebû Hureyre (r.a) kanalıyla tahrîç etmiştir.³¹⁹ Hadiste geçen “حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ” âyetinin “فُزِّعَ” kelimesi üzerinde kıraat imamları tarafından ihtilaf meydana gelmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî kaynaklarında yaptığımız taramalarda genel olarak bu kelimenin “فُزِّعَ” şeklinde okunduğunu tespit ettik. Ancak İbn Âmir ve Ya'kûb'un “فُزِّعَ” kelimesinin ف ve ز harfini fethalı olacak şekilde okudukları sonucuna vardık. Bunların dışındaki imamların ise bu kelimenin ف harfini dammeli, ز harfini ise kesralı okuduğunu tespit ettik.³²⁰

Ebû Dâvûd şerhi *Avnü'l-Ma'bûd*'da geçen ifadelere göre az evvel zikrettiklerimizi destekler nitelikte İbn Âmir ve Ya'kûb'un ف ve ز harfini fethalı, diğer kıraat imamlarının ise ف harfini dammeli, ز harfini ise kesralı okudukları bilgisi verilmektedir. Şerhimizde ayrıca eş-Şâmî'nin de “فُزِّعَ” kelimesinin ف ve ز harfini fethalı, geri kalanların da ف harfini dammeli, ز harfini ise kesralı okuduğu rivâyet edilmektedir.³²¹

3990- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ النَّيْسَابُورِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ، يَذْكُرُ عَنْ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: "قَرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ} [الزمر: 59] " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا مُرْسَلُ الرَّبِيعِ لَمْ يُدْرِكْ أُمَّ سَلَمَةَ

Nebî (sav)'in hanımı Ümmü Seleme, Nebî (sav)'in “بَلَىٰ قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ”³²² âyetini bu şekliyle okuduğunu rivâyet etmiştir. Ebû Dâvûd: “Bu hadis mürseldir. Zira er-Rabi, Ümmü Seleme'ye yetişememiştir.”³²³

Sözü geçen hadis ile ilgili ihtilafları Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l- Cezerî kaynaklarında araştırdık fakat bulamadık. Azîmâbâdî'nin *Avnü'l-Ma'bûd* adlı eserinde konuyla ilgili birtakım bilgiler mevcuttur. Nitekim Müfessirlerin yaptığı açıklamaya göre, bu âyetin baş tarafında bulunan “بَلَىٰ” kelimesi, bu âyetten iki âyet önce bulunan, هَدَيْنِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ, bu âyetindeki “لَوْ” kelimesinden doğan olumsuzluğa ret için gelmiştir. Zira olumsuzluğun reddi “بَلَىٰ” kelimesiyle olur.

Ayrıca kıyamet gününde günahkâr nefsin içinde bulunduğu durum, “بَلَىٰ” kelimesiyle reddedilmiştir. “قَدْ جَاءَتْكَ” kelimesinin sonuna gelen ك harfiyle bundan sonra gelen kelimelerinin

³¹⁹ Buhari, “*Sahîhü'l-Buhari*”, 9/141.

³²⁰ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân*”, 4/1505, “*et-Teyisîr*”, s. 482, İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, 2/351, “*Tahbirü't-Teyisîr*”, s. 517.

³²¹ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 29. (rv.no: 3989) s. 14.

³²² Zümer, 39/59.

³²³ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3990), 4,31.

sonlarındaki ت zamirlerinin bu hadiste ifade edildiği gibi kesra ile okunmaları bu zamirlerin Zümer sûresinin 56. âyetinde geçen “نَفْسٌ” kelimesine döndüklerini kabul eden kimselerin kanaatine göre bir durumdur. Çünkü “نَفْسٌ” kelimesi lafzen semai müennes bir kelimedir. Burada “نَفْسٌ” kelimesiyle günahkâr kişinin kastedildiğini ifade edenlere göre ise, bu zamirlerin kaynakları şahıs olması itibariyle müzekker ve fethalıdır. İbn Ya'mer (ö. 89/708 [?]), Ebû Hayve (ö. 158/775 [?]), ez-Zaferânî (ö. 260/874), İbn Miksem (ö. 354/965), Mes'ûd b. Sâlih (ö.?), Şâfiî (ö. 204/820), Yahyâ İbn Kesîr (ö. 129/747) gibi kimseler bu zamirlerin kaynağının “نَفْسٌ” kelimesi olduğu noktasından hareket ederek onları kesralı okumuşlardır. Hz. Ebû Bekir'le kızı Hz. Aişe'nin ve Hz. Ümmü Seleme'nin kıraatlerinde aynı okuyuşun yapıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Beydâvî'nin açıklamasına göre İmam Âsım, bu zamirlerin müzekker olduklarını kabul ederek onları fethalı okumuştur. Her ne kadar bu Hadis-i Şerif muttasıl bir senetle rivâyet edilmişse de aslında mürseldir. Nitekim Münzirî de bu hadisin mürsel olduğunu söylemiştir.³²⁴

3991- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى النَّحْوِيُّ، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: " سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُهَا {فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ} [الواقعة: 89]"

Aişe (r. anha)'nın şöyle dediği rivâyet olunmuştur. “Ben, Nebî (sav)’i,³²⁵ “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ” âyetini bu şekliyle okurken işittim.”³²⁶

Kıraat imamları “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ” âyet-i kerimesinde geçen “فَرُوحٌ” kelimesindeki ر harfinin fethalı mı yoksa dammeli mi okunacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Suyûtî, bu harfin dammeli okunacağını söylemiştir. Nitekim konumuza esas teşkil eden bu hadiste söz konusu ر harfinin dammeli olarak okunabileceğini bizlere aktarmaktadır. Meşhûr olan kıraate göre harf fethalı olarak okunur. İmam Beğavî (ö. 516/1122) 'nin açıklamasına göre; bu harfi kıraat imamlarından İmam Ya'kûb dammeli, diğerleri ise fethalı okumuşlardır.³²⁷

İbnü'l-Cezerî: “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ” âyetindeki “فَرُوحٌ” kelimesi itibariyle ihtilaf ettiler: Ruveys söz konusu kelimedeki “ر” harfinin dammeli okunduğunu rivâyet etti. Diğer imamlar ise bunu fethalı şekilde okudu. İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinde sıraladığı silsilede Aişe (r. anha)'ye göre Rasûlullah (sav), “فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ” şeklinde okurdu. Bu rivâyet özelinde İbnü'l-

³²⁴ el-Azîmâbâdî, “Avnü'l-Ma'bûd” 11/15.

³²⁵ Vakı'a, 56/89.

³²⁶ Ebû Dâvûd, “Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat”, (h.no: 3991), 4,31.

³²⁷ el-Azîmâbâdî, “Avnü'l-Ma'bûd” 11/17.

Cezerî: “Ebû Dâvud da bizim rivâyet ettiğimiz gibi *Sünen*’inde rivâyet etmiştir.” ifadesini kullanmıştır.³²⁸

Ayrıca Ebû Dâvûd’un *Sünen*’ine aldığı bu hadis, Tirmizî’nin *Kitabü’l-Kıraat* kitabının altıncı bâbında yer alan 2938 no’lu rivâyetle konu bağlamında benzerlik taşımaktadır. İki *Sünen*’de de yer alan hadis, senedin râvilerinde farklılık göstermesi hasebiyle önem arz etmektedir. Ancak dikkat edilmesi bir nokta vardır -ki o da şudur: İki farklı tahrîci yapılan bu hadislerin senedinin müntehasında Aişe (r.anha) bulunmaktadır. Söz konusu rivâyet, sened zincirinde Hz. Aişe (r. anha)’dan Peygamberimiz (sav)’e ulaşmaktadır.

3992- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ عَطَاءٍ- قَالَ ابْنُ حَنْبَلٍ: لَمْ أَفْهَمْهُ جَيِّدًا- عَنْ صَفْوَانَ- قَالَ ابْنُ عَبْدِ: ابْنُ يَعْلَى- عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: " سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُنْبَرِ يَقْرَأُ: {وَنَادُوا يَا مَالِكُ} [الزخرف: 77] " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْنِي بِلَا تَرْخِيمٍ

İbn Ya’lâ’nın babasının rivâyetine göre; dedi ki: “Ben Nebî (sav)’i,³²⁹ ”وَنَادُوا يَا مَالِكُ“ âyetini minber üzerinde bu şekilde okurken işittim.” Ebû Dâvûd: Râvi, Hz. Nebî (sav)’nin “مَالِكُ” kelimesini terhîmsiz³³⁰ olarak okuduğunu kastetmek istiyor.³³¹

Bu rivâyetin ed-Dânî ve İbnü’l-Cezerî kaynaklarında tespitini sağlayamadık. Ancak müellifimizin meşhûr şârihi Azîmâbâdî’nin *Avnü’l-Ma’bûd* adlı eserinden bilgilere rastladık. Söz konusu hadisin metninde geçen يَا مَالِكُ kelimesi bir münâdâ olarak terhîm kuralına tabi tutulup sonundaki ك harfi hafzedilebilir. Yani bu kelime terhîm kaidesi gereğince “يَا مَالٍ” şeklinde okunabilir. Ancak Ebû Dâvûd’un naklettiği bu hadis, Peygamber Efendimizin bu kelimeyi terhîm kaidesine tabi tutmadan “يَا مَالِكُ” şeklinde okuduğunu ifade etmektedir. Nitekim Beydâvî de bu kelimenin "ل" harfinin kesralı ve dammeli olarak “يَا مَالٍ” ve “يَا مَالُ” şekillerinde okunabileceğini ifade etmektedir. *Ruhu’l-Meânî* müellifinin açıklamasına göre, Hz. Ali (r.a) ile İbn Mes’ûd, İbn Vessâb ve A’miş bu kelimeyi terhîm kaidesine tabi tutarak okumuşlardır. Bu kıraate göre âyetin manâsı şöyle olur: "Onlar, cehennem’in bekçisi olan Mâlik’e seslenip O’nu yardıma çağırırlar." *Avnü’l Mabû’d*’a göre Münzirî şöyle söylemektedir: “Bu hadisi Buhârî, Tirmizî ve Nesâî tahrîç etmiştir. Tirmizî’ye göre bu hadis, “hasen sahîh garîptir”³³²

³²⁸ İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr fî’l-Kıraati’l-Aşr*”, 2/383.

³²⁹ Zuhûrî, 43/77.

³³⁰ Terhîm, kolaylık için nidadan sonraki kelimenin sonundan bir harf düşürmek anlamına gelmektedir. Sözlük Anlamı İçin Bkz: Kadir Güneş, “*Arapça-Türkçe Sözlük*” Mektep Yayınları s. 463, İstanbul 2017.

³³¹ Ebû Dâvûd, “*Kitabü’l-Hurûf ve’l-Kıraat*”, (h.no: 3992), 4,31.

³³² Bkz. Münzirî, “*İcma*”, Thk. Halid b. Muhammed b. Osmân, Bs. 1425/2004, s. 106. Azîmâbâdî, “*Avnü’l-Ma’bûd*” 11/15-16. Tirmizî tarafından birleşik tabirler arasında kullanılan “hasen sahih garip” ifadesi hadisin birkaç tarikinin olmasının yanı sıra bazı isnâdlarında gariplik durumu olduğu anlamına gelmektedir. Bkz. Ahmet Yücel, “Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi” age. s. 177.

3993- حَدَّثَنَا تَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنِّي أَنَا الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ

Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'dan rivâyet olunmuştur; dedi ki: Rasûlullah (sav), “إِنِّي أَنَا الرَّزَّاقُ”³³³ âyetini bana bu şekilde okudu.”³³⁴

Ebû Dâvûd'un zikrettiği bu hadis, muhteva açısından Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* bölümünün yedinci bâbında yer alan 2940 no'lu rivâyette de geçmektedir. Metin bağlamında benzerlik gösteren bu hadis, Tirmizî'nin zikrettiği hadis çerçevesinde senedi itibariyle râviler noktasında farklılık göstermektedir. Sened zinciri tamamen farklı olmasada bazı râviler, ikisinde de aynı şekilde kullanılmıştır.

Avnû'l-Ma'bûd'a göre; bahsi geçen hadiste söz konusu ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ âyet-i kerimesinde geçen الْمَتِينُ kelimesinin son harfinin dammeli mi yoksa kesralı mı okunacağı konusunda kıraat imamları ihtilafa düşmüşlerdir. Sözü geçen kelimenin son harfini dammeli okuyanların delilleri ele aldığımız hadiste الْمَتِينُ kelimesinin kendinden önce geçen ذُو kelimesinin sıfatı oluşudur. Bu harfi kesralı olarak okuyanlara göre الْمَتِينُ kelimesi ذُو kelimesinin değil الْقُوَّةُ kelimesinin sıfatıdır. Sıfat mevsufuna tabi olduğundan, الْمَتِينُ kelimesinin son harfinin harekesi الْقُوَّةُ kelimesinin son harfinin harekesi gibi kesra olması gerekir. Ebû Dâvûd'un bize aktardığı bu rivâyet sözü geçen harfin dammeli olarak okunacağını ifade etmektedir. Hadisin râvilerinden olan Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)'un kıraati de böyledir. A'meş ise bu harfi kesralı olarak okumuştur. Ayrıca Beydâvî (ö. 685/1286)'de tefsîrinde bu kelimenin kesralı olarak okunacağını ifade etmektedir.³³⁵

3994- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَانَ يَقْرَأُهَا {فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ} [القمر: 15] يَعْنِي مُتَقَلًّا " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: مَضْمُومَةُ الْمِيمِ مَفْتُوحَةُ الدَّالِّ مَكْسُورَةُ الْكَافِ

Abdullah b. Mes'ûd (r.a)'dan rivâyete göre; “Nebî (sav),”³³⁶ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ âyet-i kerimesini (د harfini) şeddeli olarak okumuştur.” Ebû Dâvûd: “م mezmûm, د meftûh, ك da meksûrdur.”³³⁷

Ebû Dâvûd'un zikrettiği bu hadis, içerik bağlamında Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* bölümünün beşinci bâbında yer alan 2937 no'lu rivâyetinde de geçmektedir Metin bağlamında benzerlik gösteren bu hadis, Tirmizî'nin zikrettiği hadis çerçevesinde senedi itibariyle râviler

³³³ Zâriyat, 51/58.

³³⁴ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3993), 4,31.

³³⁵ el-Azîmâbâdî, “*Avnû'l-Ma'bûd*” 11/16.

³³⁶ Kamer, 54/22.

³³⁷ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3994), 4,31.

noktasında farklılık göstermektedir. Sened zinciri tamamen farklı olmasa da baş tarafı benzerlik göstermektedir. İki rivâyette de Ebû İshâk'tan sonra zikredilen râvilerin tamamı Hz. Peygamber'e ulaşıncaya dek aynıdır. Ancak baş tarafında Ebû Dâvûd'un senet zincirinde Hafs b. Ömer (ö. 154/771), Şu'be (ö. 193/809), yer alırken Tirmizî'nin senet zincirinde ise Mahmud b. Ğaylân (ö.?), Ebû Ahmed ez-Zübeyr (ö. 126/743-44) ve Süfyân (ö.?) yer almaktadır.

Söz konusu hadis ile ilgili bilgileri Tirmizî bölümünde de tespit edemedik. Bu nedenle hadisin iki müellif tarafından nasıl ve ne şekilde ele alındığını göstermeye çalıştık. İki *Sünen* müellifinin ilgili bölümleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ele almak yeterli olacaktır.

3995- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَارِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُكَدِّرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: رَأَيْتُ " النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ { أَيْحَسِبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَةٌ } [الهمزة: 3]

Câbir (r.a.)'den rivâyet olunmuştur; dedi ki: “Ben, Nebî (sav)’in “*يَحْسِبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَةٌ*”³³⁸ âyet-i kerimesini bu şekilde okurken gördüm.”³³⁹

Ebû Dâvûd'un bu rivâyetini İbnü'l-Cezerî ve Ebû Amr ed-Dânî'nin eserleri arasında yaptığımız inceleme sonucunda tespit edemedik. Ancak sözü geçen hadis ile ilgili bilgileri *Avnü'l-Ma'bûd*'da tespit edebildik. Hadiste geçen “*يَحْسِبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَةٌ*” âyetinin “*يَحْسِبُ*” kelimesindeki *س* harfinin kesralı mı yoksa fethalı mı okunacağını yanı sıra kelimenin hemen öncesinde bir istifhâm hemzesinin olup olmadığı hususunda ihtilaf meydana gelmiştir.

Azîmâbâdî; Münzirî nüshası ile diğer bir nüshasının dışında tüm *Sünen-i Ebû Davûd* nüshalarında da bu kelimenin bu şekilde kullanıldığını fakat tecvid ve tefsîr kitaplarında böyle bir kıraate rastlamadığını, meşhûr olan kıraate göre de bu kelimenin başındaki fethalı hemzenin hafzedilerek okunduğunu rivâyet etmektedir. Sözü geçen kelime, *Ġaysü'n-Nef* (NÛRÎ, Ali b. Sâlim (ö. 1118/1706) isimli eserinde ise eş-Şâmî³⁴⁰, İmam Âsım ve İmam Hamza'nın bu kelimedeki *س* harfini fethalı, bunların dışında kalan kıraat imamlarının ise kesralı okudukları aktarılmaktadır. Azîmâbâdî, Suyûtî'nin (ö. 911/1505); *ed-Dürrü'l-Mensûr* isimli eserinde İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Merdûye (ö. 410/1020) ve Hatîb el-Bağdadî (ö. 463/1071)'nin Câbir (ö. 78/697) 'den yaptıkları rivâyete dayanarak Hz. Peygamber (sav)'in “*يَحْسِبُ*” kelimesini istifhâmsız okumasının yanı sıra “*يَحْسِبُ*” kelimesindeki *س* harfini de kesralı olarak okuduğu bilgisini rivâyet etmektedir.³⁴¹

³³⁸ Hümeze, 104/3.

³³⁹ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3995), 4,31.

³⁴⁰ Eş-Şâmî isimli zatın kim olduğu hususuyla ilgili yaptığımız araştırmada yeterli sayıda kaynağa ulaşamadık. Ancak tahminlerimize göre İmam İbn Âmir olması muhtemeldir. Çünkü Çetintaş Hoca'nın “*Kıraat-ı Seb'a Usûl ve Kaideleri*” adlı çalışmasında sözü geçen bu imamımız eş-Şâmî' olarak geçmektedir.

³⁴¹ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/18.

Azîmâbâdî'nin Suyûtî'den naklettiği bu bilgiyi bizler de Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı eserini inceledikten sonra tespitini sağlayabildik. Söz konusu rivâyet, Suyûtî'nin bu eserinde birebir ele alınmıştır. Ayrıca sözü geçen eserde Suyûtî, “يُحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ” âyetinin geçtiği bu rivâyeti İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938)'in İkrime (r.a) (ö. 105/723)'den tahrîç ettiğini rivâyet etmektedir.³⁴²

3996- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَمَّنْ أَقْرَأَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " {فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ} [الفجر: 26] وَثَاقَهُ أَحَدٌ " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: بَعْضُهُمْ أَدْخَلَ بَيْنَ خَالِدٍ وَأَبِي قِلَابَةَ رَجُلًا

Ebû Kılabe'den rivâyet olunduğuna göre; Rasûlullah (sav) “ فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابُهُ أَحَدٌ وَلَا يُوثِقُ ”³⁴³ âyetini kendisine bu şekilde okutmuştur.” Ebû Dâvûd: “Bazıları Hâlid ile Ebû Kılâbe arasına bir râvi sokmuşlardır.”³⁴⁴

Kıraat imamları, Ebû Dâvûd'un bu hadisin metninde geçen “يُعَذِّبُ” kelimesindeki ذ harfi ile “يُوثِقُ” kelimesindeki ث harfinin fethalı mı yoksa kesralı mı okunacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Meşhûr olan kıraate göre bu harflerin ikisi de kesralı ve her iki kelime de malum sîğasıyla okunurlar. Ancak İmam Beğavî'nin açıklamasına göre Kisâi ile Yâ'kûb bu harfleri fethalı ve fiilleri meçhul sîğasıyla, bunların dışındaki kıraat imamları da bu harfleri kesralı ve fiilleri ma'lum sîğasıyla okumuşlardır.³⁴⁵ Ebû Amr ed-Dânî'ye göre de aynı durum söz konusudur. Nitekim eserlerinde belirttiğine göre Kisâi ve Âsım'ın, ذ harfi ile ث harfinin fethalı, bunlar dışındakilerin ise sözü geçen kelimedeki bu harfleri kesra ile okuduğunu rivâyet etmektedir.³⁴⁶ İbnü'l-Cezerî'de az evvel yukarıda belirttiğimiz bilgileri destekler nitelikte Ya'kûb ve Kisâi'nin sözü geçen harfleri fethalı okuduklarını rivâyet etmektedir. Aynı zamanda ed-Dânî'nin ifade ettiği gibi diğerlerinin de bu harfleri kesralı okuduğunu aktarmaktadır.³⁴⁷

3997- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ خَالِدِ الْحَدَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: أَنْبَأَنِي مَنْ أَقْرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ مَنْ أَقْرَأَهُ مَنْ " أَقْرَأَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ} [الفجر: 25] " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَرَأَ غَاصِمٌ، وَالْأَعْمَشُ، وَطَلْحَةُ بْنُ مُصَرِّفٍ، وَأَبُو جَعْفَرٍ يَزِيدُ بْنُ الْقَعْقَاعِ، وَشَيْبَةُ بْنُ نَصَّاحٍ، وَنَافِعُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ الدَّارِيُّ، وَأَبُو عَمْرٍو بْنُ الْعَلَاءِ، وَحَمْرَةُ الزِّيَّاتِ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجُ،

³⁴² Suyûtî, “*ed-Dürrü'l-Mensûr*”, Dâru'l-Fikr -Beyrût, 8/624.

³⁴³ Fecr, 89/25-26.

³⁴⁴ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3996), 4,31.

³⁴⁵ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/19.

³⁴⁶ Ebû Amr ed-Dânî “*et-Teyssîr*”, s. 222 “*Câmiu'l-Beyân*”, 4/1700.

³⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, 2/400.

وَقَتَادَةُ، وَالْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ، وَمُجَاهِدٌ، وَحُمَيْدُ الْأَعْرَجِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، لَا يُعَذِّبُ وَلَا يُوثِقُ إِلَّا الْحَدِيثَ الْمَرْفُوعَ، فَإِنَّهُ يُعَذِّبُ بِالْفَتْحِ

Ebû Kılâbe'den rivâyet okunuştur: “Nebî (sav)'in okuttuğu yahut okuttuğunun okuduğu gibi ³⁴⁸” âyetinin bu şekilde okunacağını bana haber verdi.” Ebû Dâvûd:³⁴⁹

Bu hadiste ³⁵⁰ فَیَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ geçen kelimelerini Âsım, A'meş, Talha b. Mûsârrıf, Ebû Ca'fer, Yezîd b. el-Ka'kâ (ö. 130/747-48), Nâfî b. Abdurrahmân, Abdullah b. Kesîr ed-Dârî (ö. 120/738), Ebû Amr b. el-Âla (ö. 154/771), Hamza ez-Zeyyâd, Abdurrahmân el-A'rac (ö. 117/735), Katâde, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Humeyd el-A'rac (ö. 130/747-48), Abdullah b. Abbâs, Abdurrahmân b. Ebû Bekir'e okumuşlardır. ³⁵⁰ يُعَذِّبُ kelimesindeki ذ harfinin meftûh okunacağına dair haber veren bu hadis merfudur.

Bu hadis Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* bölümünde yer alan 3996 no'lu rivâyetle benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte benzer içerikte ele aldığı bu iki hadis arasında sened kısmında bazı râviler farklılık göstermektedir. Bir diğer farkı ise iki hadis, aynı içeriğe sahip olduğundan Ebû Dâvûd'un 3997 no'lu hadise “قَالَ أَبُو دَاوُدَ” ifadesiyle başlayarak yorum yapmasıdır. Yapacağımız açıklamalarda tekrara düşmemek adına kısaca benzerlik ve farklılıklarını ifade etmek yeterli olacaktır.

3998- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ أَبِي عُبَيْدَةَ، حَدَّثَهُمْ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَعْدِ الطَّائِيِّ، عَنْ عَطِيَّةِ الْعَوْفِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا ذَكَرَ فِيهِ جَبْرِيلُ وَمِيكَالُ فَقَالَ: جَبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ خَلَفْتُ مِنْذُ أَرْبَعِينَ سَنَةً لَمْ أَرَفِعِ الْقَلَمَ عَنْ كِتَابَةِ الْحُرُوفِ مَا أَعْيَانِي شَيْءٌ مَا أَعْيَانِي جَبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a)'den rivâyet olunmuştur; dedi ki: Rasûlullah (s.a.v.), içerisinde Cebrâil ve Mikâil'e dair bir söz zikretti. Ebû Saîd: Hz. Peygamber, bu iki meleğin ismini “جَبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ” şeklinde okudu. Ebû Dâvûd: “Halef, şöyle dedi: “Ben kırk senedir harfleri yazmaktan kalemimi kaldırmadım. Beni “جَبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ” kadar hiçbir kelime yormadı.”³⁵²

Kıraat imamları, Ebû Dâvûd'un bu rivâyetinde geçen “جَبْرَائِيلُ وَمِيكَائِيلُ” kelimelerinin nasıl okunacağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*'unda bu hadisi detaylı şekilde ele almış ve şöyle demiştir: “Allame el-Hâfâcî (ö. 1069/1659), Beydâvî

³⁴⁸ Fecr, 89/25.

³⁴⁹ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3997), 4,31.

³⁵⁰ Merfu Hadis İçin Bkz: Abdullah Aydın, “*Hadis Istılahları Sözlüğü*”, İFAV Yayınları, 11. Baskı, s. 188, İstanbul 2020.

³⁵¹ Bakara, 1/98.

³⁵² Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 3998), 4,31.

(ö. 685/1286) haşiyesinde Cibrîl kelimesinin on üç şekilde okunabileceğini söylemiş ve bunları şu şekilde göstermiştir:

- 1- Bu kıraat şekilleri içerisinde dil kurallarına ve edebiyatına en uygun olanı “جَبْرِيلُ” şeklinde olan kıraat türüdür. Nitekim Ebû Amr, Nâfi, İbn Âmir, Hafs ve Âsım bu kelimeyi bu şekilde okumuşlardır. Bu kıraat Hicâz bölgesine uygundur.
- 2- “جَبْرِيلُ” kelimesinin ج harfinin fethalı şekilde okunduğu kıraat, İbn Kesîr ve Hasan el-Basrî'nin kıraatidir. Ancak Arap dili ve tefsîr âlimi olan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822)³⁵³, bu kıraati Arapça kurallarına uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir.
- 3- “جَبْرَائِيلُ” okunuşundaki kıraat şekli ise Hamza ve Kisâ'î'nin kıraatidir. Ayrıca bu kıraat, Kays ve Temîm kabilelerinin lehçesidir.
- 4- “جَبْرَائِلُ” şeklinde hemzeden sonra ي harfinin olmadığı bu kıraat Âsım'dan rivâyet edilmiştir.
- 5- “جَبْرَائِلُ” şeklinde hemzeden sonra ل harfinin şeddeli olarak geldiği kıraat, yine Âsım'dan rivâyet olmuştur.
- 6- “جَبْرَائِلُ” kelimesinin bu şekli İkrime'nin kıraatidir.
- 7- “جَبْرَائِيلُ” şeklinde hemzeden sonra ي harfinin olduğu kıraat.
- 8- “جَبْرَائِيلُ” harekesiz eliften sonra iki tane ي harfinin olduğu bu kıraat A'meş'e aittir.
- 9- “جَبْرَالُ” şeklinde kıraat.
- 10- “جَبْرِيلُ” kelimesinin ي harfiyle kasr yapıldığı bu kıraat Talha b. Mûsârrıf'a aittir.
- 11- “جَبْرَيْنُ” şeklinde kıraat.
- 12- “جَبْرَيْنُ” şeklinde ج harfinin kesralandığı kıraat.
- 13- “جَبْرَيْنُ” şeklinde okunan kıraat.³⁵⁴

Ebû Amr ed-Dânî'nin eserlerinde de bu kelime üzerinde ihtilaf meydana geldiği rivâyet edilmiştir. Nitekim ج harfinin kesralanması ve fethalanmasının yanı sıra bu kelimenin hemzesiz okunması rivâyetleri arasında yer almaktadır. Aynı şekilde “مِيكَالُ” kelimesinin “مِيكَالُ” şeklinde hemzeli ve hemzesiz, ي harfinin medli ve med olmaksızın okunduğu da rivâyet edilmiştir. Yine ed-Dânî'nin aktardığı bilgilere göre İbn Kesîr'in “جَبْرِيلُ” kelimesinin ج harfini fethalı ر harfini kesralı ve hemze olmaksızın okuduğunu görmekteyiz. Ebû Bekir ise sözü geçen bu iki harfi fethalı, hemzeyi de ي harfi olmaksızın meksûr şekilde okumuştur. Nitekim Kisâî'nin okuyuşu da bu şekildedir. Hafs ve Ebû Amr “وَمِيكَالُ” kelimesini ي harfiyle hemze olmaksızın, Nâfi ise

³⁵³ Bkz. Zülfikar Tüccar, “Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ”, *DİA, TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 12, s. 406-408.

³⁵⁴ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/20.

aksi olarak ي harfi olmaksızın hemzeyle okumuştur. Bunların dışındakiler de hemzeden sonra ي harfiyle okumuştur.³⁵⁵

İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrû't-Teysîr*'inde Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inde ifade ettiği cümlelerden kopmamakla birlikte Hafs ve Ebû Amr ifadesinin yanına İmam Ya'kûb'u, Nâfî'nin yanına da okuyuşuna emsal teşkil etmesi adına Ebû Câ'fer'i eklemiştir.³⁵⁶ İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde geçen rivâyete göre ed-Dânî'nin rivâyetine benzer şekilde İbn Kesîr'in “جبريل” kelimesinin ج harfini fethalı ر harfini kesralı ve hemze olmaksızın okuduğu görülmektedir. Hamza, Kisâ'î ve Halef'in sözü geçen bu iki harfi de fethalı okudukları da rivâyet edilmektedir. İbnü'l-Cezerî'ye göre “ميكائيل” kelimesinde ihtilaf söz konusudur. Nitekim Basra halkı ve Hafs, bunu ي harfi olacak şekilde hemzesiz okumaktadır. Medineliler ise ي harfi olmaksızın hemzeli şekilde okumaktadır.³⁵⁷

3999- حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَخْزَمَ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ يَعْنِي ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ، قَالَ: ذُكِرَ كَيْفَ قِرَاءَةُ جِبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ عِنْدَ الْأَعْمَشِ، فَحَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَعْدِ الطَّائِي، عَنْ عَطِيَّةِ الْعُوفِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَاحِبَ الصُّورِ فَقَالَ: عَنْ يَمِينِهِ جِبْرَائِيلُ، وَعَنْ يَسَارِهِ مِيكَائِيلُ

Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyete göre; dedi ki: “Rasûlullah (sav), Sûr³⁵⁸ sahibinden bahsetti ve sağında “جِبْرَائِيلُ” (Cebrâîl), solunda da “مِيكَائِيلُ” (Mikâîl) vardır.” buyurdu.³⁵⁹

Bu rivâyet izahını yaptığımız Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf* ve *'l-Kıraat* bölümünde yer alan 3998 no'lu rivâyetiyle benzerlik gösterdiğinden tekrardan açıklamayı gerekli görmedik. Ebû Dâvûd'un bu iki rivâyeti içerik kapsamında benzerlik gösterirken rivâyet zincirinde farklı kişiler olmasından dolayı sened noktasında farklılık göstermektedir.

4000- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: مَعْمَرٌ وَرُبَّمَا ذَكَرَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ، يَقْرَأُونَ {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ} ، وَأَوَّلُ مَنْ قَرَأَهَا (مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ) مَرْوَانُ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ، وَالزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ

İbnü'l-Müseyyeb dedi ki: “Nebî (sav) ile Ebû Bekir, Ömer ve Osmân (r.a), “مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ”³⁶⁰ âyet-i kerimesini bu şekliyle okumuşlardır. İbn Şihâb ez-Zührî dedi ki:

³⁵⁵ Ebû Amr ed-Dânî, “*el-Ahrufü's-seb'a*”, s. 42, “*et-Teysîr*”, s. 75.

³⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, “*Tahbîrû't-Teysîr*”, s. 292.

³⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, 2/219.

³⁵⁸ Adil Bebek, “Sûr” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 37, s. 534-535.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve 'l-Kıraat*”, (h.no: 3999), 4,31.

³⁶⁰ Fatiha, 1/3.

âyetini ilk defa bu şekilde okuyan Mervân'dır.” Ebû Dâvûd: “Bu hadis, Zührî'nin Enes'den rivâyet ettiği hadisten de Sâlim vasıtasıyla babasından rivâyet ettiği hadisten de sağlamdır.”³⁶¹

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer alan bu hadis, Tirmizî'nin *Ebvabü'l-Kıraat* bölümünün birinci bâbında yer alan 2927 ve 2928 no'lu hadislerle metin çerçevesinde benzerlik göstermektedir. Fatiha sûresindeki ihtilafları ele alan bu rivâyet daha önce ele alındığından ilgili kaynaklardan yapılan araştırmaları tekrar yazma gereği duymadık. Tirmizî'de rivâyetlerin biri Ümmü Seleme yoluyla diğeri ise Enes b. Mâlik kanalıyla gelirken sözü geçen bu rivâyet, İbnü'l Müseyyeb (ö. 94/713) kanalıyla gelmektedir. İçerik noktasında benzerlik gösteren bu rivâyetler sened noktasında tespitini yaptığımız gibi farklılık göstermektedir.

4001- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى الْأَمَوِيُّ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّهَا ذَكَرَتْ أَوْ كَلِمَةً غَيْرَهَا "قِرَاءَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ). الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ) يُقَطِّعُ قِرَاءَتَهُ آيَةً آيَةً " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ يَقُولُ الْقِرَاءَةُ الْقَدِيمَةُ {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}

İbn Cüreyc'in Abdullah b. Müleyke'den yaptığı rivâyete gere; Ümmü Seleme, Rasûlullah (sav)'in (Kur'ân-ı Kerîm) okuyuşunu (şöyle) zikretmiştir: “Râvilerden biri, “zikretmiştir” kelimesinde tereddüt etmiştir. Ümmü Seleme dedi ki: “Rasûlullah (sav), “بِسْمِ اللَّهِ” âyetlerini okurken her bir âyetin sonunda kıraatına ara verirdi.” Ebû Dâvûd: “Ben Ahmed'i, “eskiden beri okunan kıraat “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” şeklidir” Derken işittim.”³⁶³

Rivâyet edilen bu hadis, Ebû Dâvûd'un *Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* bölümünde yer alan 4000 no'lu rivâyetle konu çerçevesinde benzerlik gösterip sened noktasında farklılık göstermektedir. Ebû Dâvûd'un bu hadisi, 4000 no'lu hadiste bahsettiğimiz Tirmizî'nin Ümmü Seleme hadisiyle sened ve metin bağlamında benzerlik göstermektedir.

4002- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُثَيْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: كُنْتُ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى حِمَارٍ، وَالشَّمْسُ عِنْدَ غُرُوبِهَا فَقَالَ: هَلْ تَدْرِي أَيْنَ تَغْرُبُ هَذِهِ؟ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ فَإِنَّهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنِ حَامِيَةٍ

Ebû Zer' (r.a)'den şöyle dediği rivâyet olunmuştur; dedi ki: “Ben merkebe binmiş bulunan Rasûlullah (sav)'in gerisindeydim. Güneş batıyordu. Bana, "Bu güneş nereye batıyor

³⁶¹ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 4000), 4,31.

³⁶² Fatiha, 1/Besmele, 1-2.

³⁶³ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 4001), 4,31.

biliyor musun?" diye sordu. Ben de Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dedim. “فَإِنَّهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ”³⁶⁴ (Kuşkusuz o kızgın bir pınara batıyor) buyurdu.”³⁶⁵

Bu hadisin benzer bir rivâyeti, Timizî'nin *Kitabü'l-Kıraat* kitabının üçüncü bâbında yer alan 2934 no'lu rivâyetinde geçmektedir. Sözü geçen iki hadis, metin kapsamında aynı âyetleri ele alsalar da sened noktasında ayrılmaktadırlar.

4003- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ عَطَاءٍ، أَنَّ مَوْلَى ابْنِ الْأَسْفَعِ، رَجُلٌ صِدْقٍ أَخْبَرَهُ عَنْ ابْنِ الْأَسْفَعِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهُمْ فِي صُفَّةِ الْمُهَاجِرِينَ فَسَأَلَهُ إِنْسَانٌ: أَيُّ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ أَعْظَمُ؟ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " { اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ } [البقرة: 255]"

İbnü'l-Eska'dân gelen rivâyete göre; dedi ki: “Nebî (sav), Muhacirlerin Suffâ ehlini ziyaret etmiş. Onlardan birisi Hz. Nebî'ye, Kur'ân-ı Kerîm'de en büyük âyet hangisidir? Diye sormuş. Nebî (sav) de, “اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ”³⁶⁶ diye cevap verirken işitmiş.”³⁶⁷

Ebû Dâvûd'un zikrettiği bu hadis, meâlinden de anlayacağımız üzere âyetü'l-kürsî'nin faziletinden bahsetmektedir. Sözü geçen bu rivâyet Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarında geçmemektedir. Ancak âyetin “هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ” kısmının “الْقَيُّومُ” kelimesinin, *Avnü'l-Ma'bûd*'da farklı okuyuşlara tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Nitekim bu kelimeyi Hz. Ömer (r.a) ile Abdullah b. Mes'ûd “الْقَيَّامُ” şeklinde, Alkame (ö. 62/682) de “الْقَيْمُ” şeklinde okumuştur.³⁶⁸ Bununla beraber hepsinin mânası aynıdır. Ayrıca Ebû Dâvûd'un âyetü'l-kürsî'nin olduğu başlıkta daha önce bu hadisten bahsederken tekrar burada zikretmesinin sebebi, âyet-i kerimede geçen “الْقَيُّومُ” kelimesinin farklı şekillerde okunduğuna yönelik işaretleri tezimizi güçlendirmektedir.³⁶⁹ Söz konusu bu hadis genel hatlarıyla ele alınacak olursa *Buhârî*'de tahrîç edilmediği ancak Müslim'in *Sahîh*'inde tahrîç edildiği söylenebilir.³⁷⁰ Müslim'de kullanılan bu hadisin metin kapsamında aynı ancak sened yönüyle farklı olduğunu söylemek mümkündür. Müslim'in yanı sıra Suyûtî de bu hadisi *ed-Dürri'l-Mensûr* adlı eserinin birçok yerinde zikrederken Dârimî (ö. 255/869) ve Taberânî (ö. 360/971) gibi pek çok kimsenin de bu hadisi tahrîç ettiğini rivâyet etmektedir.³⁷¹

³⁶⁴ Kehf, 18/86.

³⁶⁵ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, 4,31.

³⁶⁶ Bakara, 2/255.

³⁶⁷ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 4003), 4,31.

³⁶⁸ el-Azîmâbâdî, “*Avnü'l-Ma'bûd*” 11/25.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, “*Vitr*”, 17 (h.no:1460), 2/72.

³⁷⁰ Müslim, “*Kitabu's-Salât*”, 44 (h.no:810), 1/556.

³⁷¹ Suyûtî, “*ed-Dürri'l-Mensur*”, 2/12.

4004- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ الْمُنْقَرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُ قَرَأَ { هَيْتُ لَكَ } [يوسف: 23] فَقَالَ: شَقِيقٌ: إِنَّا نَقْرُؤُهَا (هَيْتُ لَكَ) يَعْني فَقَالَ: ابْنُ مَسْعُودٍ أَقْرَأُهَا كَمَا عَلَّمْتُ أَحَبُّ إِلَيَّ

Şakîk'in Abdullah b. Mes'ûd'tan rivâyetine göre; İbn Mes'ûd (r.a), ³⁷²“هَيْتُ لَكَ” âyet-i kerimesini bu şekliyle okumuştur. Şakîk dedi ki: "Biz bu âyeti “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okuyoruz." Şakîk, "İbn Mes'ûd: “Benim bu kelimeyi bana öğretildiği gibi okumam daha çok hoşuma gidiyor” dediğini anlatmak istiyor.”³⁷³

Yûsuf sûresinde geçen “هَيْتُ لَكَ” kelimelerinin “هَيْتُ لَكَ” gibi farklı okuyuş tarzlarına sahip olması, sözü geçen bu kelimelerin İmamlar arasında ihtilafa sebebiyet verdiğini göstermektedir. Nitekim ed-Dânî; Nâfî ve İbn Zekvân'ın “هَيْتُ لَكَ” şeklinde, İbn Kesîr'in “هَيْتُ لَكَ”, geri kalanların ise “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okuduklarını rivâyet etmiştir.³⁷⁴ Ebû Amr ed-Dânî'nin belirttiğine göre İbn Mes'ûd, “هَيْتُ لَكَ” şeklinde, Ebû Vâil (ö. 82/701) ise “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okumuştur. Ayrıca *Câmiu'l-Beyân* adlı eserinde bu okuyuşları ele alan ed-Dânî, Ebû Dâvûd'un bu hadisi ilgili fasılda tahrîç ettiğini de rivâyet etmektedir. Ed-Dânî'nin Ebû Dâvûd'u zikretmesi tezimizde ele aldığımız başlıca kişilerin eserlerinin birbirlerine kaynaklık ettiğini göstermesi bağlamında önem arz etmektedir.³⁷⁵

İbnü'l-Cezerî de sözü geçen âyet kelimeleri üzerinde ihtilaf meydana geldiğini ifade etmiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî, Medinelilerin “هَيْتُ لَكَ” şeklinde, İbn Zekvân'ın ise “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir. Yine İbnü'l-Cezerî'nin rivâyet ettiğine göre İbn Âmir sözü geçen kelimedeki ة harfini kesralı, diğerleri ise bu harfi fethalı ve hemzesiz şekilde ي harfiyle birlikte ت harfini de dammeli okumuştur. Yine İbnü'l-Cezerî'ye göre Ebû Câ'fer ve İbn Zekvân “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okurken İbn Kesîr “هَيْتُ لَكَ”, Hişâm ise “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okumaktadır.³⁷⁶ *Avnü'l-Ma'bûd* yazarına göre sözü geçen bu kelime üzerinde beş farklı okuyuş söz konusudur. Bunlar:

- 1- İbn Mes'ûd, Hz. Peygamber (sav)'den هَيْتُ لَكَ olarak,
- 2- Yahyâ b. Vessâb (ö.?), Hz. Peygamber (sav)'den هَيْتُ لَكَ olarak,
- 3- İbn Abbâs, Hz. Peygamber (sav)'den هَيْتُ لَكَ olarak,
- 4- Ebû Vâil, Hz. Peygamber (sav)'den هَيْتُ لَكَ olarak,

³⁷² Yûsuf, 12/23.

³⁷³ Ebû Dâvûd, “*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*”, (h.no: 4004), 4,31.

³⁷⁴ Ebû Amr ed-Dânî, “*et-Teyssîr*”, s. 128.

³⁷⁵ Ebû Amr ed-Dânî, “*Câmiu'l-Beyân*”, 1/138-139.

³⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, 2/293, “*Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr*”, s 254.

5- Zîr b. Hubeyş (ö. 82/701), Hz. Peygamber (sav)’den هَيْتَ لَكَ olarak rivâyet etmişlerdir.³⁷⁷

Farklı kaynaklardan incelediğimiz bu kelimeler hemen hemen her kıraate göre farklı okunmaktadır.

4005- حَدَّثَنَا هَنَادٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: قِيلَ لِعَبْدِ اللَّهِ إِنَّ أَنْاسًا يَقْرَأُونَ هَذِهِ الْآيَةَ {وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ} [يوسف: 23] فَقَالَ: "إِنِّي أَقْرَأُ كَمَا عَلِمْتُ أَحَبُّ إِلَيَّ {وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ} [يوسف: 23]"

Şakîk'den rivâyet olunduğuna göre; dedi ki: Abdullah (b. Mes'ûd)'a; "Bazı kimseler "وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ" âyetini bu şekilde okuyor denildi de O: "Şüphesiz âyetin, "وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ" böyle öğretildiği şeklinde okumam bana daha sevimlidir." Dedi.³⁷⁹

Bu hadis, Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* bölümünde yer alan 4004 no'lu rivâyette ele alınıp incelenmiştir. Sened kısmındaki râvilerin farklı olması durumu iki hadisi birbirinden farklı kılmaktadır. Ancak bizler çalışma konusu olarak metin kısmına yöneldiğimiz için ilgili izahlarımızı da bu yönde yapmaktayız. Dolayısıyla bizler de bir önceki hadiste konuyla ilgili gerekli izahları yaptığımız için tekrara düşmemek adına bu rivâyete de aynı şeyleri yazmayı gerekli görmedik.

4006- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، ح وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً تُغْفَرُ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ) "

Ebû Saîd el-Hudri'den rivâyet olunduğuna göre; "Allah Teâlâ İsrail oğullarına buyurdu ki diye söze başlayarak "ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً تُغْفَرُ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ" âyeti kerimesini bu şekilde okudu."³⁸¹

Ebû Amr ed-Dânî'nin naklettiğine göre Nâfî, "ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً تُغْفَرُ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ" âyetindeki "تُغْفَرُ" kelimesinin ت harfini dammeli, ف harfini fethalı okumuştur. Ebû Bekir'de bu şekilde okumuştur. Sözü geçen bu kelimeyi diğer imamlar ise ن harfî olacak şekilde fethalı, ف harfini ise kesralı okumuştur. Hadiste geçen âyetin "تُغْفَرُ" kelimesi bizim elimizdeki Kur'ân nüshalarına göre okunuşu diğer imamların okuduğu gibi "تُغْفَرُ"³⁸² şeklinde geçmektedir.³⁸³ İbnü'l-Cezerî de ed-Dânî'nin *et-Teyisîr*'inde ifade ettiği gibi Nâfî, İbn Âmir, Ebû Câ'fer ve

³⁷⁷ el-Azîmâbâdî, "Avnü'l-Ma'bûd" 11/26.

³⁷⁸ Yûsuf, 12/23.

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 4005), 4,31.

³⁸⁰ Bakara, 2/58.

³⁸¹ Ebû Dâvûd, "Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat", (h.no: 4006), 4,31.

³⁸² Bakara, 2/58.

³⁸³ Ebû Amr ed-Dânî, "Câmiu'l-Beyân", 3/1119, "et-Teyisîr", s. 363.

Ya'kûb'un "تَغْفَرُ" kelimesinin ت harfini dammeli, ف harfini fethalı, bunlar dışındakilerin de ن harfi olacak şekilde fethalı, ف harfini ise kesralı okuduklarını rivâyet etmektedir.³⁸⁴ Sözü geçen bu kelimenin *Avnü'l-Ma'bûd*'da rivâyet edildiği şekle bakıldığında Nâfi'nin "يَغْفَرُ" şeklinde, İbn Âmir'in ise "تَغْفَرُ" şeklinde okuduğu görülmektedir.³⁸⁵

4007³⁸⁶ - حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَعْدٍ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ

Bu hadis, Ebû Dâvûd'un *Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat* bölümünde yer alan 4006 no'lu rivâyette yine Zeyd b. Eslem yoluyla Hişâm b. Sâ'd'dan rivâyet olunmuştur.

4008 - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: نَزَلَ الْوَحْيُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَقَرَأَ عَلَيْنَا {سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا} [النور: 1] " قَالَ أَبُو دَاوُدَ: يَعْنِي مُخَفَّفَةً حَتَّى آتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَاتِ

Aişe (r. anha)'den rivâyet olunmuştur; dedi ki: Bir gün Rasûlullah (sav)'a vahiy geldi. Bunun üzerine ³⁸⁷ "سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا" âyet-i kerimesini bize bu şekliyle okudu." Ebû Dâvûd: "Urve, Hz. Nebî'(sav)'in "وَفَرَضْنَاهَا" kelimesinin ر harfini şeddesiz olarak okuduğunu söylemek istiyor."³⁸⁸

Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği bu hadiste söz konusu âyetin "وَفَرَضْنَاهَا" kelimesi üzerine yaptığı yorumdan, ihtilafın bu kelime üzerinde var olduğu kanaatine vardık. Sözü geçen "وَفَرَضْنَاهَا" kelimesi ed-Dânî'nin rivâyetlerine göre İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın ر harfini şeddeli (وَفَرَضْنَاهَا), geri kalan imamların ise "tahfîf"³⁸⁹ yaparak okuduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁰ İbnü'l-Cezerî'ye göre de bu kelime üzerinde ihtilaf meydana gelmiştir -ki onun rivâyet ettiğine göre İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir, sözü geçen kelimenin ر harfini şeddeli (وَفَرَضْنَاهَا), bunların dışındakiler de tahfifli (وَفَرَضْنَاهَا) şekilde okumaktadır.³⁹¹ *Avnü'l-Ma'bûd*'a göre de hadiste geçen bu kelime üzerinde ihtilaf meydana gelmekle birlikte İbn Kesîr (ö. 120/738) ve Ebû Ömer (ö. 320/932) ر harfini şeddeli (وَفَرَضْنَاهَا), diğer kıraat imamları ise muhaffef/tahfifli şekilde okumaktadır.³⁹²

³⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, "*Tahbîru't-Teyisîr*", s. 379.

³⁸⁵ el-Azîmâbâdî, "*Avnü'l-Ma'bûd*" 11/27.

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, "*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*", (h.no: 4007), 4,31.

³⁸⁷ Nûr, 24/1.

³⁸⁸ Ebû Dâvûd, "*Kitabü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*", (h.no: 4008), 4,31.

³⁸⁹ Tahfîf: "Harfi şeddesiz okumak anlamına gelmektedir." Bkz. Abdullah Aydın, "Hadis İstılahları Sözlüğü", s. 323.

³⁹⁰ Ebû Amr ed-Dânî, "*Câmiu'l Beyân*", 3/1398, "*et-Teyisîr*", s. 161.

³⁹¹ İbnü'l-Cezerî, "*Tahbîru't-Teyisîr*", s. 479, "*en-Neşr*", 2/330.

³⁹² el-Azîmâbâdî, "*Avnü'l-Ma'bûd*" 11/28.

SONUÇ

Kıraat alanında kayda değer çalışmalar yapan alimlerimiz arasında öne çıkan Ebû Âmr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin; Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un rivâyetleri ekseninde kendi kaynaklarında rivâyetleri ele aldıkları şekliyle bir kısım ayetlerin veya kelimelerin çoğunlukla kıraat imamı arasındaki okuyuş farklılıklarını örneklemek çalışmamızın hem konusunu hem de önemini göstermektedir. Konuyu seçmemizin temel nedeni öncelikle hadis kitaplarında kıraate dair rivâyetlerin kıraate kaynaklığını, yansımalarını ve hadis-kıraat ilişkisini belirli eserler çerçevesinde ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda kıraat ve hadis ilminin konu, yöntem, teknik ve gaye açılarından aralarında benzerliklerin olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim her iki ilimde temel inceleme alanı olarak sened yer almaktadır. Kıraat ve hadislerin sened zinciriyle nakledildiği ve nakil esaslı ilim dalları olduğu gözden kaçmamaktadır. Yine her iki ilim dalının da İslam dininin temel kaynaklarını muhafaza etme yönünden sorumlu oldukları söylenebilir. Ayrıca öğretim metodu açısından her iki ilmin de semâ ve arz usulünü kullandığı tespit edilmiştir. Hadis ilminde farklı öğrenim ve öğretim yolları da bulunmaktadır. Konu itibarıyla iki ilimden bazı eserlerin incelendiği bu çalışmada Hadis ilminin Kıraat ilmine kaynaklık yaptığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Tirmizî'nin *Sünen*'i, Ale'l-ebvâb tertibe sahip olmakla birlikte *Taharetten İlel'e* kadar 46 kitabı içermektedir. Diğer eser sahipleri bölümlerine "Kitâb" ismini verirken Tirmizî, "*Ebvâb*" başlığını koymayı uygun görmüştür. Nitekim zikredeceği hadislerin merfû karakterine işaret ederken ifadesini, "*an Resulillahi sallallahu aleyhi ve sellem*" cümlesiyle tamamlamayı amaç edinmiştir. 2496 Bâb'dan meydana gelen bu eser, farklı sayımlara göre 3956 veya 4051 hadis barındırmaktadır. Hadis sayısında farklılık arz etmesinin sebebi Tirmizî üzerine yapılan *Tuhfetü'l-Ahvezi* şerhinin 4051 hadis ihtiva etmesidir. Ancak A.M. Şâkir'in tahkikiyle başlayan baskıya göre 3956 hadisten oluşmaktadır. Bizler çalışma konusu olarak bu kitapların 43. Sırada bulunan "*Ebvâbü'l-Kıraat*" bölümünü ele aldık. Bu kitap Fatıha sûresinden başlamak üzere toplamda 13 Bâb (Başlık) içermektedir. Şâkir'in tahkikiyle 3956 hadis içerisinde 2927-2949 hadisleri arasında yer alan kıraat başlığı toplamda 23 hadis ihtiva etmektedir. "*Ebvâbü'l-Kıraat*" bölümü bazı kaynaklarda yer yer karşımıza "*Kitâbü'l Kıraat*" şeklinde çıkmasından sebeple bizde bu kullanımı uygun gördük. Ebû Dâvûd'a gelecek olursak Tirmizî'den farklı olarak genelde bâb başlıkları altında az hadise yer vermekle birlikte bazen bu kuralını ihlal ettiği de görülmektedir. Nitekim birkaç sayfalık hadislerin vârid olduğu bâblar görülebilmektedir. Bununla birlikte *Sünen*'inde *Kitabü'l-Hurûf* ve *'l-Kıraat* gibi bazı kitaplarında bâbların hiç bulunmadığını da ifade etmek gerekir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i 40 Kitab

(Bölüm), 1889 Bâb (Alt başlık), 4800 hadisten meydana gelmektedir. Ebû Dâvûd, 40 başlık olarak ele aldığı bu eserinde kıraat ile ilgili müstakil bir bölüm açmıştır. Çalışma konumuz olması hasebiyle Ebû Dâvûd'un bölüm olarak ele aldığı bu kısmı biz de inceleme konusu olarak ele aldık. Bahsi edilen başlıklar arasında “*Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*” olarak isimlendirilen bu bölüm Ebû Dâvûd tarafından 29. Kitâb olarak ele alınmıştır. 4800 hadis içerisinde 3969-4008 hadisleri arasında yer alan kıraat başlığı toplamda 39 hadis ihtiva etmektedir.

ed-Dânî'nin “*Câmiu'l-Beyân Fi'l-Kıraati's-Seb*” adlı eserin toplamda 4 cüzden oluşup birinci cüzde 12 bâb, ikinci cüzde 22 bâb, üçüncü cüzde 22 fasıl, dördüncü cüzde de 90 fasıl bulunduğu söylenebilir. Eserin ilk iki cüzü farklı konuları ele alırken son iki cüzü sayılarını verdiğimiz başlıklar altında sûre isimleri yazılıp ihtilaflar ele alınmıştır. “*El-Ahrufü's-Seb'a Li'l-Kur'an*” adlı eser 10 başlık içermekte olup 63 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca 77 rivâyet ihtiva etmektedir. “*El-Müktefa Fi'l Vakf'i Ve'l-İbtida*” adlı eseri incelediğimizde ise eserin mukaddimeyle başlayıp ilk altı bölümün vakıf konularını ele aldığını akabinde Fatihâ sûresinden başlayıp başlıklar halinde Nas sûresine kadar ihtilafları incelediğini görmekteyiz. Son olarak “*Et-Teysîr Fi'l-Kıraati's-Seb*” isimli esere baktığımızda eserin Besmele'den başlayıp başlıklar halinde sûreleri ele alarak Nas sûresine kadar ihtilafları ele aldığını müşahade etmekteyiz. İbnü'l-Cezerî'nin “*En-Neşr Fi'l-Kıraati'l-Aşr*” adlı eseri 25 bâb içerip toplamda 469 sayfadan oluşmaktadır. Eser Kur'an ihtilaflarını ele almanın yanı sıra Besmele, İstiâze ve Tecvîd gibi konuları ihtiva etmektedir. “*Şerh'u Tayyibetü'n-Neşr*” adlı eser 27 bâbdan oluşup *en-Neşr* adlı eserin şerhidir. Mukaddimeyle başlayıp sözü geçen konuları içermektedir. “*Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidi't-Tâlibîn*” adlı eser toplamda 88 sayfadan oluşup 7 bâb içermekte olup son kısmı fihrist ihtiva etmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin “*Tahbîru't-Teysîr Fi'l-Kıraat*” adlı eserini incelediğimizde ise karşımıza 28 bâb çıkmaktadır. Çeşitli konuları ihtiva eden bu eser, Fatihâ'dan Nas sûresine kadar ayetler üzerindeki ihtilafları ele almaktadır.

Tirmizî'nin “*Ebvabü'l-Kıraat*” bölümü ile Ebû Dâvûd'un “*Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*” bölümleri altında tespit edilen hadisler çerçevesinde Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kıraate dair rivâyetleri ortaya konulmuştur. Tirmizî'nin “*Ebvabü'l-Kıraat*” bölümünde yer alan 23 hadisin 15'i Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarında yer almaktadır. Kalan rivâyetlerin bir kısmı ise farklı kaynaklarda da tespit edilememiş olup kendi tespitlerimizi ele almaktadır. Ebû Dâvûd'un “*Kitâbü'l-Hurûf ve'l-Kıraat*” bölümünde yer alan 39 rivâyetin toplamda 32'si Ebû Amr ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin kaynaklarında yer almaktadır. 32 rivâyetten geriye kalanların bir kısmı başta Ebû Dâvûd şarihi El-Azîmâbâdî'nin “*Avnü'l-Ma'bûd Şerh'u Sünen'i Ebî Dâvûd*” adlı eseri olmak üzere Buhârî, Müslim, Nesâî, İbn Mâce ve Suyûtî gibi farklı kaynaklardan tespit edilmiştir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin kıraat başlıkları

altında ele aldığı hadisler, iki eser arasında yer yer sened farklılıkları olsa da çoğunlukla metin kapsamında benzerlik göstermektedir. Eserler arasında benzerlikler olduğu gibi kendi içlerinde rivayet tekrarları da mevcuttur. Sözü geçen bu rivayetler her iki kitapta takt'i usûlüyle ele alınmıştır. Ayrıca iki müellifin *Sünenler*'inde yer verdiği bu rivâyetler, sayıca çok olmamakla birlikte tamamı âyetleri ele almamaktadır. Tirmizî'de yer alan son yedi hadis, âyetleri ele almamasıyla örnek teşkil edecek niteliktedir. Son yedi hadisin ilk ikisi “Yedi Harf” başlığı altında ele alınmış, sonraki beş hadis de farklı konuları kapsamaktadır. Ebû Dâvûd örneğinde de durum pek farklı değildir. Yer yer bazı hadislerin âyet içermemesi, hadislerde Hz. Peygamber'den gelen rivâyetin normal kelimeleriyle okunuş biçimleri işaret edilmeye çalışılmıştır. İlgili kaynaklarda bulunan bu kelimeler bazı müelliflerce Kur'an'daki haliyle okunuşu örneklendirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Mehmet, “Kıraat İlminde Tarîk-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Telif Edilen Eserler” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 239
- Alallo, Mustafa Hussein Hamâd, “Mehmet Efendi'nin El-Hediyye Fi Şerhi'l-Cezerîyye Adlı Eserinin Tahkîk ve Neşri”, *Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Ün. SBE.* s. 12, Bursa-2021
- Alemdar, Yusuf, “Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur’ân’ın Cem’i Konusuna Yeniden Bir Bakış” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, s. 221-225 Aralık-Sivas 2003
- Altıkulaç, Tayyar, “İbn Kesîr Ebû Ma’bed” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 131-132
- _____, “Dûrî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 5-6
- _____, “İbn Âmir”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 19, s. 308-310
- _____, “Hamza b. Habîb”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 511-513
- _____, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 551-557
- _____, “Halef b. Hişâm” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 15, s. 237-238
- _____, “Kıraat”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2022, C. 25, s. 425-432
- _____, “İbn Mücâhid”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 214-215
- _____, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 553
- _____, “İbn Muhaysın”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 209-210
- _____, “Ruveys”, *DİA, TDV İslam Aniklopedisi*, İstanbul 2008, C. 35, s.274,
- Altundağ, Mustafa, “İbnü’l-Cündî”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s. 4-5, İstanbul 2000
- Apaydın, H. Yunus “Meşhûr” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004 C. 29. s. 368-371
- Aydınlı, Abdullah, “Şâz”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 38, s. 385,
- _____, “*Hadis Istılahları Sözlüğü*”, İfav. Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2020, s. 188,
- Bebek, Adil, “Sûr” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C. 37, s. 534-535,
- Birişik, Abdulhamit “Kıraat ilmi ve Tarihi”, Emin Yayınları, 3. Baskı. s. 29 Bursa 2018
- _____, “*Hasan-ı Basrî*” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 301-303
- Buhârî, “*Sahîhü’l-Buhârî*”, Kitâbü’d-Deavât, 37 (h.no:6365) Mısır, 1. Baskı h.1422
- _____, “*Sahîhü’l-Buhari*”, Kitâbu’t-tefsîru’l-Kur’ân 19 (h. no:4593)
- Bulut, Câbir “Mütevâtir ve Meşhûr Kıraat İmamları” *Bozok Ün. SBE., Yüksek Lisans Tezi*, Yozgat 2015, s. 44,

- Celaleddin Es-Suyûtî, “*El-İtkân Fi Ulûmi’l-Kur’ân*”, Thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, 1394/1974, 1/276
- _____, “*Ed-Dürrü’l-Mensûr*”, Darü’l-Fikr -Beyrut, 8/624
- Çakan, İsmail Lütfi, “*Hadis Edebiyatı -Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*”, İfav Yay. 17. Baskı, İstanbul 2015, s. 97
- _____, “*Hadis Usûlü*”, Marmara Üniv. İ.F. Vakfı Yayınları, 40. Baskı, İstanbul 2016, s. 40.
- Çakıcı, İrfan “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme” *Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat Fakülteleri, İslam Araştırmaları Dergisi, Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 7 – 2021 Nisan s. 267-268.
- Çetin, Abdurrahmân “Dânî” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 8, s. 459-461,
- _____, “Ebû Amr Ed-Dânî ve Eserleri”, *Uludağ Üniv. İ.F.*, Sayı:3 Cilt:3 Yıl:3 1991
- _____, “*Ebû Amr Ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*” 1. Basım Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 36-38
- _____, “Şâtıbî, Kâsım B. Fîrruh”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 38, s. 376-377
- _____, “Dânî” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İ.F. Dergisi*, 43, 2017, s. 89-104
- _____, “*Kur’ân Okuma Esasları*” Emin Yayınları, Bursa 2021 s. 314
- Çetintaş, Bekir, “Kıraat-ı Seb’a Usûl ve Kaideleri” *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2018, s. 6
- Dağ, Mehmet, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı -Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair”, *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi*, Yıl. 7, Sayı. 2, Güz 2007, s. 57.
- Dağ, Mehmet, “Kıraat İlminin Akademik Serencamı -Araştırma Mantığı ve Biçimi Üzerine”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 56 (Yaz 2013), s. 313
- Ebû Amr Ed-Dânî, “*Câmiu’l-Beyân Fi’l-Kıraati’s-Seb’*”, Thk. Ümmü’l Kura ve Sharjah Üniversitesi Koordinesinde Yüksek Lisans Tezleri, 1. Baskı 1428/2008, 1/407
- _____, “*El-Müktefa Fi’l Vakf’i Ve’l-İbtida*”, Thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan, 1 Baskı 1422/2001 s.12
- _____, “*Et-Teysîr Fi’l-Kıraati’s-Seb’*”, Thk. Halef Hamoud Salem Shagdali, Darü’l Endülüs -Suudi Arabistan, 1. Baskı 1436/2015, s. 34
- _____, “*El-Ahrufü’s-Seb’a Li’l-Kur’ân*”, Thk. Abdülmüheymin Tahan, Mektebetü’l Minare-Mekke, 1. Baskı H.1408, s. 11
- _____, “*El-Beyân Fî ‘addi Âyi’l-Kur’ân*”, Thk. Ğanım Kuduri El-Hamed, Merkezü’l Mahtutat -Kuveyt, 1. Baskı 1414/1994 S 321-322

- Ebû Dâvûd, “*Sünen/Kitâbü’l Hurûf ve’l-Kıraat*”, (H.No: 3969-4008), Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Mektebü’l Asriyye, Beyrut, Cilt:4, Cüz:29, s. 31
- El-Azîmâbâdî, “*Avnü’l-Ma’bûd Şerh’u Sünen’i Ebî Dâvûd*”, Kitâbü’l Hurûf ve’l Kıraat, 29. (H.No: 3970), Darü’l Kutubi’l İlmiyye, Beyrût, 2. Baskı H.1415, 11. Cilt s. 4
- Eroğlu, Ali, “*İbn Mihrân En-Nisâbü’rî*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C. 20, s. 199-200
- Fehd B. Abdurrahmân B. Süleyman Er-Rûmî, “*Dirâsât Fî Ulûmi’l- Kur’ân*” *Riyad*, 1430/2009, Xvı. Baskı s. 341-369 (Çeviri: Ali Öge)
- Feyizli, Hasan Tahsin, “*Kıraat-i Aşere*” DİB Yayınları 2. Baskı Ankara 2018 s. 22
- Güneş, Kadir “*Arapça-Türkçe Sözlük*” Mektep Yayınları s. 463, İstanbul 2017
- Işık, İsmail “İbnü’l-Cezerî, Câmîü’l-Esanîd”, *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE*. s. 6-7, İstanbul 2011
- İbn Beşkuval, “*Es-Sıla Fi Tarîh-i Eimmet-İ El-Endelûs*” Mektebetü’l Hanci -Kahire, 2. Baskı 1374/1955 s. 406
- İbnü’l-Cezerî, “*En-Neşr Fi’l-Kıraati’l-Aşr*”, Thk. Ali Muhammed Ed-Dabba, Darü’l Kutübü’l İlmiyye, 1/226
- _____, “*Tahbîru’t-Teysîr Fi’l-Kıraat*”, Thk. Ahmed Muhammad Mufleh Al-Qudah, Darü’l Furkan Ürdün-Umman,1. Baskı 1421/2001 s. 346
- _____, “*Et-Temhîd Fi ilmi’t-Tecvîd*”, Thk. Dr. Ali Hüseyin El-Bevâb, Mektebetü’l Meârif -Riyad,1. Baskı 1405/1985 s. 168
- _____, “*Şerh’u Tayyibetü’n-Neşr*”, Thk. Şeyh Enes Mahre, Darü’l Kütübü’l İlmiyye-Beyrût, 2. Baskı 1420/2000 s.49
- _____, “*Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn*”, Mektebü İbn Teymiyye -Beyrût, 1. Baskı 1351/1980, s. 3.
- Kandemir, M, Yaşar, “Ebû Dâvûd Es-Sicistânî” *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C. 10, s. 119-121,
- _____, “*Mevzû*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s. 493-496,
- Koçyiğit, Talat, “*Hadis Tarihi*”, TDV Yayınları, 11. Bs. Ankara 2018, s. 296
- Koyuncu, Recep, “Et-Tahdîd Fi’l-İtkâni ve’t-Tecvid, Ebû Amr B. Osmân B. Sâîd Ed- Dâni” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İ.F. Dergisi*, 43, 2017, s. 89-104.
- Küçük, Cemil, “Kur’ân ve Kıraatlerin Kaynağı”, *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı/1, s. 217, 2018
- Mertoğlu, M. Suat, “Yezîdi, Yahyâ B. Mübarek”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, C. 43, s. 524-525,

- Mustafa Parlak, Orhan Memi, “Kıraat ilmi ve Oluşum Süreci”, *Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(1): S 49, 2022
- Münzirî, “*İcma*”, Thk. Halid b. Muhammed b. Osmân, Bs. 1425/2004, s. 106
- Müslim, “*Sahihü'l-Müslim*”, Kitâbü's-Salât (h.no:2806), thk. Mahmud Fuâd Abdalbâki, Dar'u İhyai'l Kutubi'l-Arabiyyet'ü -Kahire
- Nesa'i, “*Sünen*”, Kitâbü'l-İstiâzeti, 4 (h.no:5445) thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l Matbuatü'l-İslamiyye -Haleb, 1406/1986
- Pakdil, Ramazan, “*Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*” İfav Yayınları, İstanbul 2019, s. 421
- Pilgir, Muhammed “Kıraat İlminde İsnâd Meselesi” *İstanbul Üniv. SBE. Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2015 s. 21,22
- Polat, Selahattin, “Garîb”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 13, s. 375,
- Rağîb El-İsfahânî, “*Müfredât-u Elfazi'l-Kur'ân*”, Thk. Safvan B. Adnan El-Dâvûdî, Dârü'l Kalem, Dâru's-Şam -Şam, Beyrût, 1. Baskı H. 1412 s. 668
- Sâîd B. Mansûr, “*Sünen'ü Sâîd.B. Mansûr*”, Thk. Habîb Er-Rahman El-A'zami, Dâru's-Selefiyye -Hindistan, 1403/1982, 2/153
- Sehâvî, (Ö.902) “*Ed-Dav'ü'l-Lâm'i*”, Dâr-u Mektebetü'l-Hayat -Beyrût, 9, s. 256
- Sezgin, Fuat “*Geschichte Des Arabischen Schrifttums (Gas)*” Trc. Fehmi Ebû'l-Fadl, Tarihu't-Turasi'l-Arabi, 1, 146-147
- Savan, Mehmet, “İbnü'l-Cezerî'nin (V.833/1429) Hadis İlmindeki Yeri”, *Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. SBE*. Konya 2010, s. 13,
- Sarı, Mehmet Ali, “*İbnü'l-Kâsîh*”. *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, C. 21, s. 102-103
- Taş. Mustafa, “Bazı Özellikleri Açısından Kıraat ve Hadis İlminin Karşılaştırılması” *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24:1 (2019), s. 32-33
- Tatlı, Alican “*Cehdâmi*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C. 7, 224-225
- Tirmizî “*Sünen-i Tirmizî*”, *Ebvabü'l-Kıraat*, 1 (H. No:2927-2949) Thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2. Baskı 1490/1975, 5. Cilt, s. 185
- _____. “*Sünen*”, *Ebvabü'l Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4 (H. No:3009) Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Darü'l Ğarbü'l-İslâmiyye -Beyrût, M. 1998, 5. Cilt s. 80
- Topaloğlu, Bekir, “Kavî”, *DİA, TDV İslâm Ansiklopedisi* Ankara 2022, C.25 s. 68
- Tuğral, Rahim, “Kur'ân'ın Cem'i ve İstinsahında Üç Önemli Nokta”, *Diyanet Dergisi*, 1990, Cilt: XXVI, Sayı: 1, s. 89-101

- Zülfikar Tüccar, “*Ebû Zekerıyyâ Yahyâ B. Ziyâd B. Abdillâh El-Absî El-Ferrâ*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C. 12, s. 406-408,
- Uğur, Mücteba “*Hadis İlimleri Edebiyatı*” TDV Yay. 2. Baskı, Ankara Ekim 2020, s. 283
- Yücel, Ahmet, “*Hasan-ı Basrî*”, *DİA, TDV İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1997, C. 16, s. 303,
 _____, “*Hadis Tarihi*”, İfav Yay. 55. Bs. İstanbul 2021, s. 93
 _____, “*Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*”, İfav Yay. 3. Bs. s. 177.
- Yüksel, Ali Osmân “*Tayyibetü ’n-Neşr*”, M.Ü. İfav. Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ekim 2016, s. 116
- Zakkour, Abdurrahmân, “Ebû Amr Ed-Dânî’nin Kur’ân İlimlerindeki Etkileri ve Telif Yöntemleri”, *Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep 2020, s. 12,
- Zehebî, “*Mearifetü ’l-Kurrâi ’l-Kibar*”, Darü’l Kütübü’l İlmiyye, 1. Baskı 1417/1997, 1, 58
 _____, “*Tezkiretü ’l-Huffâz*”, Darü’l Kütübü’l İlmiyye, -Lübnan, 1. Baskı 1419/1998, 2, 1121

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ümit BAL
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Tefenni İmam-Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tez Konusu	Ed-Dânî ve İbnü'l-Cezerî'nin Kitaplarında Kıraat Farklılıklarıyla İlgili Rivâyetlerin Hadis Kitaplarında Kökenleri –Tirmizî ve Ebû Dâvûd Örneği-
Yabancı Dil/Diller	Arapça